

valóság

A TARTALOMBÓL

Kóré András: Az újrakezdő konzervativizmusok országa

Vahid Yousefi – Kóbori Judit: A Kaszpi-tengeri olaj hatása Azerbajdzsán politikai és gazdasági fejlődésére

Hagymási Tamás: Korszakváltások

Bartha Ákos: Falukutatás a kiépülő diktatúra árnyékában

N. Szabó József: A Magyar Kommunista Párt koncepciója a Szovjetunióval kialakítandó kultúrdiplomáciai kapcsolatokról a „fordulat” után, 1946 őszétől 1948-ig

Kapronczay Károly: Budapesti hidak. Gondolatok a Margit híd 140 éves történetéhez

Palkó László András: Sírva vigadtunk (1. rész)

Bálint Csaba: Vallás és társadalom

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
3

3

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2013. március; LVI. évfolyam 3. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: 327-8965
Fax: 327-8969
E-mail: valosag@mail.datanet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Infopress Group Hungary Zrt.
Felelős vezető
Lakatos Imre
vezérigazgató

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatónk:

Nemzeti Kulturális Alap,
Nemzeti Erőforrás
Minisztérium.

OTP Bank Nyrt.

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Vigh Károly elnök
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tőkéczi László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető:
Czifrik-Keszthelyi Barbara

Az újrakezdő konzervativizmusok országa

„Hála az újítással szembeni dacos ellenállásunknak, hála nemzeti jellemünk csigaszerű lomhaságának, magunkon hordjuk atyáink bélyegét. Ahogy én látom, nem veszítettük el a tizenegyedik századi gondolkodás nemeslelkűségét és méltóságtejlenségét; s nem is finomultunk vademberré.”

Edmund Burke

Magyarország a huszadik században többször kénytelen volt olyan utat választani, amely nemcsak a történészeknek, elemzőknek adott, és ad a mai napig fejtörést, de megszakítva az emberek megszokott jól, vagy megfelelően kialakított életét, mérhetetlen szenvedést okozott. A vesztes nagyháború, a trianoni békediktátum, a második világháború és az azt követő kommunista diktatúra feldúlta politikai rendszerünket, gazdaságunkat, megalázta becsületünket és máig ható káoszt okozott az egyes ember életében, gondolkodásában, moralitásában.

A konzervatív gondolkodás, politikusok, elméletek mégsem veszték ki országunk közéletéből. A konzervatívok minden megrázkódtatás után újjá tudták magukat építeni. Mint meghatározó erők az 1920-as években Magyarország talpra állításában szinte az egész feladatot ők vállalták. Tették ezt úgy, hogy ezt megelőzően a pártpolitikából szinte teljesen száműzték képviselőit, így magukat is újra kellett szervezniük.

A kommunizmus lebontásánál a huszadik század elejéhez képest még nehezebb helyzetben találták magukat, hiszen nemcsak a pártpolitikában váltak nemkívánatossá, de magát az egész politikaelméletet is ki akarták törölni a köztudatból. Súlyosabbá tette a feladatot, hogy egy teljes rendszer átalakítása várt az első szabadon választott kormányra. 1990-ben meg kellett találni a 40 évig kiirtásra ítélt konzervatív értékeket, gondolkodásmódot, el kellett fogadtatni az emberekkel magának a szónak a pozitív töltetét, és reformszelleműen hozzájárítani egy viszonylag gyors munkának.

Nézetem szerint a magyar konzervativizmus mindkét helyzetben megállta a helyét. Bizonyította, hogy a reformpárti szellemiség és habitus nem hiányzik belőle, és nem csak jelszavas politikával akar konzervatívnak tűnni. A hagyományos angolszász konzervatív politikaelméletet testesítette meg, miközben az országot irányítani tudta.

Nehéz meghatározni a konzervatív politikaelméletet, mint mindenhol azonos programmal rendelkező eszmerendszert. A történelem, a geopolitikai helyzet, a társadalom összetétele, az élő, vagy élni akaró hagyományok mind alakítanak megjelenési formáin. Azért sem könnyű a kutató munkája, mert a konzervatív kerüli az elméletalkotás oly vonzó gyakorlatát. Szerinte a valóság reális felismerése, a jóra való törekvés, és az ésszerű lépések politikája előrébb való minden boldogságot ígérő, kiokoskodott ígéretnél. Hiszen az emberek hosszú-hosszú ideje megélt mindennapjai rengeteg olyan ismeretet felhalmoztak, amellyel a saját kis valóságukban megtanulták, hogyan tudják életüket jóvá, viszonylag jóvá, elviselhetővé tenni. Ha ebbe felelőtlen okoskodással valaki „belelép”, felborítja azt, soha nem látott következményeket idéz elő, hiszen ezt a rengeteg ismeretet nem lehet összegyűjteni és egy optimális eredményt kihozni belőle. Kelet-Közép-Európában nehezíti a vizsgálódásunkat az a tény is, hogy időről időre nemkívánatos politikai formává silányítani igyekeznek azt.

A konzervatív politikaelméletnek akkor van súlyba vágó dilemmája, amikor az eredeti állapotokat helyre kell állítania, hiszen semmi sem áll messzebb tőle, mint az, hogy a

változtatások élére álljon. Márpedig 1920-ban és 1989–90-ben a konzervatív erőkre várt az a feladat, hogy egy szerves fejlődés útjára visszaállítsák az országot. Meggyőződésem, hogy az anarchia legyőzése, a nyugalomteremtés, a jog uralmának visszaállítása, az ehhez alkalmazott nyugodt erő politikája, és a megfelelő kompromisszumok, majd a később folytatott politika, még ilyen helyzetben is konzervatívívá tehetnek egy változtatást végrehajtó politikai erőt. Az alábbiakban ezeket a szegmenseket és felsorolt jellemzőket vizsgálom két jellemző korban, a Bethlen-korszakban és az 1989–90-es évek történéseiben.

(Az első újrakezés: A Bethlen-korszak)

„...Ha ezt mondom, Anglia példájára nézek, ahol igazi polgári radikalizmus nincs, ahol van egy munkásradikalizmus, ahol van egy liberalizmus és van elsősorban erős konzervatív irány, amely azonban az idő követelményeit sohasem ismerte félre, hanem céltudatosan tudta a haladást úgy előrevinni vagy mérsékelni, ahogy ez a nemzet valódi értékeinek megfelel.”

Bethlen István

A Horthy Miklós nevével fémjelzett korszak rendkívül nehéz és ellentmondásokkal terhelt helyzetet örökölt, amelyek meghatározták a politikai rendszer alapvonásait.¹ A vesztes háború, a trianoni igazságtalan békediktátum, a magyar nemzet elviselhetetlenül nagy részének határainkon kívül rekedése, az ország területének feldarabolása, a nagyhatalomból törpévé tett Magyarország az emberekben gyógyíthatatlan sokkot váltott ki, a lelkiükben lemondás, reménytelenség, elveszettség érzését okozta. A gazdaság működésének teljes ellehetetlenülése a nyomort elviselhetlenné tette, az utcákon, vagonokban nincstelenek ezrei jelentek meg. További problémaként jelent meg az elcsatolt területekről menekülő magyarok tömeges száma is, akik jóformán semmit nem tudtak magukkal hozni, nincstelenül érkeztek. Nem csoda hát, hogy ezek a rétegek a szélsőséges elvek híveivé váltak hosszú időre.

Az 1918–20-as éveket nem pusztán a háború okozta problémák tették zűrzavarossá. A fél évszázadig fennálló politikai elit és diskurzus hirtelen megszűnt, és olyan elvek váltak valósággá, amelyeket mindaddig csak viszolygással tettek szóbeszéd tárgyává. Egymással antagonisztikusan szemben álló kormányok követték egymást, az országot rövid időn belül más-más elvek mentén irányították. A történelmi vezető réteg jó része vagyont, presztízsét veszítette. Ugyanakkor rájuk várt az a feladat, hogy békét teremtsenek, az államigazgatás élére álljanak és saját rétegüknek megfelelő politikai erőt alakítsanak ki. Ez az elit a legitimációs zavar feloldását és az államvezetés stílusát már a hagyományokban, azok fenntartásában és helyreállításában, a rend követelésében és a zűrzavar, az álmodozó utópisták mindent tönkretévő szenvedélyének elutasításában találta meg. A legitimáció szimbolikus eszközei: a királyság, mint az ország államformája, az íratlan alkotmány, a Szent Korona-eszme (az alkotmány és a nemzet, illetve ország történelmi egysége), képviselői parlament (mint az ország ezeréves intézménye, lásd rendi alkotmány), Szent István-kultusz. Gyakorlati tevékenységében nem az elméletalkotás vagy programadás, hanem a működőképes, a társadalmi termelést megszervezni tudó, élhető állam pragmatikus szemléletmódja a jellemző. Ez a politikai gyakorlat és szimbólumrendszer méltán nevezhető értékörző liberalizmusnak, angol megfelelőjeként: konzervativizmusnak. Gyakorlatában az ország helyreállítása és a fenntartható fejlődés megteremtése a cél. Ahogy Bethlen fogalmaz: „Közvetlen célunk csak az lehet, hogy ezt a nemzetet, talpra állítva, erkölcsökben és

anyagokban újból számottevő tényezővé tegyük Európa azon pontján, ahol él.” „A belső béke és rend fokozatos helyreállítása és fenntartása, alkotmányos intézményeink kiépítése a társadalmi és gazdasági ágak összességének bevonásával, gazdasági és pénzügyi életünknek a talpra állítása és akció képessége.”²²

(A magyar konzervativizmus jellemzői, Bethlen István politikai gyakorlata) A Horthy-kor magyar konzervatívainak története visszanyúluk és egyben táplálkozik a kiegyezés kori politikai gyakorlatból. Világ- és társadalomképük, politikai gondolkodásuk az úgynevezett nemesi liberalizmusban, liberális konzervativizmusban gyökerezett. Elveik közé tartozott a választáson alapuló országgyűlés, felelős kormány, be nem avatkozó állam, szabadságjogok, független bíróságok. A folyamatosságot és a jogszerűséget volt hivatott szimbolizálni az íratlan alkotmány is. A folyamatában kialakult, az ősök által felhalmozott bölcsességeket és tapasztalatokat hordozó történeti alkotmány az angol konzervatívoknál is főszerepet játszik. Az 1640-es polgári forradalomban az angolok ugyanúgy „csak visszatértek” ősi szabadságaikhoz, mint ahogy a magyarok a 1867-es kiegyezéssel. A Horthy-korban kapott még egy fontos szerepet a történeti alkotmány: a rend megőrzésének fontos elvi alapjává vált a totalitárius eszmékkel szemben. A tradicionalizmus és a folytonosság éppúgy ellen-szerűül szolgált a fasisztoid, mint a kommunisztikus kísérletekkel szemben is.

A korszak letehetségesebb miniszterelnöke, Bethlen István hamar ennek az elitnek az élére állt. Politikai gyakorlata a 19. század eszméiben gyökerezett. A szocializációja, felnőtté, politikussá válása ekkor történt. Nem is lehet kérdés, hogy az arisztokrata származású, a szabadelvűség jegyében politizáló Bethlen, a trianoni tragédia után a konzervativizmus első számú képviselőjévé vált. Ugyanakkor a kiegyezés kori szabadelvűség, a nemesi liberalizmus minden értékét megőrizni kívánó értékörzők közé tartozott. Így a polgári átalakulás, a feudális előjogok eltörlése, a parlamentarizmus, a felelős kormány mind a politikai elméletének középpontjában voltak. A szabadságjogok megszüntetésével éppúgy, mind radikális kiterjesztésével szembeállt. A kommunizmust, mint a leggyűlöltebb ideológiát, a magántulajdon megszüntetését célul kitűző politikaelméletet mélységesen megvetette. A radikális jobbal a parlamentáris kormányformát felszámolni kívánó indulattal, a radikális demokráttal a történelmi osztályt leváltani készülő szándékával nem tudott egyetérteni.

(Radikalizmus ellen, szélsőségek ellen) Nem értelmiségi okoskodás, radikális programok mentén kell politizálni, hanem felismert gyakorlati szükségek és lehetőségek mentén. Bethlen ehhez az elvhez való ragaszkodása egyértelműen észrevehető a megválasztását követő gyakorlatából. Az új miniszterelnök mindenekelőtt a kormánytöbbséget akarta biztosítani az országgyűlésben, így egyesíteni kellett pártját a kispazda többséggel. A kispazdák azonban számos radikális követelést mondhattak magukénak. A pártprogram ebből következően tele lett erőteljes változtatást követelő pontokkal. A pártprogrammal ellentétben nem vezettek be sem népszavazást, sem nemzeti királyságot, sem általános, titkos választójogot. A konkrét cselekvési tervet a miniszterelnök beszédeiből, írásaiból, választási hadjáratain elhangzottakból lehet kiolvasni. Ebből megtudhatjuk, hogy a kormány a konszolidációs politika jegyében egy olyan pragmatikus cselekvési programot tett magáévá, mely nem ideákat, a normatív politika-felfogások értékeit akarja megvalósítani, hanem olyat, amely az országot és a társadalmat a súlyos bel- és külpolitikai válságból kiségitő konkrét gyakorlati tetteket és célokat tartalmaz. Így nem volt időszerepe sem az államformáról való népszavazásnak, sem a választójog demokratizációjának, sem a föld-

birtokrendszer reformjának. De ugyanígy időszerűtlen volt a külföldtől elzárkózó, etatista, önmagáért való nemzetállam kialakítása is. A cél világos: a rend, a társadalmi béke és a termelni képes, fejlődő gazdaság helyreállítása. Ezért kellett a kisgazdákat háttérbe szorítani, a jobboldali radikálisokkal, a legitimistákkal és a baloldali álmodozókkal egyetemben. Világos: az idők azt parancsolják, hogy körültekintően, a tapasztalatokon alapuló politizálás és a pragmatizmus mentén alakítsuk országunk sorsát.

Az elvont eszmék bírálata, a konkrét politikai cselekvés elsőbbségét és a szenvedélyek elítélését a következő kijelentéseiben is tetten érhetjük: „Tényleg a liberalizmus, valamint a radikalizmus egy-egy program. Ezzel szemben a konzervatív politika nem program, hanem metódus. A liberális program arra törekedett, hogy valóra váltsa az alkotmányos parlamenti kormányformát, megteremtse a közszabadságokat, hogy mindenkinek egyformán szabadsága legyen és azért tehetségének megfelelően boldogulni tudjon. A radikalizmus nem egyforma szabadságokra törekszik. [...] Legboldogabb az az ország, amely a liberális programokat józan és becületesen konzervatív pártok útján valósítja meg. A haladást soha szem elől nem téveszti, de más oldalról viszont összeegyezteti a haladásnak a feltételeit a nemzet valódi érdekeivel. Ha ezt mondom, Anglia példájára nézek, ahol igazi polgári radikalizmus nincs, ahol van egy munkásradikalizmus, ahol van egy liberalizmus és van első sorban erős konzervatív irány, amely azonban az idő követelményeit sohasem ismer-te félre, hanem céltudatosan tudta a haladást úgy előre vinni vagy mérsékelni, ahogy ez a nemzet valódi értékeinek megfelelt. [...] Azok a demokratikus intézmények, melyek Nyugaton beváltak és jól funkcionálnak, Magyarországon azt idéznék és idézik elő, hogy minden olyan demagógia, amely a szenvedélyekre apellál, felsőbb néposztályokkal szemben minden nap sikerre találhat, mint láttuk 1918-ban.” „Ne jelszavas politikát csináljunk ezen a téren is, hanem reálpolitikát.”⁷³

A gyakorlati politizálás és a radikális eszmék bírálata elválaszthatatlanul összefonódik. Mindebből következik néhány kiemelkedő irányelv, amely a kormány cselekvési programját meghatározza és a parlamentarizmus védelmét szolgálja. Mivel az idők nagy óvatosságra intenek, ezért mindent csak a legnagyobb körültekintéssel lehet megtenni. Semmilyen eszme semmilyen értékét nem lehet radikálisan és gyorsan megvalósítani. Ezek egyike az általános választójog. Mivel megadása azzal lenne egyenlő, hogy ebben a labilis helyzetben, melyben az ország van, bizonyos erők a nép irigy szenvedélyeit meglövelve akar-nának többséghez jutni. „Legyünk tisztában azzal, hogy Magyarországon a vezető közép-osztályoknak, az intelligens osztályoknak félretolása, nagyon súlyos következményekkel járhat.”⁷⁴ Nem az általános választójog gonoszságáról, csak időszerűtlenségéről van szó: „Ha az állam érdeke azt parancsolja, hogy a választási jogosultságot széles alapon terjesz-szük ki, úgy én akkor annak híve vagyok. Ha ellenben az állam érdeke óvatosságra, mér-sékletre int a választójog kiterjesztésében, akkor semmiféle mellékes tekintet, semmiféle mellékes jelszó, sem a szabadelvűség, sem a demokrácia princípiumai engem az ellenkező álláspontra nem bírnak. A nemzet érdeke az a categoricus imperativus, amely előtt minden más érdeknek el kell hallgatnia. Az általános választójog behozatala óriási nemzetiségi harcokat eredményezne, nemcsak a parlamentbe, hanem oda künn a perifériákon is. A vá-lasztójog általános kiterjesztése az osztályharcot fogja eredményezni. Nem lesz sem szá-badelvű, sem demokrácia, sem nemzeti fejlődés.”⁷⁵ A parlamentarizmus védelme egy sajátos konzervatív módszerrel egészül ki: „A demokrácia nemcsak szabadság, hanem egyúttal népnevelés kérdése is. Aki azt hiszi, hogy a szabadságjogoknak törvényes dekratálásával demokráciát csinál, az nagyon tévedhet. Ehhez még az szükséges, hogy azok a népréte-gek, amelyek ezen az úton hatalomhoz jutnak a közügyek intézésébe beleszólási jogot

kapnak kultúrában, erkölcsben, fegyelmélettségben, felelősségben és áldozatkészségben kellő színvonalra emelkedjenek.”⁷⁶ A liberalizmussal sem az a baj, hogy szabadelvű, vagy demokrata, hanem, hogy radikális: „Igenis van egy liberális program, amelynek nyakára hágott az utolsó évtizedben egész Európában a radikalizmus.”⁷⁷

A fentebb vázolt szellemiség jegyében ártírt választójog, a radikalizmus elleni harc, a konzolidáció egyik legfontosabb fegyvere. A kormányrendeletben bevezetett jogszabály csökkentette a választásra jogosultak körét. Bethlent az elmúlt évek tapasztalatai vezették arra a következtetésre, hogy iskolázottsággal, életkorral, megállapodottsággal összefügg a szélsőséges elvek népszerűsége. A szociális kérdés, amelynek a megoldása, csak hosszú távon realizálódhat, rövidtávon belül politikai káoszt okozhat. Így jelentős kulturális, életkori és állampolgársági cenzust állapított meg. A felnőtt népességre tekintve, ez 75%-ról 58%-ra való csökkenést eredményezett. Ez az a réteg, amely leginkább hajlik olyan gondolatok támogatására, amelyek a társadalmat teljesen átalakítani kívánják, elitváltásról álmodoznak, és nagyon gyorsan, egy-két hónapon belül rendszerváltás után sóvárognak. A társadalmi demagógiára hajló néprétegek tönkretelhetnék az ország talpra állításának programját, a konzervatívok egyik legfontosabb törekvését, a konzolidációt. A statikusság biztosítása, a radikális eszmékre törekvő politikusok, a vezetőréteg cseréjére igyekvő pártok, pártmerek, értelmiségiek joggal bíztak eleddig a tömeg indulatában, ugyanakkor évtizedre predestinálta volna hazánkat a folyamatos harc lehetőségére. Példával bőven szolgálhattak a környező államok: királydiktatúrák, polgárháborús helyzetek, diktatórikus állapotok a fiatal diktatúrák ádáz ellenségeiként mindenhol megjelentek. Bethlen azon konzervatív indulatát, mely szerint a rend biztosítása sokkal fontosabb, mint egyes ideológiák megvalósítása, a későbbi történések mindenben igazolták az 1938-as választójogi törvény alapján megtartott választásokon, a baloldali meggyőződéssel ellenkezőleg, nem a demokratikus irányok, hanem a fasisztoid nézeteket képviselők aránya nőtt meg a parlamentben.

Ugyancsak a radikalizmussal próbált megbirkózni, több-kevesebb sikerrel, a kormányzó jogainak folyamatos kiterjesztése. A kezdeti időszakhoz képest jóval nagyobb súlyt képviselt a politikai életben Horthy, és egy rövid időszaktól (Gömbös miniszterelnöksége) eltekintve Bethlen volt a tanácsadója.

(Történelmi látásmód, hagyományok) A lépésről-lépésre haladás eszméje, a történelem szerepébe vetett hit tetten érhető a „Hagyomány és forradalom a politikában” című írásában. „Mindnyájan keressük a választ az életszemlélet, a tudomány, az irodalom és művészet, a közgazdaság és a szociális élet terén, de a megváltó szó csak egy magasabb örhelyről jöhet, olyan helyről, ahonnan az emberi élet részjelenségeinek egésze átpillantható, ahonnan ennek az életnek és törvényeinek történeti fejlődése, új irányok születése, győzelme vagy pusztulása áttekinthető. Ez az örhely a történetfilozófiai vizsgálati módszer örhelye, melyet azonban a praktikus politikai gyakorlatok pillantásának kell a megtárgyalandó területen irányítania és magyaráznia.”⁷⁸ Bethlen István ezen sorai egyértelműen hitet tesznek amellet az angolszász elv mellett, melyet méltán hívunk történelmi látásmódnak. Bár minden terület képviselője választ keres nemcsak az adott politikai, de a társadalom összes szegmensének kérdéseire, a választ mégis csak egyetlen nézőpontból lehet megtalálni. Ez pedig kizárólag a történelem törvényszerűségeinek, tanulságainak nézőpontjából lehetséges, amely szükségszerűen párosul a gyakorlati élet tapasztalataival. A fent ismertetett angolszász történelmi látásmód filozófiájának megvalósulását s az amellet történő hitvallást érhetjük tetten Bethlen ezen írásában. Ami jó, azt őrizzük meg, és csak azzal foglalkozunk, ami az élet „jó megélésének” akadályja.

A hagyományok szükségyszerűségét a kommunista és fasiszta forradalmakkal kapcsolatban fejti ki. Ezek a berendezkedések a világnak nem azon a felén keletkeztek, amelyek a haladásban élen járnak és a problémákra a hagyományok alapján választ tudnak adni, hanem a fejletlenebb, periférikus régiókban. Itt az aktuális problémákra a fejletlenség miatt nem tudtak megfelelő választ adni, mindössze egy indulattal reagáltak. Következésképpen nem is lehet hosszú életük. Magyarországnak egyértelműen nem kell mondani ezekre a példákra. A fejtegetés során hitet tesz a parlamentarizmus és a korlátozott kormányzat mellett.⁹ A forradalom a társadalom teljes vagy részleges, hirtelen, egy-egy radikális elv szerinti átalakítását jelenti. A konklúzió egyértelmű: a forradalmi tapasztalatból kiindulva, a hagyományok talaján állva, azokat megtartva kell változtatni. Az egalitárius társadalomképnek ténylegesen a versenyre épülő közösség az ellenpólusa, amelyet a konzervatív ugyancsak nem hagyhat kíméletlenülé válni: „ha ezt sikerül elérni, úgy ez sok nép számára megváltást, életükben felbecsülhetetlen értékű haladást fog jelenteni. De itt csak úgy, ha a liberális-demokratikus kor nagy vívmányai, a polgári egyenlőség, a személyes szabadság, a lelkiismeret szabadsága és elsősorban a népek önrendelkezési joga, nem fognak egyesek diktatúrájának önkénye alatt elpusztulni. Hagyománynak és forradalomnak itt is szintézisé kell összeolvadniuk, mert csak a szabad verseny és a szolidáris együttműködés ötvözete jelentheti számunkra az egyetlen, emberileg elfogadható megoldást.”¹⁰

(A jog, mint a társadalmat összetartó erő) Az angolszász konzervativizmus egyik legfontosabb elve a társadalmi „szövetet” összetartó jog védelme, amely egyben a kormányzat és a hatalom egyéb képviselői elé is korlátot állít. Oakeshott ezt hívja „korlátozott kormányzatnak”. Bethlen politikai gyakorlata híven tükrözi, miként gondolkodik az a konzervatív, aki a hatalmat egy nélkülözhetetlen, de sajátos társadalmi tevékenységként fogja fel. A kormány szükséges, de nem mindenható, az emberek közötti társas viszonyokat a polgári jogrendnek kell szabályoznia. Mihelyst a rend helyreállt hazánkban, az első intézkedései közé tartozott a szabadságjogok helyreállítása. Az 1912. évi LXIII. tc. a kivételes hatalom alapján hozott gyorsvádi eljárást és polgárok feletti katonai büntetőbíráskodást megszüntette. Az internáló táborok fokozatosan felszámolásra kerültek. A főbenjáró bűnügyekre (lázadás, gyilkosság, robbantás) fennállt ugyan a statáriális bíráskodás lehetősége, ám ezzel 1932-ig nem éltek.

Az egyesülési és gyülekezési jog a háború előtti szabadelvűséget hordozta magán. A sajtószabadság helyreállt, a cenzúra megszűnt. A törvény ugyan lehetővé tett a kormány számára ellenőrzési lehetőségeket, azonban azzal csak időlegesen éltek. Bethlen miniszterelnöksége alatt a sajtó sokszínű volt, és a hatalmat is szabadon bírálhatta.

(A '90-es évek magyar konzervativizmusa)

„Az érzelmi töltetek, indulatok, személyi ambíciók elragadhatják könnyen az ország szekerét. Hadd idézzem Deák Ferenc ismert anekdotáját, amikor a kocsis idegeskedő útitársához e szavakkal fordult: Bátyám, ha nem kap bele a gyeplőbe, talán megmenekszünk, de ha belekapkod, okvetlenül odaveszünk!”

Antall József

Legújabb kori történelmünk korai szakaszát alapvetően meghatározta a történelem által kijelölt szerves társadalmi fejlődést megszakító pártállami korszak. Magán viselte ennek bélyegét az egész társadalom, annak szerkezete, a gazdaság, az egyes személy,

és állami-politikai életünk is. A kilencvenes éveket meghatározó pártok, mozgalmak, bár a diktatúra utáni helyzethez igazodva fogalmazzák meg identitásukat és válaszaikat, jelmondataikat, mégis egyre inkább azonosulnak egy-egy történelmi értékrenddel. Így a Magyar Demokrata Fórum a hivatalosan megnevezett irányvonalain (nemzeti liberalizmus, keresztény demokrata, radikális nemzeti) keresztül egyre inkább konzervatív irányba toldott el.

A második világháború végével a baloldali radikális pártok, köztük a sztálini ideológiát kritika nélkül elfogadó Magyar Kommunista Párt, a társadalom teljes átalakításának igényével lépett fel. Nemcsak az államszerkezet és a társadalom meglévő rendjének újraformálását, de az egyszerű ember teljes megváltoztatását is célul tűzte ki. Ebben az értelemben egy új szocialista „felsőbbrendű” ember kellett hogy létrejöjjön, akiknek közössége a megelőzőekhez képest „tökéletes” világnézettel és szociális hálóval rendelkezik. Az ennek erőszakos megteremtésétől sem visszariadó párt, később párt- és állami vezetés az erre nem hajlandó személyeket, csoportokat a rendszer ellenségének tekintette és azon kívül helyezte.

A konzervatív elvek mentén politizáló személy számára valamely ideológia alapján megtervezett és irányított társadalom képe nemcsak elfogadhatatlan gondolat, hanem egyben a jelen korban élő ember ellen elkövetett történelmi bűn is. Ennek megfelelően a rendszerváltoztatás jobboldalának a kommunizmus tagadása, értékeinek negligálása, állami-politikai rendszerének lebontása a közvetlen, elsődleges cél. Az óriási feladat ugyanakkor fontos elméleti kérdésekkel is terhelt. Hogyan, milyen eszközökkel, célokkal állhat elő egy változtatásokat követelő korban, a reformokat hangsúlyozó erő? Mit jelent egy olyan rendszert átalakítani, amelyet John Kekes úgy jellemez, mint olyan társadalmat, amin nem lehet nem változtatni, ill. szembeülni azzal az Edmund Burke-i igazsággal, hogy a változtatás képességét nélkülöző társadalom nem rendelkezik önmaga megőrzésének képességével? Úgy érzem, az első válasza az MDF-nek a lehetőség szerinti megrázódtatás-mentes átalakulás biztosítása volt. A sokterápia elkerülésében, a rendszerváltás „átmenet” jellegében, az emberek közötti konfliktusok békés állapotának megőrzésében a konzervatív habitus érhető tetten. „Kézrel fogható” intézkedésként a központi, parancsuralmi rendszer felszámolását, az állami vezetés demokratizációját, a politika pluralizációját, a polgári jogrend bevezetését és a gazdaság tőkésítését említhetjük meg. Tette mindezt úgy, hogy a történelmi értékeinkre támaszkodott, hiszen az alkotmányos társadalmi berendezkedés, a parlamentarizmus, nemzeti szabadságunk igénye, soha nem tűnt el néplelkünkben.

(A radikalizmus elutasítása) A szocialista rezsimmel szemben a Magyar Demokrata Fórum már alapító levelében jelzi, hogy minden olyan uralmi formát elutasít, amely nem az emberek szabad akaratán nyugszik. Elutasítja a diktatúrának valamennyi formáját, azokat az eszméket, amelyek társadalmak és emberek átalakítására születtek meg. Szükségszerű ennek a tételnek a megjelenése, hiszen a konzervatív tudja, hogy az egyes személy saját boldogságát környezetén belül maga kell hogy kialakítsa. „A mozgalom elutasít minden kizárólagosságra való törekvést, a magyarság sorsára, a humánusra, vagy a demokratizálódás folyamatára veszélyes agresszivitást, bármely oldalról induljon is ki. Elutasít minden olyan társadalmi formát vagy szerveződést, amelynek léte monopóliumokra, a nép függőségére, kiszolgáltatottságára és kizsákmányolására épül, jelentkezzék az akár a magántőke, akár a totális állam képében.”²¹¹ Az októberi programban nemcsak a szocializmustól, hanem minden szélsőségtől elhatárolja magát. A jobboldali radikalizmus

éppúgy káros, mint a baloldali. Ez egyértelmű, hiszen a konzervatív nem feltétlenül eszmével, programokkal vitatkozik. A fő probléma, hogy a társadalomban kialakult megannyi érték közül kialakítanak egy számukra gyönyörűnek ítélt csokrot, kizárólagosságra törekszenek, csak saját igazukat ismerik egyetlen és megváltoztathatatlan értéknek. Antall József ennek szellemében utasítja el a „burkei filozófok” okoskodást: „De van egy másik hibája is ennek az országnak és ennek a népnek a politikában: a doktrinerség. Az a doktrinerség, amikor a valóságtól elrugaszkodva, elméleti elképzelések foglyaként, realitások nélkül, politikai fantazmagóriák, vagy egyszerűen csak teóriákban gondolkodva sodorták veszélybe ezt az országot. Ez is idegen kell, hogy legyen tőlünk, mert nincs veszélyesebb, ha a politikát nem a politikáért felelősek, hanem a bármi nagy tudással, bármilyen intellektuális adottságokkal, de a politikai gyakorlat és realitás ismerete nélkül akarja ezt bárki tévútra vezetni. Voltak ilyenek jobbról és balról ebben az országban, nekünk egyikhez sem lehet közünk!”¹² Egy konzervatív párt krédójából éppen ezért nem hiányozhat a következő mondat: „Elhatárolja magát a kommunista, illetve a szocialista társadalom építését célzó ideológiáktól, azok kollektívizmusától, ugyanakkor minden nacionalista, sovinizta irányzattól, közösségi mítoszokat gerjesztő, az emberi méltóságot tagadó eszmétől és áramlattól. Az MDF ebben az értelemben demokratikus és nemzeti középpárt.”¹³ Megerősíti, hogy az MDF mindig is természetesnek tartotta az emberek legalitás iránti igényét, és ezért magát törvényesnek tartó ellenzéki mozgalomként lépett fel, amelyet a hatalommal el is ismertetett. Mindig törvényes eszközökkel kívánt és kíván küzdeni, elveti a politikai harc erőszakos és szélsőséges módszereit.¹⁴ A nyugodt erő politikájának jegyében meg is erősíti: „Nem az öklünket, hanem a fejünket emeljük fel. Elutasítjuk a bosszúállás politikáját.”¹⁵

A program átvezet minket a radikalizmus egy másik arcától való elhatárolódáshoz. Nevezetesen a forrófejű, gyors, azonnali változtatástól való tartózkodáshoz. Egy konzervatív párt vezetőinek tisztában kell azzal lenniük, hogy a társadalmat érzelmekkel, érdekekkel rendelkező valóságos emberek alkotják. Minden döntés eredménye végül az egyes személy életére lesz hatással. A jelen létező viszonyaival is tisztában kell lenni, azokat figyelembe véve kell politizálni. Nem utolsó sorban, majdnem fél évszázad természetes módon létrejött viszonyrendszerre sem hagyható figyelmen kívül. A fokozatosságot és a vérméltó forradalom elvét „nyugodt erő” politikájában a kezdetektől felvállaló MDF alapítólevelében egyértelműen fogalmaz: teret kíván adni a „gyűlölködéstől, a politikai szélsőségektől mentes különféle nézeteknek és gondolatoknak.”¹⁶ A cél világos: „Segítse az európai és nemzeti hagyományokon nyugvó korszerű jogállamiság megteremtését.”¹⁷ 1989. márciusi programjában, amely még nem tartalmaz konkrétumokat, csak általános alapvetéseket, a gyors változás elutasításának indokaként a következők szerepelnek: „Nemzetünk újjászületése katasztrófa nélkül történjen.”¹⁸

Az 1990-ben elmondott kormányprogram-ismertető beszédében Antall József az első alapelvek között hangsúlyozza a radikalizmustól mentes politizálás fontosságát. „Itt vannak azok a honfitársaink is, akik átérezték a közelmúlt eseményeinek jelentőségét, akik cselekvő részesei voltak az elmúlt két esztendő békés forradalmának, de ha hisznek is benne, olykor lassúnak, tétovának érezték. A békés forradalomhoz belátásra volt szükség, a hatalom és az ellenzék együttes igyekezetére, a végletek elkerülésében.” Egy huszadik századi klasszikus magyar konzervatív, politikájának igazolásához gyakran nyúl vissza a tizenkilencedik század nemesi liberalizmusának érvrendszeréhez. Így nem csoda, hogy az első szabadon választott miniszterelnökünk a következőben foglalja össze kormánya habitusát: „Az érzelmi töltetek, indulatok, személyi ambíciók elragadhatják könnyen az

ország szekerét. Hadd idézzem Deák Ferenc ismert anekdotáját, amikor a kocsis idegeskedő útitársához e szavakkal fordult: Bátyám, ha nem kap bele a gyeplőbe, talán megme-nekszünk, de ha belekapkod, okvetlenül odaveszünk! Az ország mai helyzetében nagyon is megszívlelendő a deáki bölcsesség. Ma sokan kapkodnak a gyeplő után; ennek könnyen árokba borulás lehet a vége! Az ország szekerét higgadtan és erős kézzel irányító, hiteles jövőképpel rendelkező kormányzást kér ma a történelem. A munkálkodó nép nyugalmat, biztonságot igényel.”

(A jogok uralma) A konzervatív úgy gondolja, hogy az állam nem mindenható. Az egyes személy pedig nem lehet meg mások, szervezett keretek, közös normák nélkül. Ezért elutasítja a személyek összegére, az atomizált, elárvuló társadalomképre építő elveket. De éppúgy, vagy éppen ezért elutasítja az állam boldogító „képességét” és mindent tudó lehetőségét. Az egyes személy közvetlenül nem az állammal áll kapcsolatban és nem tudja kivel kötött szerződést országa távol eső vidékein. A jó élet megélésének lehetőségét elsősorban a családjában keresi, azután azokban a közösségekben, amelyeket egyrészt „kapott az élettől”, másrészt alakíthat is, legalább valamely mértékben. Ilyenek a baráti társaságok, egyházak, önkormányzatok, egy-egy szakma hivatás szervezetei, egyesületek stb. Ezeket folyton alakuló normák tartják össze, amelyből részben kialakul az egész állam jogrendje. A kormányzat nem szólhat bele működésükbe, csak örködhet a jog és kisközösségek élete felett. Az állam feladata többek között, hogy olyan intézkedéseket hozzon, amelyek megóvják mindezt. Kulcsfogalmi: jogállam, parlament, felelős kormány, egyház, család, önkormányzat, egyesületek, alkotmányosság, nyilvánosság. Az MDF-et „önálló társadalomszervezés kiáltó hiányának felismerése” vezette arra, hogy „a különféle társadalmi mozgalmaknak, szervezeteknek és egyesületeknek ezt a hiányát most pótolnunk kell”.¹⁹ Nyilatkozatában egyértelműen kiáll a demokrácia és parlamentarizmus, a magyar nemzetiség helyzete, a társadalmi nyilvánosság mellett.²⁰ Egyértelműen fogalmazza meg a civil társadalom fontosságát: „Fojtogat bennünket – Bibó István szavaival – a »szabadság kis köreinek« hiánya. Meggyőződésünk, hogy népünk csak akkor lábálhat ki válságos helyzetéből, akkor fordíthat egyébként tragédiába forduló sorsán, ha sejtjeiben, kisközösségeiben újul meg.”²¹ Az alapítólevél ennek megoldásaként egyértelműen megadja: „A magyar társadalom alapját a helyi önkormányzatokra és a társadalom autonóm szervezeteire, mozgalmaira épülő parlamentarizmus adja, az országgyűlés pedig legyen valóban a népképviselő és az államhatalom legfőbb szerve.”²²

(A tőkés gazdaság helyreállítása) A gazdaság nemcsak egy ország teljesítő képességének szempontjából fontos. Azon túl, hogy meghatározza milyen anyagi körülmények között élünk, alapvető befolyása van mindennapi gondolkodásunkra. Valamennyi ideológia kiemelten foglalkozik ezzel a területtel. Természetesen a megfogalmazott cél mindenhol azonos: jólétet biztosítani az embereknek. Filozófiai háttere azonban színes képet mutat. A liberálisok számára azért fontos a gazdaság szerkezete, mert a teljesen autonóm személyiség kialakulásában döntő szerepe van a függetlenségnek. A szocialisták a magántulajdon kritikájával az ember egyenlőségét hangsúlyozzák, a nacionalistának a nemzeti tőke ereje a fontos. A konzervatív legfontosabb érve: azért kell a gazdaságnak jól működnie, hogy az emberek ne éhezzenek és a jó élet megéléséhez rendelkezzenek a megfelelő eszközökkel. Mivel az ember tulajdonságai közé tartozik saját értékeinek megbecsülése, a magántulajdon védelme alapvető feladat. A történelem azt mutatja, hogy a tulajdonnal rendelkező ember öntudatosabb, erkölcsösebb (hiszen megéri neki fenntartani a jelenlegi viszonyo-

kat), biztonságban érzi magát, tiszteli a normákat, ki tud állni magáért és a közösségért, egyszóval teljesebb ember annál, aki kiszolgáltatott a körülményeknek, közösségnek. A tulajdonnak ugyanakkor az ad értéket, ha az ember saját maga szerzi meg és tudja értékelni azt. Ezért a munka, a törekvéssel megszerzett tulajdon hangsúlyozása a konzervatív gondolkodók és politikusok számára a gazdaság egyik sokat hangoztatott sarokköve. A szocializmus tulajdonképpen mindezt tönkretette. A magántulajdon lebontásával a gazdaság teljesítőképessége a minimálisra csökkent, széles társadalmi rétegek szegényedtek el, az emberek saját egzisztenciális problémáikkal kénytelenek foglalkozni, elbizonytalanodnak, erkölcsileg tompák lesznek (pl. az államtól lopni nem bűn) és atomizálódik a közösség. „Ebből az állapotból a tulajdonlás radikális reformja, vegyes tulajdonú gazdaság kialakítása, a tulajdonformák esélyegyenlőségének és a vállalkozás szabadságának biztosítása... a profitkényszer visszaállítása, a gazdasági egységek államigazgatási függéseinek megszüntetése... világszerte... külföldi működő tőke bevonása”²²³ a kiút az MDF programjában. Az importverseny kiterjesztése és fenntartása, a protekcionizmus elkerülése, inflációellenes politika, hatékony csődeljárás megalkotása, az állami szektor leépítése, privatizáció, adókedvezmények csökkentése, kárpótlás, gazdasági érdekcsoportok nyomásának való ellenállás, a társadalombiztosítási rendszer átalakítása mind azt jelzi, hogy komoly konzervatív gazdasági filozófiát követett a rendszerváltás utáni első kormányunk. „A tulajdoni, vagyoni biztonság, forint konvertibilitása,... monopól szervezetek felszámolása, nemcsak a termelésben, hanem a kereskedelemben is, újak kialakulásának megakadályozása, az import liberalizálása.”²²⁴

Mindezt azonban nem csak a közgazdasági logika követeli, hanem az a konzervatív fel fogás is, amely a tulajdonos személyt az egészséges társadalom építőkövének tartja: „... a polgárt az öntudatos, tulajdonára is támaszkodó egyénnel azonosítja, aki a szerveződéseit által akár az államhatalommal szemben is képes megvédeni magát.”²²⁵

(Összegzés) A konzervativizmus örök és egyben állandó változásban is van. Örök, amennyiben az egyes ember is rendelkezik olyan értékekkel, személyiségi vonásokkal, tulajdonosságokkal, amelyek nem változnak évezredek, történelmi determinizmusok útján sem. Az élet megőrzése, a béke biztosítása, öntudat, a valakihez való tartozás érzése, szabályozott, rendezett együttélés, otthonteremtés, a félelmeiktől való viszolygás és jóra való törekvés mind-mind végigkíséri az ember és emberiség életét. A konzervatív politikaelmélet változatlan, amikor az ezek megvalósításához szükséges feltételeket biztosítani kívánja. Változó akkor, amikor döntenie kell, hogy aktuálisan mely értékeket szükséges védelme alá vennie, milyen konkrét cselekvési programot kell magáévá tennie. És nem utolsósorban más képet mutat akkor, amikor nemcsak megvédeni, ápolni, hanem gyógyítani és építeni kell a merénylet áldozatává tett életfeltételeket, normákat. Bátran vehetünk példát az újrakezdő konzervativizmusok 1920-as és 1990-es évekbeli gyakorlatából, hiszen bizonyították, hogy képesek azt az üzenetet közvetíteni a magyarok számára, hogy bármily elveszetnek is látszik helyzetünk, lehet élehető társadalmat építeni. Így írásomat talán nem túlzás Tökéczki László könyvének soraival befejezni:

„Az angol konzervatív ugyanazt tudja, mint minden konzervatív, azt ugyanis, hogy bármi történik is vagy történt, az életnek, az egyének és közösségnek mindig van rendje és olyan törvényei, amelyeket semmiféle szétzilálódás nem tesz időszerütlenné. [...] Nem folytatom a kérdéseket, mert az emberi – egyéni és közösségi – lét alapjelenségei változatlanok, s mert őseink döntése nyomán éppen itt élünk, s mert a hagyományaink éppen olyanok, amilyenek, s így nem vagyunk, nem lehetünk például angolok.”²²⁶

FELHASZNÁLT IRODALOM

Angolszászok:

- A koramodern politikai eszmétörténet cambridge-i látképe.* Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997.
 BURKE, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról.* Atlantisz Kiadó, Budapest, 1990.
 KEKES, John: *A konzervativizmus ésszerűsége.* Európa Kiadó, Budapest, 2001.
Konzervativizmus 1593–1872. Szerk.: KONTLER László. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
 MOLNÁR Attila Károly: *Edmund Burke.* Századvég Kiadó, Budapest, 2000.
 NISBET, Robert: *Konzervativizmus: álom és valóság.* Tanulmány Kiadó, Pécs, 1996.
 OAKESHOTT, Michael: *Politikai racionalizmus.* Új Mandátum Kiadó, 2001.
 QUINTON, Anthony: *A tökéletlenség politikája.* Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995.
 SCRUTON, Roger: *Mi a konzervativizmus?* Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
 STRAUSS, Leo – CROUSEY, Joseph: *A politikai filozófia története I–II.* Európa, Budapest, 1994.
 TOCQUEVILLE, Alexis de: *A demokrácia Amerikában.* Gondolat, Budapest, 1983.

Magyarok:

- Bethlen István: Válogatott politikai beszédek és írások.* Szerk.: ROMSICS Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
 BOROS Zsuzsanna: *A magyar parlamentarizmus története 1867–1944.* Korona Kiadó, Budapest, 1999.
Huszadik századi magyar történelem. Korona Kiadó, Budapest, 2000.
 Konzervativizmus. *Múltunk*, 2002. 3–4. szám.
Magyarország, nemzet és demokrácia, 1997. novemberi szám.
 ORMOS Mária: A konzervatív politizálásról a Horthy-korszakban. *Múltunk*, 2002. 3–4. szám.
Pártprogramok 1919–1945. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc.
 ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris, Budapest, 2005.
 ROMSICS Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz.* Osiris, Budapest, 1999.
 TÖKÉCZKI László: A mai magyar konzervativizmus örökségének forrásai. In: *Konzervatív alternatíva.* Szerk.: Tökéczki László. Batthyány Lajos Kiadó, 1996.
 TÖKÉCZKI László: Liberális konzervativizmus Magyarországon (1867–1938) In: *Magyar konzervativizmus.* Budapest, 1994.

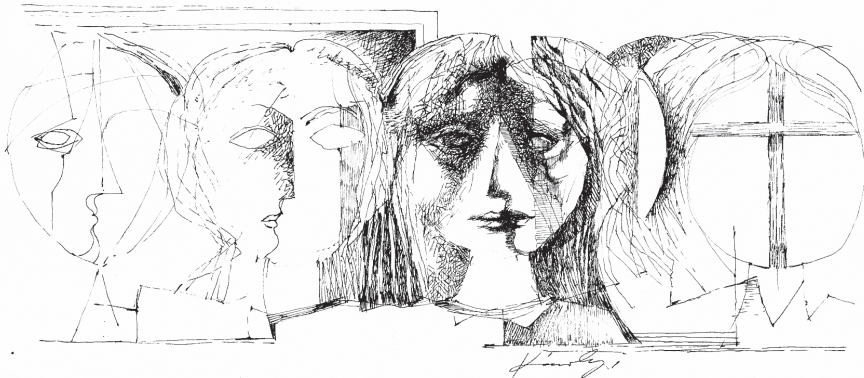
A '90-es évek:

20. századi magyar történelem. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc, GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos. Korona Kiadó, Budapest, 1997.
 ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
 BIHARI Mihály: *Magyar politika.* Korona Kiadó, Budapest, 1996.
 POKOL Béla – BIHARI Mihály: *Politológia.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.
 KÖRÖSÉNYI András: *Értelmiség, politikai gondolkodás és kormányzat.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
A Magyar Demokrata Fórum alapítólevele, alapító okirata, programja Inforum, 1990, Budapest.
A Magyar Demokrata Fórum Programja 1989
 ANTALL József: *A kormányprogram ismertetése*
 ANTALL József: *Modell és valóság I–II.* Athenaeum, é. n.
Antall József Országgyűlési beszédei 1990–1993. Athenaeum, 1994.
 KÓNYA Imre: *Győzelemre születünk*
A Magyar Demokrata Fórum állásfoglalásai:
 Jurta Színház, 1988. január 30.
 Kiskunmajsa, 1988. március 5.
 Miskolc, 1988. március 5.
 Jurta Színház, 1988. március 6. /március 21./
 Jurta Színház, 1988. május 15.
 Miskolc, 1988. május 27.
 Lakitelek, 1987. szeptember 27.
 Esztergom, 1988. szeptember 10.
 Szeged, 1988. október 1.
 Kiskunmajsa, 1988. november 12.
 Győr, 1988. november 26.
 Dunaujváros, 1989. február 25.

Interjúk: Kónya Imre (2008. október), Boross Péter (2009. január)

JEGYZETEK

- 1 Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris, Budapest, 2005.
- 2 Bethlen 1926 novemberében elmondott választási beszéde. In: Magyarország, nemzet és demokrácia 1997. november.
- 3 Beszéd a konzervativizmusról és a választójogról In: Bethlen István Válogatott írások és beszédek. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- 4 Beszéd a konzervativizmusról és a választójogról. In: Bethlen István Válogatott írások és beszédek. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 136. o.
- 5 Beszéd a választójog túlzott kiterjesztése ellen (1910). In: Bethlen István Válogatott írások és beszédek. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- 6 Bethlen 1926 novemberében elmondott választási beszéde. In: Magyarország, nemzet és demokrácia 1997. november.
- 7 Bethlen István: Beszéd a konzervativizmusról és a választójogról. (Pesti Napló, 1925. január 13., 2. o.)
- 8 Hagymány és forradalom a politikában. In: Bethlen István Válogatott írások és beszédek. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 158. o.
- 9 Hagymány és forradalom a politikában. In: Bethlen István Válogatott írások és beszédek. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- 10 Hagymány és forradalom a politikában. In: Bethlen István Válogatott írások és beszédek. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 170. o.
- 11 A Magyar Demokrata Fórum Alapító levele, alapszabály, program. Inforum, Budapest (MDF 1990) 4. old.
- 12 Antall József Országgyűlési beszédei 1990–1993. Athenaeum, 1994.
- 13 (MDF 1990, program, október) 6. old.
- 14 (MDF 1990, program, október) 7. old.
- 15 (MDF 1990, program, október) 7. old.
- 16 (MDF 1990.) 3. old.
- 17 (MDF 1990.) 3. old.
- 18 (MDF 1990.) 1. old.
- 19 (MDF 1990) 1. old
- 20 (MDF 1990.) 1. old.
- 21 (MDF állásfoglalások) Kiskunmajsa, 1988.
- 22 (MDF 1990.) 4. old.
- 23 (MDF 1990, program, október)
- 24 (MDF 1990, program) 4–6. old.
- 25 (MDF 1990, program, október) 7. old.
- 26 Tökéczi László: A múltból örökölt ország. Századvég Kiadó, Budapest, 2000.

A Kaszpi-tengeri olaj hatása Azerbajdzsán politikai és gazdasági fejlődésére

A kétezres évek eleje óta világszerte, de különösképpen az Európai Unió legfontosabb napirendi kérdései között szerepel az energetika. Ennek legfőbb oka az uniós energiaforrások fokozódó elégtelensége a várhatóan dinamikusan növekvő fogyasztás tükrében. Ezen belül az energiamérlegben valószínűsíthető elmozdulások is hozzájárultak a kérdés előtérbe kerüléséhez, s különösen a földgáz prognosztizált erősödő szerepe váltotta ki az európai figyelem posztsovjet térség felé irányulását.

A térség már jelenleg is az unió egyik legjelentősebb energiaforrása, 2006-ban az uniós energiaimport mintegy harmada származott a három posztsovjet államból, Oroszországból, Kazahsztánból és Azerbajdzsánból, és az uniós prognózisok az orosz, s más alternatív forrásokból történő szállítások további növelésnek szükségességét vetítik előre. Ez a magyarázata a FÁK-országok és az unió közötti növekvő fontosságú „energiadiálogusoknak” is.

Az egyik Oroszországtól független beszerzési piac lehet a Kaszpi-térség és ezen belül Azerbajdzsán.

A tanulmány Azerbajdzsán évezredes történelmi, társadalmi fejlődését és (geo)politikai pozícióinak elmúlt húsz évben bekövetkezett felértékelődését tárgyalja, amelyek oka a kőolaj és földgázkészletek kitermelésének nyugati befektetések bevonásával történt felfuttatása, a Kaszpi-térségben bekövetkezett geopolitikai változás és a világ szénhidrogén-igényének és jegyzési árainak növekedése volt. Arra is kitér, hogy a növekvő földgázkitermelés milyen külpolitikai lehetőségeket tartogat Baku számára, valamint hogy az ország milyen szerepet játszhat az eurázsiai földgáz-kereskedelemben és az Európai Unió energiaellátásában.

(Rövid történelmi áttekintés – Az Azerbajdzsán név eredete, a terület földrajzi elhelyezkedése) Azerbajdzsán a nevét valószínűleg Atropatész után kapta, aki méd satrapa (kormányzó) volt az általa uralt Atropaténében (a mai iráni Azerbajdzsánban). Az Atropatész név óperzsa eredetű, jelentése ’tűzzel védett’.

Az iráni felföld háromszögét két mélyedés, délen a Perzsa-öböl, északon pedig a Kaszpi-tenger (Derja-e Khazar) fogja közre. Ez az a vidék, ahol az Elburz nyugati széle eléri az iráni Azerbajdzsánt [Nyugat- és Kelet-Azerbajdzsán Irán tartományai. – a szerk.], és amelynek közepét a sós Urmia-tó (Urumije Derjaszi) foglalja el. Azerbajdzsánt más néven a „méd földszorosnak” nevezik.

Ezen a vidéken született a méd és a perzsa dinasztia, valamint a vallásalapító Zarathustra (Zertost).

(Korai emberek) Az azerbajdzsáni történelem legkorábbi korszakáról régészeti leletek, ősi sziklarajzok árulkodnak, az egykor eseményeket, valamint a világtól szerzett ismereteiket az ott élő törzsek mesékbe szőtték, így a néphagyomány sok értékes adatot megőrzött az utókor számára. A garabagi Füzuli közelében lévő Azih-barlangról azt mesélik, hogy ott ringott az emberiség bölcsője. A régészek ezt igazolták is, hiszen a barlangban találtak egy női álkapcsot, mely körülbelül háromezrezer éves, öt Azihantrop-

nak, vagyis aзиhi embernek nevezték el, és a szakirodalom szerint ez a harmadik legrégebbi emberi lelet a világon.

Felső paleolitikus és részben mousteri maradványokat találtak Tağlar, Damcili, Zar, Yataq-yeri barlangjaiban, és máshol is. Leylatepe és Sarytepe nekropoliszaiban korszókat találtak beleszáradt borral, ez bizonyítja, hogy a késői bronzkorban szőlőt műveltek erre felé.

A barlangban talált tűznyomok keletkezési idejét a régészek 700 ezer évre becsülik, néhány eszköz pedig akár egymillió éves is lehet. A barlang 230 méter hosszú és hat összekötő folyosója van.

A történelem folyamán számos népcsoport itt telepedett le, így médek, szkíták, perzsák, párhosok, görögök, rómaiak, kazárok, oguz törökök, szeldzsuk törökök, mongolok és oroszok is.

(Szkíták) A Kr. e. 7. században a Kaukázus előterében megjelentek a szkíták és előzönlöttek az egész nyugat-eurázsiai füves sztyeppét, betörték Elő-Ázsiába és eljutottak egészen Palesztináig. Hérodotosz szerint csak azért addig, mert az egyiptomi fáraó megvásárolta a békét, így nem támadták meg a Nílus-völgyét. Ahogy a nagy görög történetíró leírja, a szkíták messziről, a Ripen-hegységtől érkeztek, mely az antik forrásban az Altaj-hegységet jelentheti. A szkíta törzsek megtelepedtek Közép-Ázsiában, majd fokozatosan elérték a Kaukázus előterét, ahol egyesítették a már ott élt pre-szkíta kimmer népeket.

A szkíták életét többnyire a külföldi történeti krónikák örökítették meg, onnan ismerjük szokásaikat, életmódjukat, sőt néhány uralkodójuk nevét is. Később, a közép-ázsiai térségben élők az ókor kései szakaszában már belső forrással is rendelkeznek, hiszen az uralkodók szobrokat, feliratokat állítottak, sőt saját érméket vertek.

Az Kr. e. 8. század végétől kezdve súlyos megrázkódtatást okoztak az iráni törzsként ismertté vált kimmerek és szkíták. Mint félelmetes lovagok és rablók hada zúdultak seregeik a Kaukázus déli lejtőjén lefelé. A két törzs közötti üldözésből és öldöklésből a szkíták kerültek ki győztesként. A kimmer lovasokat a hamadáni úttól délre szorították, az Urmia-tótól (Urumije Derjaszi) délre és dél-keletre lévő Mannaj országába telepedtek le.

(Médek) Az ókorban jelentős birodalom volt, fennhatósága kiterjedt Dél-Azerbajdzsánra, az Iráni Felföldre és Elő-Ázsiára. A médek eredetéről csak kevés forrásadat áll rendelkezésre, főleg az asszír feliratokban és Hérodotosz művében olvashatunk róluk. A történeti forrásokból ismert, hogy ősük Maduész vagy Madai volt, akitől az ország a nevét kapta. Küaxarész, Deiohész unokája volt az, aki egyesítette a hét vezető törzset. Fővárosuk Hamadan (ma: Ekbatana) volt. A médek fő vallása a mágus hit volt, mely az ősi belső-ázsiai természeti valláshoz állt közel. Imádták a fő természeti elemeket (tűz, víz, levegő, föld stb.)

Hérodotosz szerint a Küaxarész uralma alatt a médek előrelátóan újraszervezték a hadsereget, önálló lovas, íjász és gyalogos hadtestet hoztak létre. Küaxarész az Urmia-tó körüli vidékek bekebelezésével megszilárdította politikai helyzetét és végül fényes győzelmet aratott Maduész szkítái felett.

A kimmerek és szkíták (perzsául Eskaniak) rivalizálása és öldöklése, valamint a szkíták a sós Urmia-tó melletti letelepedése nem zavarta a Méd Birodalmat a további terjeszkedésben.

Vezérüknek Khsathrita – Phraortész-nek sikerült Ekbatantól (Hamadan) a Demavand keleti részéig, déli irányban pedig a közbenső nagy iráni sivatag széléig terjedő óriási területeken egységes Méd Birodalmat létrehoznia.

Az utolsó méd királyt Asztüagészt Kr. e. 550-ben Kürosz (Kuros) a perzsák királya megfosztotta hatalmától, és elfoglalta a méd területeket.

(Az Akhaimenida Birodalom) A perzsa birodalom alapítója Kürosz (Kuros) (Kr. e. 590/576–529) volt, aki tettei révén megkapta a nagy jelzőt. A perzsák a Perzsa-öbölhöz közeli Elámból emelkedtek fel, és sokáig a méd birodalom keretei között éltek. A történeti források szerint 550-ben Asztüagész méd király megtámadta a neki nem engedelmeskedő Küroszt, de vereséget szenvedett, így a térségben a perzsák vették át a hatalmat. Ezáltal létrejött az Akhaimenidák állama, melynek irányítását Kürosz látta el. Uralkodása alatt megkezdte a birodalom határainak kiterjesztését a szélrózsa minden irányába. Kr. e. 547-ben legyőzte a mai Törökország területén uralkodott lüd Kroiszoszt (Krözus). Ezután, a perzsák a hatalmas Újbabiloni Birodalom ellen vonultak, és rövid közdelem után, Kr. e. 539-ben bevették, így a mezopotámiai terület is betagozódott a perzsák államába. Kürosz halálakor a perzsák birodalma magába foglalta Délnyugat-Ázsia és Közép-Ázsia jelentős részét, nyugaton Egyiptom határaitól és a Hellészpontosztól, keleten az Indus folyóig terjedt.

Az Akhaimenidák uralma egészen Kr. e. 330-ig tartott a Kaukázusban, ezt követően Atropat helytartónak sikerült elérnie, hogy megmaradjon tisztségében, és saját körzetében önálló államot hozott létre. Ez a mai Azerbajdzsán területére terjedt ki, melynek fővárosa Gazah (Ganzak-kincsház) volt. A régi város nyomai Lejlan falu körzetében található. Sokan az ő nevéből származtatják Azerbajdzsán nevét. Van olyan nézet is, hogy az atropat egy méltóságnév volt, a tűz (atr) és pat (úr, főnök) szavakból állt, melynek jelentése a tűz őrzője lehetett.

(Pártusok) Amikor a Kaukázustól délre eső vidéket Kr. e. 550 körül meghódították az Akhaimenidák, a zoroasztrizmus elterjedt a Méd Birodalom e részén. Nagy Sándor bukása után a Kaukázus vidékén letelepedtek a szeleukida görögök, akiket végül Róma győzött le végleg. De behatoltak ide a Baktriába szakadt görögök is, és végül a legharciasabbak, a pártusok (parthusok) is. A kaukázusi albánok, akik a ma Azerbajdzsánként ismert terület eredeti lakói voltak, az Kr. e. 4. században királyságot alapítottak. Kr. e. 95–67 között a kaukázusi Albánia egy része valószínűleg meghódolt a szomszédos Örményországnak, és Nagy Tigranész birodalmának része lett. Sztrabón szerint a rómaiak és a pártusok megkezdték kiterjeszteni birtokaikat Albániára. Végül egy békeszerződést írtak alá, amiben Albánia független maradt, nem úgy, mint Ibéria és Örményország. Egy római felirat Gobusztánban bizonyítja a Legio XII. Fulminata jelenlétét Domitianus idejében.

Kaukázusi Albánia a Szászánidákig maradt független, majd azok vazallus állama lett 252-ben: Umayr király a 4. században hivatalosan áttért a kereszténységre, államvallásává tette azt, és Albánia keresztény jellegű állam maradt a 8. századi iszlám hódításig. A Szászánidák és a bizánciak számos hódítási kísérlete ellenére kaukázusi Albánia fennállt a régióban a 9. századig.

(Kaukázusi Albánia) Kaukázusi Albánia kiemelkedő szerepet játszott az Azerbajdzsán területén kialakult ókori államalakulatok sorában. Az írásos források és a régészeti leletek alapján a Kr. e. 4. század végén jött létre és magába foglalta a mai Azerbajdzsánt,

Dél-Dagesztánt és a mai Kelet-Grúziában elterülő Alazani-völgyet. Az antik szerzők közül Sztrabón írt részletesen Albániáról. Szerinte a hegyi országban huszonhat törzs élt, akik különböző nyelveken beszéltek.

Az azerbajdzsánok szerint a térséget uraló szkítáké volt a vezető szerep, erre több adat is utal. Művészetükben is található hasonlóság, de még fontosabbak Sztrabón adatai, mely szerint az albánok a nomádokhoz (szkítákhoz) hasonlóak, de nem olyan vadak, ami azt jelentette, hogy letelepedett életmódot folytattak.

Albánia első fővárosa Gabala volt, majd a hunok és szövetségeseinek a támadásai miatt az albán uralkodók az 5. században átköltöztek a délre lévő Bardába, erről a városról egyébként az Kr. u. 1. század közepén Plinius tesz említést. Bardát a régészek feltárták, és gazdag leleteket hoztak felszínre, ezeket a mai Gabala város múzeumában tekinthetjük meg.

Az albán uralkodók politikai, vallási vezetők voltak, de vezették a katonaságot és bíraskodtak. Bár Sztrabón szerint nem volt önálló pénzüik, a régészek arra találtak elegendő bizonyítékot, hogy mind Albániának, mind Atropatenának önálló pénzverése volt, de ezen kívül használtak külföldi érméket.

A legjelentősebb albán uralkodónak Girdiman Dzsavansir-t tartják (638–70), alatta az ország visszaszerezte a teljes függetlenségét a perzsáktól. A szabadság csak rövid ideig tartott, mert a 7. század közepétől délről megindult az arab invázió, ami az összes kaukázusi népcsoportot fenyegette. Akkor Dzsavansir a régi ellenségével, a Szászánidákkal fogott össze, hogy feltartóztassák a gyorsan előretörő ellenséget, de a perzsák belerokkantak a többfrontos háborúba, így az arabok könnyen elfoglalták a közel-keleti térséget, benyomultak Elő-Ázsiába, és a 7. század közepétől már a Kaukázus lábánál voltak. Dzsavansir király megpróbálta megállítani a hatalmas túlerőt, de egyedüli küzdelme kudarcra volt ítélve. A királyt a hódítók megölték, és Albánia arab függésbe került. 705-ben hivatalosan is megszűnt az ókor egyik fontos állama a Kaukázus keleti vidékén. A hős királyról azóta is mesés történetek keringenek.

(Szászánida-dinasztia) A pártusoktól a perzsa eredetű Szászánidák (224–651) vették át az uralmat Kr. u. 224-ben. Ők Szászántól eredeztették magukat, aki az egykori isztraki Anahita-templom előljárója volt. A dinasztia hatalmát Szászán unokája Ardashir alapozta meg, aki katonai tisztséget töltött be Fársz tartomány kis városában, az apja halála után nem ismerte el fivérének, és fokozatosan megszerezte a pártusok egykori területeit, 224-ben legyőzte V. Artabanoszt, és elfoglalta azok fővárosát, Ktésziphont. A régi pártus központ lett a perzsák fővárosa is. A Szászánidák elfoglalták a pártusok által uralt elő-ázsiai területeket, így a történeti Azerbajdzsán területét is, kiterjesztették fennhatóságukat a kaukázusi Albániára, ahol a marzbán felügyelte a meghódított területet. A helytartónak olyan feladatai voltak, mint a magyar bánoknak, vagyis ők voltak a terület katonai, adminisztratív és igazságügyi felelőse. Csakúgy, mint a pártusok, a perzsák is az ütközőállam szerepét töltötték be kelet és nyugat között. Keleten a kusánokkal, majd a hunokkal (kidarita, heftalita) voltak határosak, akikkel többször is háborút vívtak a közép-ázsiai területek birtoklásáért, nyugaton pedig a Keletrómai Birodalommal hadakoztak, főleg a kaukázusi térségért.

Ardashir a kis fejedelemségeket egymás után felszámolva megvalósította a Perszisz egységét és uralmát – e tartomány határain túlra Eszfahanra és Kermánra is kiterjesztette. Az Ardashir sikerei miatt nyugtalankodó IV. Artabanosz pártus király felszólította Ahvaz királyát, hogy vessen véget Ardashir túlzott függetlenségének.

Az összecsapásból azonban Ardashir került ki győztesen, sőt hamarosan ellentámadásba lendült. Három egymást követő csatában megfutamította a pártus nagykirály seregét, és az utolsó csatában, Szúszianában magát a királyt is megölte (Kr. u. 224). Szabaddá vált előtte az út Ktésziphón felé. Két évvel később Ardashir ebben a városban királlyá koronáztatta magát!

(Középkor – Az arab hódítás) A szászánidák bukását a belső politikai és vallási konfliktusok, az elitista rendszer népi támogatottságának hiánya okozta. A hellenizmus társadalmában az általános szabadon vállalt és díjazott munka helyét a kemény rabszolgasors foglalta el, amely elvette az emberek munkakedvének utolsó cseppjét is. Az emberek nem törődtek többet javaik gyarapításával, a munka elől elmélkedésbe, imába menekültek.

Ezzel szemben az arabok lelkileg elszántabbak és morálisan felkészültebbek voltak. Az arab harcosok egyszerű, szedett-vedett önkéntesekből álltak, akiket vezérük azzal szuggerált, hogy az Eufrátesz folyó mögöttük lévő oldalán sivatag, szegénység vár rájuk, míg a folyó másik oldalán gazdagság, jólét, viszont egy lelkileg, morálisan meggyengült birodalom áll. Döntenek kell a nyomor és szegénység, illetve a gazdagság és jólét között – mondhatta nekik. Az arabok az utóbbi utat választották.

Ilyen körülmények között az arabok a 620-as évektől elkezdtek terjeszkedni arab-félszigeti hazájukból. Először a bizánci birodalom észak-afrikai és közel-keleti tartományait foglalták el, majd a másik hatalmas birodalommal szemben, a perzsák ellen fordultak.

A kezdetekben, az iszlámot terjesztő arabok első katonai győzelme, a gadiszijjai (kadesijai) csata Kr. u. 637 júniusában szimbolikusan a közép-perzsa Szászánida Birodalom összeomlását eredményezte.

Az első arab csapatok 637-ben jelentek meg Ktésziphón, a szászánida főváros közelében. Mivel a Kaukázusban élő albánok érintettek voltak az arab veszély kivédésében, csatlakoztak a perzsa sereghez, és velük együtt harcoltak sikertelenül. Az arabok elsöprő győzelmet arattak a Szászánida-dinasztia felett. Akkor III. Jazdagird a közép-ázsiai Mervbe menekült, de ott 651-ben meggyilkolták, így az arab terjeszkedésnek nem volt akadálya, sőt a perzsa területekről további irányba is terjeszkedtek. A 640-es években már az arabok kiterjesztették fennhatóságukat Dél-Azerbajdzsán területére. A meghódított területek férfi lakosságát besorozták a hadseregbe, és megkezdték a lakosság átterítését az iszlámra. A terület pacifikálása után tovább folytatták hódításaikat északra, valószínűleg rájöttek arra, hogy az északi vidékek elfoglalása nélkül nem tarthatják meg a Dél-Kaukázust sem. Az arab csapatoknak azonban nem volt egyszerű ezt a területet meghódítani, hiszen a térséget uraló kazárok nem adták meg magukat. A közel egy évszázados harcban az arabok győztek és a 8. század közepétől egészen Derbentig terjesztették ki fennhatóságukat. A győztesek a meghódított kaukázusi területeket egy közigazgatási egységbe rendezték a 8. század elején, mely az Arménia nevet kapta, annak azonban nincs köze a mai örményekhez.

Az arab-kazár háborúk lezárultával a győztesek letelepedtek Albánia egyes vidékein, főleg a kereskedelmi központokat és a termékeny alföldet választották lakóhelyül és alig érintkeztek a helyi lakosokkal. A térségnek gazdaságilag kifejezetten jót tett a kereskedelmi-gazdasági egység, hiszen a nagy birodalmon belül az azerbajdzsánok ősei, az albánok a Közel-Keleten kereskedhettek áruikkal. A városokban virágzott a művészet és az oktatás is. Míg Európában „sötét” korról beszélhetünk, addig az arab

hódítók iskolákat és kulturális központokat létesítettek a mai Azerbajdzsán területén, és ami nagyon fontos volt, az egész birodalomban egységesen támogatták a tudományt és a művészeteket. A hatalmasra duzzadt arab birodalmat azonban nem tudták sokáig egyben tartani, és alighogy elfoglalták a Kaukázust a 8. században, a birodalom központjától távol lévő területeken önállósodási törekvések kezdődtek, és a 9. század negyvenes éveiben a Dél-Kaukázusban is harc indult az arab uralom ellen. A legnagyobb lázadás Babek nevéhez kötődik, aki 816-ban függetlenségi harcot indított az arab megszállók ellen és a már régóta lázongó hurramiták élére állt. A hadvezérnek sikerült rövid idő alatt 20 ezer lovas toborozni, a szám később háromszázezerre nőtt. A felkelés híre gyorsan elterjedt Azerbajdzsán területén. 819–829 között Sirván, Nahcsiván, Erdebil, Bajlakan és Barda területeket sikerült felszabadítani az arab fennhatóság alól. A hadi sikerek miatt al-Mutaszim kalifa nagy sereget toborzott, és 833-ban a túlerőben lévő arab sereg először tudta legyőzni a hurramiták seregét. 835-ban sikerült elfogni Babeket, akit a kalifa központjába szállítottak és megölték. Az elszakadást azonban nem tudták sokáig megakadályozni. Egyre több helyen lázadások törtek ki a 9. század folyamán, és a következő évszázadban az arab birodalom részekre szakadt. Általában a helyi közigazgatási vezetők ragadták magukhoz a hatalmat, és átvették egy-egy körzet irányítását. Az egyik ilyen volt a Sirvánsah-dinasztia, amely a mai Azerbajdzsán keleti vidékén szerzett birtokot. A dinasztia a 6. századra vezette vissza eredetét, de az első uralkodójuk trónra lépését hivatalosan 862-re teszik.

Amikor a muszlim Omajjád Kalifátus legyőzte mind a Szászánidákat, mint Bizáncot, a kaukázusi Albánia vazallus állam lett. A Dzsvan Sir herceg vezette keresztény ellenállást 667-ben nyomták el. Az Abbászida Kalifátus lehanyatlása után a mai Azerbajdzsán területe különböző dinasztiák harctere lett: egymást váltották a szalaridák, a sadzsidák, a saddaditák, ravvadidák és a bújidák. A 11. század elején a terület fokozatosan a Közép-Ázsia felől benyomuló szeldzsuk törökök kezére került. Az első az oguz dinasztiák közül a Gaznavidák dinasztiája volt, amely 1030 körül elfoglalta a mai Azerbajdzsán nagy részét.

A szeldzsukok birodalmában a helyi hatalmat atabégek gyakorolták, akik elméletileg a szeldzsuk szultán vazallusai voltak, a gyakorlatban maguk uralkodtak. A szeldzsuk török uralom idején helyi költők, például Nizámi Gandzsavi és Khagani Sirváni, felvirágoztatták a perzsa költészetet a mai Azerbajdzsán területén. A következő uralkodó dinasztia a Dzsalairida-dinasztia volt, akik rövid életű uralmának Timur Lenk vetett véget. A sirvánsahok helyi dinasztiája Timur Lenk birodalmának vazallus állama lett és részt vett Timur háborújában az Arany Horda uralkodója, Toktamis ellen. Timur Lenk halála után két független, rivalizáló állam emelkedett ki: Karakojunlu és Akkojunlu. Akkojunlu szultánja, Uzun Haszan halálakor az egész mai Azerbajdzsán ura volt. Uralmát a sirvánsahok folytatták, akik helyi uralkodóként megőrizték jelentős autonómiájukat 861-től 1539-ig. Az első Sirvánsahot 862-től említik, Hejszem ibn Halid néven. A dinasztia az arab uralom összeomlása után erősödött meg igazán. A 10. század végére a Sirvánsahok uralmi központjukból Jezidijából (valószínűleg a mai Samaha) elfoglalták a Kür folyótól északra elterülő vidékek jelentős részét és olyan címeket szereztek meg maguknak, mint Lajzan sah és Kurszám sah. Nagyon sok erődöt emeltek az uralmuk alatt álló területeken, hogy megvédjék magukat az idegen hódítóktól, valamint a riválisoktól. A dinasztia nagyon hosszú ideig, 861–1538 között állt fent, bár sokszor vazallusságot kellett fogadniuk más, idegen hatalmaknak. Ennek ellenére őket tekintik a leghosszabb ideig uralkodó ágnak az iszlám világban. Két olyan korszak volt, amikor

függetlenek voltak: először a 12. században, Manucser és Ahsitan idején, akik Bakuban építkeztek, a másik virágzó időszak pedig a 15. századra esett. A 13–14. században tatár (mongol) fennhatóság alá kerültek, majd a 14. század végén túlélték Timur Lenk hadjáratait is. Utóbbinak Sirván I. Ibrahim adófizetését ajánlott fel, ezzel megmentette az országot egy újabb véres háborútól. I. Halilullah (1417–1465) és Farruh Jaszar (1465–1500) uralma alatt volt a dinasztia legsikeresebb időszaka. Akkor épült fel a Sirvánsah palotaegyüttes Baku szívében. A 16. században a Szafavidák adófizetőjévé váltak és fokozatosan elveszítették uralkodói szerepüket. Nevüket máig egy közigazgatási egység, a Sirván őrzi.

(Szafavidák) Amikor Timur Lenk 1405-ben meghalt, a térségben újra átrendeződtek a hatalmi viszonyok. 1410-től létrejött a hatalmas Garagojunlu állam, amely kiterjedt a mai Kelet-Törökország, Észak-Irak és Észak-Írán vidékére. Tőlük vette át a hatalmat az Akgojunlu-dinasztia, akik 1501-ig tudták megőrizni uralmukat a hatalmas térségben.

Tőlük Iszmail Hataji-sah (1502–1524) hódította el a területeket, aki megalapította az azerbajdzsán Szafavida-dinasztiát, amely olyan erős volt, hogy túlszárnyalta hódításával még az oszmánokat is, hiszen birodalmuk határa a Szír-darjától az Eufráteszig ért. Az új dinasztia egyesítette az azerbajdzsánokat és Tebriz ismét fővárosi rangot kapott. Az új birodalommal az oszmánellenes nyugat-európai hatalmak felvették a kapcsolatot, az volt a céljuk, hogy kétfrontos háborúba kényszerítik a törököket, és azzal lelassíthatják volna azok európai terjeszkedését. Az európai hatalmaknak másik, nem titkolt célja az volt, hogy megszerezzék a gazdag kereskedelmi útvonalak ellenőrzési jogát és gyarmatosítsák a vidéket. Talán ennek a hódító szándéknak volt köszönhető, hogy nem alakult ki szoros együttműködés a Szafavidákkal. Amikor az Atlanti-óceánnál kialakították a tengeri kereskedelmi utakat és azon keresztül eljutottak a Távol-Keletre, akkor a nyugati hatalmak már nem tartották fontosnak a Kaukázus-menti állammal a szövetséget.

A Szafavida-dinasztia a szunnita lakosság körében megkísérelte a síita ágazat elterjesztését Azerbajdzsánban, miközben harcoltak a szunnita Török Birodalom ellen.

Valamivel később, a szafavidák összeomlása után több független kánság emelkedett fel a mai Azerbajdzsánban. Folyamatos háborúskodás után ezeket a kánságokat végül Oroszország olvasztotta be.

(Az orosz–iráni háború és Azerbajdzsán felosztása) A Kaszpi-tenger nyugati partvidékén és attól délre élő azerbajdzsániak (az oszmán törökök közeli nyelvkonai) a 18. századtól kezdve a perzsa sahok és az orosz cárok hatalmi küzdelmeinek szenvedő alanyai voltak, mígnem 1828-ban a két nagyhatalom felosztotta egymás között országukat.

Az oroszok legelőször I. (Nagy) Péter cár idején, 1723-ban erejüket fitogtatva egy hajóhaddal jelentek meg a Kaszpi-tengernél, de akkoriban a cári csapatok még a Krími kánság meghódítására törekedtek. II. Katalin cárnőnek sikerült 1783-ban elfoglalnia a Krímet, majd fokozatosan ellenőrzésük alá vették az Azovi-tenger partvidékét. Utóbbi azért volt fontos hely, mert jó kiindulási pont volt a Kaukázus felé terjeszkedéshez. A Kaszpi-vidéken viszonylag könnyen jutottak előre, mert nem volt olyan erős hatalom, amelyik útjukat állta volna. A Kaukázuson túl azonban szembetalálták magukat egy másik nagyhatalommal, Iránnal, akivel többször is háborúztak a területek feletti uralomért. Az első orosz–perzsa háborút (1804–1813) a gülüszáni béke zárta le 1813-ban, majd a második háború (1826–1828) után Türkmencsajban ültek tárgyalóasztalhoz. A békeszerződésben az azerbajdzsán területeket felosztották egymás között. A megállá-

podás értelmében az Araz folyótól északra lévő területek az oroszokhoz kerültek, míg az attól délre lévőket Irán foglalta el, így az azerbajdzsán területek kettészakadtak. A mai köztársaság területe az északit fedi le. A déli rész főbb részei: Urmija (Nyugat-Azerbajdzsán), Tebriz (Kelet-Azerbajdzsán), Zandszan és Erdebil, Rast (Gilan), ma is Irán részei.

Az azerbajdzsániak által szerkesztett történelmi könyvek szerint:

Oroszország ki akarta szorítani a muszlim hitű azerbajdzsánokat a Kaukázusból, ezért ellenük szövetségest keresett a térségben, és a keresztény hitű örményeket nyerte meg magának. Az oroszok az örményeket kezdték el támogatni, először is délről, török és iráni területekről betelepítették őket azerbajdzsán területekre, főleg az Ireváni és Nakhcsiváni kánságok területére. Ezzel a húzással az azerbajdzsánokat el tudták különíteni rokonaiktól, az oszmán-törököktől, akikkel nyugaton határosak voltak. 1828. március 21-én I. Miklós cár parancsára a Nakhcsiváni és Ireváni kánságok területén létrehozta egy örmény körzetet. Oda 1828 és 1830 között negyvenezer iráni örményt és 86 ezer törökországi örményt telepítettek be, ennek a rendelkezésnek az volt a célja, hogy az azerbajdzsánok saját ősi földjükön kisebbségbe kerüljenek. Következő lépésként 1836-ban az önálló albániai keresztény egyházat beolvastották az örmény egyházba, a régi egyház emlékeit pedig módszeresen elpusztították. Az örmények az orosz területeken kiváltságokat élveztek, és nagy befolyásra tettek szert a térség üzleti életében. A betelepített örmények azonban nem elégedtek meg a kapott területekkel, hanem más ősi azerbajdzsán területeket is el akartak foglalni, ezért több alkalommal tömeges mészárlást végeztek, mely az ártatlan lakosokat érintette. A terrornak, ahogyan a későbbi részben látni fogjuk, más népek, így lezginék és hegyi zsidók is áldozatul estek. A legbrutálisabb támadások 1905–1906-ban, 1918–20-ban és legutóbb 1988–1991-ben következtek be, amikor is civilek ezrei estek áldozatul az örmény terrornak. A jelenleg is örmények által megszállt karabahi és hegyi-karabahi területekről az örmények többször is deportálták az ott élő azerbajdzsánokat. Az első nagy hullámban 1918 és 1920 között mintegy félmillió azerbajdzsán kényszerült lakhelye elhagyására, majd 1988-tól, a hegyi-karabahi konfliktus óta újabb tömegeket deportáltak, sok határ menti településen népiirtást végeztek az azerbajdzsánok között. [Az örmény történelemkönyvek természetesen egészen más nézőpontból tárgyalják az eseményeket, ezekre azonban most nem térünk ki.]

(Azerbajdzsán szovjet uralma alatt) Az 1917-es oroszországi októberi puccsot követően több egykori cári terület kinyilvánította függetlenségét. Így történt ez a Kaukázus esetében is, ahol az ott élő népek gyűlést hívtak össze, hogy képviseljék a térség lakóinak érdekeit. Először 1918. február 14-én ülészttek Tbiliszi-ben, ahol megalakították az első törvényhozó testületüket, a parlamentet. Április 9–22. között a küldöttek kinyilvánították függetlenségüket Oroszországtól és megalakították a Kaukázusontúli Köztársaságot.

Azerbajdzsán Örményországgal és Grúziával együtt része lett a rövid életű Transzkaukázusi Demokratikus Szövetségi Köztársaságnak. Amikor 1918 májusában a szövetség feloszlott, Azerbajdzsán kikiáltotta a független Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaságot. Ez volt az első demokratikus parlamentáris köztársaság a muszlim világban.

Autonóm Azerbajdzsán kivívásában kiemelkedő szerepe volt a nemzeti elkötelezettségű Musszavat Pártnak, azonban Bakuban 1918. november 18-án kikiáltott köztársaság nem bizonyult tartós életűnek.

Ebben szerepet játszott az, hogy Nagy-Britannia 1918. augusztus 4-én megszállta Bakut, valamint az, hogy 1918. szeptember 15-én az Oszmán Birodalom katonai egységei foglalták el Azerbajdzsánt. Ugyanezen a napon került sor Azerbajdzsán Szovjet-Oroszországtól való elszakadásának proklamálására is.

Az Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaság államiságát mintegy két éven át tudta megőrizni.

Így pontosan ez a függetlenség mindössze 23 hónapig tartott, majd 1920-ban a Vörös Hadsereg visszafoglalta.

1920. április 20-án Azerbajdzsán is – a másik két kaukázusi államhoz hasonlóan – szocialista (szovjet) típusú állammá vált. Ezen a napon került sor az Azerbajdzsáni Szovjetköztársaság kikiáltására. A kaukázusi állam szuverenitását formailag is elvesztette 1922 márciusában. Ekkor jött ugyanis létre a három kaukázusi állam egyesülésével a Kaukázusontúli (Transzkaukázusi) Szovjet Szocialista Szövetség (Föderális) Köztársaság, amely az 1922. december 30-án megalakult Szovjetunió része lett. Az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság 1936. december 5-én – egy időben a Grúz Szovjet Szocialista Köztársasággal és az Örmény Szovjet Szocialista Köztársasággal – jött létre, kiválva a transzkaukázusi (kaukázusontúli) szovjet szocialista köztársaságok föderációjából. Alkotmányának elfogadására a föderáció megszűnését és a Szovjetunió 1936 decemberében elfogadott alkotmányának kihirdetését követően, 1937. március 14-én került sor.

Tekintettel arra, hogy Azerbajdzsán ásványi kincsekben gazdag és a szovjeteknek erre szükségük volt, így a lakosságot olajban gazdag vidékekről kolhozokba kényszerítették, hogy minél több olajat aknázhassanak ki.

Még az 1940-es években is azerbajdzsániak adták a Szovjetunió energiaszükségletének döntő többségét, a háború során ők látták el a hadsereget üzemanyaggal.

A II. világháború idején az ország olajtermelésnek 75%-át Azerbajdzsán fedezte, és ezért vált a német hadsereg fő, de el nem ért célpontjává.

Az Edelweiss hadműveletben Adolf Hitler megpróbálta elfoglalni a kaukázusi olajmezőket és Bakut, de minden támadását visszaverték. A németek komoly és nagyrészt eredménytelen erőfeszítéseket tettek emigráns azeri politikusokkal való együttműködés kialakítására.

(Az új független Azerbajdzsán) Amikor a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára, Mihail Gorbacsov kezdeményezte a glasznoszty politikáját, megnövekedett a nyugtalanság és etnikai feszültség a Szovjetunió különböző régióiban, legelőször Azerbajdzsán egyik régiójában, Hegyi-Karabahban. Zavargások törtek ki Azerbajdzsánban. Moszkva képtelensége arra, hogy megoldást találjon a felforrósodott konfliktusra, a Szovjetuniótól való elszakadási törekvéseket erősítette. Ezek a folyamatok közvetlenül vezettek a bakui „fekete január”-hoz. Abban az időben nevezték ki Ayaz Mütellibovot az Azerbajdzsáni Kommunista Párt első titkárává.

1990 végén az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa kivetta a Szovjet Szocialista szavakat az állam megnevezéséből, kikiáltotta a független Azerbajdzsáni Köztársaságot a Szovjetunióon belül, és visszaállította az Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaság kissé módosított zászlaját állami jelképnek. 1991 elején Azerbajdzsán Legfelsőbb Tanácsa létrehozta az elnök intézményét, és Ayaz Mütellibovot választotta meg köztársasági elnöknek. 1991. szeptember 8-án Ayaz Mütellibovot országos választásokon választották elnökké.

Ezen a választáson ő volt az egyetlen jelölt. 1991. október 18-án Azerbajdzsán Legfelsőbb Tanácsa kikiáltotta Azerbajdzsán függetlenségét, amit népszavazás hagyott jóvá 1991 decemberében, amikor Szovjetunió hivatalosan feloszlott.

A függetlenség első éveit beárnyékolta a szomszédos Örményországgal Hegyi-Karabahért vívott háború. 1994. év végi állapot szerint Azerbajdzsán elvesztette nemzetközileg elismert területének 16%-át, beleértve Hegyi-Karabahot. 1993-ban a demokratikusan megválasztott Ebülfez Elcsibej elnököt Suret Hüseyinov ezredes vezette katonai puccs távolította el a hatalomból. Elcsibej oroszellenes irányvonala és az azerbajdzsáni olajmezőkről nyugati olajcégekkel folyó tárgyalások stratégiai kihívásként jelentek meg a Kaukázus feletti befolyását megőrizni kívánó Moszkva szemében, ezért 1993-ban a Kreml destabilizálta Elcsibej rendszerét.

Az új elnök Szovjet-Azerbajdzsán korábbi vezetője, Heydar Eliyev lett. 1994-ben Suret Hüseyinov, aki akkoriban miniszterelnök volt, újabb katonai puccsot kísérelt meg, ezúttal Heydar Eliyev ellen, de sikertelenül. Elfogták és árulásért elítélték. 1995-ben egy másik puccskísérlés is volt, a katonai rendőrség parancsnoka, Róvsen Cavadov vezette, de az eredménye az lett, hogy megölték Cavadovot és feloszlatták Azerbajdzsán katonai rendőri erőit.

Eliyev elnöksége alatt sikerült lecsökkentenie a munkanélküliséget, megfékezte a bűnöző csoportokat, létrehozta a független államiság alapvető intézményeit, stabilitást, békét hozott, megnöttek a külföldi beruházások, de az ország a kormányzati bürokrácia nagymértékű korrupciójától szenvedett. 1998-ban Eliyevet újraválasztották. A gazdaság fejlődött, különösen az Azeri-Círaq-Günesli olajmező és a Sah Deniz-gázmező kiaknázásra révén. Közben Eliyev elnöksége egyre népszerűtlenebb lett a szavazók előtt, a széles körű korrupció és az autokratikus rezsim miatt. Ugyanezek a súlyos kritikák érik elnökké választása óta İlhem Eliyev korábbi miniszterelnököt, Heydar Eliyev fiát.

(A karabahi kérdés gyökere) A probléma megértéséhez időben vissza kell menni a 13. századi eseményekhez, vagyis Irán és Oroszország közötti háborúkhöz.

Azerbajdzsán az Kr. e. I. évezred első felétől Irán (Perzsia) része volt, egészen addig, amíg a 18. század elején Irán elvesztette Oroszország javára kaukázusi területének jelentős részét. Az elveszített területek magukba foglalták azt a földrészt is, amelyet ma Azerbajdzsán néven ismerünk. A mai Azerbajdzsáni Köztársaság területén annak idején több iráni tartomány helyezkedett el, beleértve Kis-Albániát is. A területen élők tiszta etnikai önazonosság-tudatának hiánya miatt számos elnevezéssel illették a népcsoportot a történelem folyamán. A cári adminisztráció kaukázusi tatároknak, a perzsák pedig egyszerűen törököknek nevezték őket. A terület Azerbajdzsán néven először az I. világháború után szerepel a feljegyzésekben, 1918 előtt hivatalosan ez az elnevezés nem létezett.

Úgy tartják számon, hogy mintegy 50 millió azerbajdzsáni él a világban, ebből az ősi szállásterületek északi részén (a mai Azerbajdzsán területén) 8,3 millió, a déli nagyobbik részén (a mai Irán területén) mintegy 30 millió. Erről a területi megoszlásról az orosz-perzsa háborúkat lezáró 1828-as békekötés rendelkezett.

Ezen kívül kisebb-nagyobb azeri népesség él a világ közel hetven országában, jelentősebb létszámban. Törökországban és Oroszországban (3-3 millió), Irakban és az Egyesült Államokban (1-1 millió). Egyiptomban (900 ezer), Pakisztánban (650 ezer), Afganisztánban (450 ezer), Grúziában és Németországban (300-300 ezer.)

Azerbajdzsán a volt kaukázusi szovjet szocialista köztársaságok egyike, azaz a Szovjetunió egyik utódállama.

Magyarországhoz hasonló területű (86 600 km²) és lakosságú (8,3 millió) ország, ahol elég nagy a gyermekszületések szám (15/1000 fő). A lakosság – etnikai összetétel szempontjából – szinte egynemű, 90,6% azerbajdzsáni (közkeletű formában azeri), 2,2% lezgin, 1,8% orosz, 1,5% örmény. Világi állam, de a lakosság 93,4%-a muszlim, ezen kívül elterjedt vallások az ortodox (pravoszláv) és az örmény apostoli egyház (Magyarországon tévesen örmény katolikusnak nevezzük). A muszlimok kétharmada az iszlám síita ágához tartozik, egyharmada szunnita, de ennek ténylegesen semmi jelentőséget nem tulajdonítanak.

A Kaszpi-tengerrel határos öt ország egyike, maga a főváros, Baku is a tengerparton fekszik. Az ország gazdaságának gerincét az olajkitermelés és -export képezi.

Azerbajdzsán területét illetően két sajátosságról kell említést tenni:

egyrészt a Nahicseván Autonóm Köztársaság exklávéját képez, területileg nem érintkezik az ország nagyobbik részével, és csak légi úton vagy más országon (jellemzően Iránon) keresztül közelíthető meg,

másrészt az ország területének 20%-a jelenleg örmény megszállás alatt van a Hegyi-Karabah kapcsán 1988-ban kirobbant etnikai konfliktus következtében (amiről a későbbiekben részletesen szözlünk).

Azerbajdzsán sajátos ország. Geopolitikai fekvése alapján lakói joggal mondják, hogy összekötő kapocs Kelet és Nyugat között: a legkeletibb „európai” ország a hagyományos értelemben vett Kelet nyugati szegélyén. Tagja az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetnek (EBESZ, 1994-ig Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet, EBEÉ), az Európa Tanácsnak (2001 óta), aktív tagja a NATO békepartnerségi programjának, de tagja például az ECO nevű szervezetnek (Economic Cooperation Organization – Gazdasági Együttműködési Szervezet), amely összefogja Törökországot, Iránt, Pakisztánt, Azerbajdzsánt, az öt közép-ázsiai volt szovjet köztársaságot és Afganisztánt.

Hegyi-Karabah nevét 1988-tól kezdte megtanulni a világ, amikor – a Szovjetunió belüli első ízben – súlyos összetűzésekkel, emberek erőszakos halálával terhes etnikai villongások törtek ki, adott esetben az azeriek és az örmények között. Ekkor tanultuk meg azt is, hogy ez Azerbajdzsánon belül egy örmény többségű autonóm terület. Megtanultuk továbbá, hogy a két nép között nem ez az első „nézeteltérés”, hiszen csak a 20. században már ezt megelőzően is legalább kétszer robbant ki súlyos, emberáldozatokat is követelő fegyveres konfliktus. Azerbajdzsánban 1998-tól kezdődően március 30-án emlékeznek meg az 1918-as népiirtásról, amelynek során – azerbajdzsáni hivatalos adatok szerint – csupán Bakuban mintegy 30 ezer azerit mészároltak le három nap alatt. A szovjet hamu alatt tehát izzott a parázs, amely 1988-ban lángot is vetett.

Az előzményekről még annyit érdemes tudni, hogy 1921-ben, a kaukázusi népek és államok fokozatos betagozódásakor a szovjet struktúrába az ország déli szegélyén található Zangezur régió (a magyar megye megfelelője) Örményországhoz került, és így vált Nahicseván elszigetelt azerbajdzsáni földdé – aminek a Szovjetunió fennállása időszakában nem volt különösebb jelentősége, később annál inkább.

Hegyi-Karabahról pedig a történelmi hűség kedvéért elmondhatjuk, hogy ebbe a körzetbe 1828-ban telepítettek be nagyobb számban örményeket Iránból, az orosz–perzsa háború után megkötött – már említett – békeszerződés értelmében. A szovjet vezetés 1988-ban nem tudta kezelni a teljesen szokatlan konfliktushelyzetet, így az alaposan elmérgesedett. A két fél kölcsönös vádaskodásai csak részgazságokat tartalmaztak, és a nemzetközi közvélemény sem tudott eligazodni az események között. Nem tudtak

hathatóan beavatkozni a nemzetközi szervezetek sem, amelyek közül elsősorban az EBESZ vállalta a rendezés hálátlan feladatát – eredménytelenül.

(A történések rövid krónikája) A *Magyar újságírók Azerbajdzsánról* című könyv nyomán összefoglalom az örmény–azeri konfliktus eseményeit.

1988 februárjában a Hegyi-Karabah Autonóm Terület önkormányzata (tanácsa) határozatot hozott, hogy a terület kiválik Azerbajdzsán kötelékéből, és egyesül Örményországgal. Tiltakozásul február 22–23-án Bakuban és Szumgaitban (Bakuhoz közeli iparváros) gyűléseken fogalmazták meg a jelszót, hogy Karabah Azerbajdzsán elidegeníthetetlen része. Február 24-én viszont már vér folyt: Karabahban megöltek két azerbajdzsáni férfit.

28–29-én Szumgaitban véres leszámolások (pogromok) kezdődtek, amelyek során 26 örmény és 6 azeri halt meg. Megkezdődött az azerbajdzsániak kiűzése, illetve menekülése Örményországból, párhuzamosan pedig az örmények kitelepítése Azerbajdzsánból. Júniustól Karabahból is üldöztek el azerieket.

Július 12-én a karabahi regionális parlament ülésén határozatot hoztak az Azerbajdzsánból való kiválásról (kvázi törvényerőre emelték az önkormányzat által már megszavazott elszakadást). Másnap az Azerbajdzsáni Legfelső Tanács ezt a határozatot alkotmányellenesnek minősítette. Július 18-án a Szovjetunió Legfelső Tanácsának elnöksége Hegyi-Karabah Autonóm Területet Azerbajdzsánhoz tartozónak nyilvánította.

Szeptember 3–21. között Sztjepanakertben (Hegyi-Karabah fővárosában) sorozatos atrocitások érték az azeri lakosságot.

November 24.: Bakuban és egy sor más városban rendkívüli állapotot hirdettek ki. Decemberben azeriek tömegei hagyták el Örményországot (105 ezer fő).

1989 májusában a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa bizottságot hozott létre Hegyi-Karabah ügyében.

Július 29-én leállították a forgalmat az Azerbajdzsán és Örményország közötti vasútvonalon. Megkezdődött Nahicseván „blokádja”.

Augusztus 16-án a karabahi önkormányzati képviselők kongresszusa elutasította a térség autonóm státusát Azerbajdzsánon belül (mert kevesellte) – tíz nappal később Azerbajdzsán Legfelsőbb Tanácsa a határozatot illegálisnak minősítette.

November 28.: a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa újabb határozatot hozott a helyzet normalizálása érdekében. December 1-jén viszont Örményország Legfelsőbb Tanácsa hozott határozatot az ország és Hegyi-Karabah egyesítéséről. December 7-én az azeri Legfelsőbb Tanácsa ezt a belügyekbe való beavatkozásnak minősítette.

1990. január 4-e és 10-e között a szovjet hadsereg harcokcsikat, továbbá tüzérségi és légvédelmi eszközöket adott át Örményországnak.

Január 20.: a szovjet egységek elfoglalták Bakut, 131 embert megöltek. Azerbajdzsán fővárosában és több városában rendkívüli állapotot hirdettek ki.

Február 13-án az örmény Legfelsőbb Tanács hatályon kívül helyezte az Oroszországi Kommunista Párt Kaukázusi Irodájának 1921. július 5-én született határozatát Hegyi-Karabah Azerbajdzsánhoz tartozásáról. Az azeri Legfelsőbb Tanács március 6-án hivatalosan tiltakozott.

Június 25-én Gorbacsov elnök rendeletben tiltotta meg a Szovjetunió törvényeivel nem harmonizáló fegyveres kontingensek szervezését, és előírta az illegális fegyverek elkobzását. Szeptember 23-án a központi szovjet parlament azeri képviselői tiltakoztak az erőszakos kitelepítések ellen Örményország területéről.

1991. május 9-én a Szovjetunió Védelmi és Belügyminisztériuma, valamint a KGB csapatai megpróbálták lefegyverezni a két ország határa közelében, illetve Hegyi-Karabahban az illegális fegyveres alakulatokat.

Szeptember 2.: örmény szeparatisták kikiáltották a Hegyi-Karabah Köztársaságot, a fegyveres csoportokból megalakították a mintegy 15 ezer fős önvédelmi erőket, létrehozták a Védelmi Bizottságot.

Szeptember 23.: az oroszországi Zseleznovodszkban – az orosz és a kazah elnök közvetítésével – találkozott az örmény és az azeri elnök, és megállapodtak a konfliktus békés rendezésében.

Október–november folyamán örmény csapatok elfoglaltak mintegy 30, azeri többségű falut Karabah területén, a szovjet légierő támogatásával. November 20-án Hegyi-Karabah egyik körzete fölött lelőttek egy Mi-8-as helikoptert, amelyen egy orosz–kazah békemisszió csoport és néhány azeri vezető utazott: a 22 áldozatot követelő incidens véget vetett az első megoldási kísérletnek.

December közepén a szovjet belügyi csapatokat kivonták Hegyi-Karabah területéről – fegyvereiket hátrahagyták. December 30-án az éppen hogy megalakult FÁK országainak vezetői felhívással fordultak a szemben álló felekhez tárgyalások megkezdésére.

1992. január: az örmény fegyveresek a 366. orosz lövészezred támogatásával megkezdtek az utolsó azerbajdzsáni települések felszámolását Karabahban. Közben január 30-án az EBEÉ Tanácsának prágai ülésén felvették Azerbajdzsánt és Örményországot a tagok sorába. Elhatározták tényfeltáró misszió küldését a konfliktus térségébe, a misszió első látogatására már február 12–18-a között sor került.

Február 25–26.: Kodzsali városka elfoglalása, elpusztítása és az azeri lakosságtól való megtisztítása Karabah területén, a támadásban aktívan részt vett a 366. lövészezred. Az áldozatok száma 613, de mintegy 150 ember sorsa azóta is ismeretlen. Ezt követően a lövészezred elhagyta a körzetet, de fegyvereit zömmel hátrahagyta.

Március 24.: az EBEÉ Tanácsának soron kívüli ülése, amelyen határoztak egy „minszki konferencia” összehívásáról Karabah ügyében.

Áprilisban Oroszország megkezdte közvetítői tevékenységét. Ugyanakkor május 7-én iráni közvetítéssel Teheránban találkozott az azeri és az örmény elnök. Május 8-án viszont orosz csapatok elfoglalták Susa régiót (Karabah déli része), ezzel befejeződött az etnikai tisztogatás Hegyi-Karabahban. A teheráni kezdeményezés kudarcba fulladt.

Május 18–19-én megkezdődött a Karabahot Örményországtól elválasztó Lahin régió megszállása, a konfliktus utolsó fázisa, amelynek végére további hat azerbajdzsáni régiót is megszálltak örmény csapatok.

(Diplomáciai erőfeszítések) Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1993 folyamán négy határozatot is hozott a konfliktus gyors és békés rendezése érdekében, amelyek előírták az örmény hadsereg (fegyveresek) kivonulását a megszállt területekről, Hegyi-Karabah státusának megnyugtató rendezését, a menekültek visszatérésének lehetővé tételét lakóhelyükre. Mint az várható volt, ezek a határozatok papíron maradtak, az egyetlen kézzelfogható eredmény az 1994 májusától hatályos tüzzünet a szemben álló felek között.

Az EBEÉ/EBESZ folyamatosan napirenden tartotta a karabahi konfliktust. Többek között foglalkozott ezzel a kérdéssel a budapesti csúcsértekezlet (1994. december), a Lisszabonban 1996-ban és az Isztambulban 1999-ben tartott csúcsértekezlet is.

Külön figyelmet érdemel a „minszki konferencia” története. Maga a konferencia az azerbajdzsáni területek megszállása miatt hamvába holt, az előkészítő bizottságot

pedig kinevezték „minszki csoportnak”, amely június–szeptember folyamán egy sor egyeztetést folytatott a konfliktus deeszkálálása és a helyzet normalizálása érdekében. Majd 1993 márciusában a minszki csoport elnöke összehívta a két érintett fél, valamint Oroszország, az Egyesült Államok és Törökország képviselőit. Júniusban a csoport képviselői újra tanácskoztak, júliusban pedig a csoport elnöke Bakuba, Jerevánba és Sztjepanakertbe utazott, hogy elfogadtassa a további tárgyalások napirendjét. Szeptemberben, majd októberben a csoport újra tanácskozott Párizsban.

(A Kaszpi-tenger és Azerbajdzsán – A Kaszpi-tenger jogi státusa) Sem a nemzetközi tengerjog, sem pedig a tavakra vonatkozó jog nem alkalmazható közvetlenül a Kaszpi-tengerre. A Kaszpi-tengert hagyományosan csak azok az országok használták, amelyek határosak vele, ami ellentétes a tengerjoggal. Tekintettel méretére, sós vizére, valamint a szénhidrogénben gazdag tengerfenékre, a Kaszpi-tenger különbözik a legtöbb tótól, amelyre a nemzetközi jog vonatkozik. Ahogy Oroszországban fogalmazzuk, a Kaszpi-tenger sem tenger, sem tó, hanem egyedi vízmedence, és egyedisége miatt speciális jogi státust kell rá kialakítani.¹

Az ENSZ 1982-es tengerjogi konvenciója (UNCLOS) szerint a tengerrel határos országok 12 mérföldes tengerparti sávja az állam szuverén területével egyenrangú, további 188 mérföld pedig kizárólagos gazdasági zónának tekinthető, ahol az adott állam exkluzív halászati és kitermelési tevékenységet folytathat. Mivel a Kaszpi-tenger nagysága miatt a 200 mérföldes zóna számos esetben átfedi egymást, az UNCLOS alapján a határállamok tengerparti hossza szerint lehet felosztani a tengerfenéket és a vizet.

A Szovjetunió felbomlásáig a Kaszpi-tenger közös szovjet–iráni tulajdon volt, amit az 1921-es és 1940-es szerződések szabályoztak. A szerződés tehát hatályban van, mivel a FÁK megalakulását szabályozó 1991. decemberi alma-atai megállapodás értelmében a FÁK utódállamok vállalták a volt Szovjetunió nemzetközi kötelezettségeinek betartását.² A szerződések azonban csak a halászati és hajózási kérdéseket szabályozták, a kitermelést nem.

2003-ban Oroszország, Kazahsztán és Azerbajdzsán megállapodást írt alá, amelynek értelmében felosztották a tengerfenéket az ásványi kincsek kiaknázása szempontjából. A szerződés elismeri a határállamoktól egyenlő távolságra meghúzott felezővonalakat, mint nemzeti szektorhatárokat. A tengerfenék tehát a tengerparti hosszúságok arányában van megosztva a Kaszpi-tengerrel határos országok között, a víz pedig a tengerparti 15 mérföldes sávon túl közös hasznosítású. Irán és Türkmenisztán nem ismerik el a megállapodást.³ A fenti megállapodással szemben Teherán a Kaszpi-tenger egyenlő (egyenként 20%-os) felosztását javasolta. Jelenleg az orosz–kazah–azeri megállapodásnak van a legnagyobb esélye arra, hogy a nemzetközi jog kodifikált részévé váljon. Mindeközben Azerbajdzsán bilaterális tárgyalásokat folytat Türkmenisztánnal a „tengerfenéken” található olaj elhatárolásával kapcsolatban.

Moszkva ez irányú lépésének – kompromisszumkészségének – több oka is volt: Putyin elnöksége alatt Oroszország elkötelezettebbé vált a tárgyalásokban, és arra törekedett, hogy maximalizálja diplomáciai befolyását a Kaszpi-térségben. Továbbá az orosz olajtársaságok erőteljes nyomást gyakoroltak a moszkvai vezetésre, hogy egyezzen ki szomszédaival, így a társaságok részt vehetnek a régió olajának kitermelésében. Oroszországgal ellentétben Irán eddig kevés hajlandóságot mutatott a kompromisszumra.

(A Kaszpi-térség politikai és gazdasági instabilitása) A Kaszpi-térségben található olaj- és gázvagyon kitermelését, illetve világpiacra történő eljuttatását számos geopolitikai és gazdasági tényező hátráltatja. A térségben tapasztalható válságjelenségekkel (nemzetközi konfliktusok, gazdasági problémák, forradalmak) a régió önmagában nem tud megbirkózni. Az itteni országok ki vannak téve külső országok nyomásának, amely egyrészt a még mindig (vagy már megint) jelentős orosz, az évtized elejétől élenkülő amerikai befolyást, továbbá néhány regionális középhatalom fokozott érdeklődését jelenti.

A térség főbb feszültségforrásai a következők:

A legnagyobb feszültségforrást az iráni–nyugati kapcsolatok jelentik. Teheránt több alkalommal szólította fel az ENSZ BT, hogy függessze fel urándúsítási és -feldolgozó tevékenységét.

Az örmény–azeri konfliktus a Karabah-hegyvidék tekintetében: „sem béke, sem háború” állapota. Ennek következtében az azeriek ügyeltek arra, hogy a Kaszpi-tengertől a mediterrán térség felé irányuló olajvezeték elkerülje Örményországot.⁴

Grúziát, mint jelentős tranzit országot kell említeni. A 2008-as orosz–grúz háború nem oldotta meg a korábbi feszültségforrásokat, így az Oroszország által támogatott rebellis dél-oszét és abház tartományok státusát. A viszonyt a Pankiszi-szorossal kapcsolatos kérdések is rontják, Moszkva ugyanis azzal vádolja Grúziát, hogy segíti az említett helyen rejtőző csecsen ellenállókat.

Oroszország esetében Csecsenföld jelenti a válságövezetet, ahol annak ellenére, hogy jelenleg nincsenek harci cselekmények, politikailag instabil térségnek számít.

Közép-Ázsiában a magas munkanélküliség következtében virágzik a nyersanyagok, fogyasztási cikkek, valamint a fegyver és kábítószer csempészete. Az Európában fogyasztott heroin mintegy fele ezen a térségen megy keresztül.

A politikai feszültségforrásokat a helyi gazdaságok rosszabbra fordulása is súlyosbíthatja. Az 1998-as ázsiai és orosz pénzügyi válság jelentős visszaesést okozott a térség gazdaságaiban, valutaleértékeléseket, törleszthetetlen hiteleket és a külföldi befektetések visszavonulását idézte elő. A széles körben elterjedt korrupció hátráltatja a piacgazdaság fejlődését és a gazdasági növekedés szempontjából kiemelkedően fontos kis- és középvállalkozói szektor megerősödését.⁵

(A független Azerbajdzsán gazdasága – Problémák és megoldások) Azerbajdzsán 1991-ben vált független állammá, de gazdasági kapcsolataira máig is jelentős hatással van a Szovjetunió tagállamaként eltöltött hét évtized.

A szovjet időkben az Azeri Köztársaság gazdasága erősen külkereskedelem függővé vált, az export a GDP 45-50%-át tette ki, és ennek mintegy 90%-a a többi szovjet tagköztársaságba irányult. Az import szintén jelentős volt, a GDP 35-40%-át tette ki, és itt 80% volt a Szovjetunióon belüli kereskedelem. Az Azeri SZSZK-nak tehát nettó többlete volt a többi tagköztársasággal szemben, a legfontosabb gazdasági partnerei az Orosz, az Ukrán, a Kazah és a Belorusz SZSZK voltak.

Az azeri ipar és a mezőgazdaság is a szovjet piac ellátására épült ki, óriási olaj és vegyipari, kohászati vállalatok, valamint nagyipari mezőgazdaság (gyapot, gabona, gyümölcs, dohány és tea) jellemezték. A termelt nyersanyagok jelentős részét feldolgozatlanul szállították a többi tagköztársaságba. A Szovjetunió felbomlásával Azerbajdzsán elvesztette hagyományos ipari és mezőgazdasági felvevőpiacait, 1991 és 1997 között 55 százalékkal esett vissza a reál-GDP.

A termelés a Szovjetunió szétesése után jelentősen visszaesett, a mezőgazdasági és ipari termelést nem sikerült áttérni új piacok irányába. Bár az importot továbbra is a FÁK országok uralták, az export csökkent ezekbe a térségekbe, és a kilencvenes évek elején előbb Németország és Lengyelország, majd Nagy-Britannia és Irán váltak a FÁK-on kívüli jelentős kereskedelmi partnerekké. (1. sz. táblázat)

1. táblázat. Az azeri gazdaság fő regionális külkereskedelmi partnerei 1999.

Export (1999)	%	Import (1999)	%
FÁK	20,6	FÁK	31,4
ebből Oroszország	8,1	ebből Oroszország	21,8
Grúzia	7,0	Ukrajna	3,7
Ukrajna	2,3	Kazahsztán	2,4
Törökország	6,7	Törökország	13,8
Irán	2,2	Nagy-Britannia	6,4
Nagy-Britannia	1,1	Irán	4,5
Teljes érték (millió USD)	1025	Teljes érték (millió USD)	1036

Az azeri gazdaság fő regionális külkereskedelmi partnerei 2008.

Export (2008)	%	Import (2008)	%
Olaszország	40,2	Oroszország	18,8
USA	12,6	Törökország	11,3
Izrael	7,6	Németország	8,4
India	5,1	Ukrajna	7,9
Franciaország	4,9	Kína	6,7
Törökország	1,3	Kazahsztán	2,8
Oroszország	1,2	Irán	1,4
Teljes érték (mrd USD)	47,7	Teljes érték (mrd USD)	7,2

Forrás: Azeri Statisztikai Hivatal

Az agrárszektorban a múlt század hetvenes éveiben a szovjet időszak alatt létrehozott alapvető anyagi és technikai bázis rövid idő alatt teljesen le lett építve, a korábbi gazdasági kapcsolatok megszakadtak.

1991. október 18-án elfogadásra került az alkotmányos jegyzőkönyv „Az Azerbajdzsán Köztársaság állami függetlenségéről”, és az azerbajdzsán nép, sok évszázados állami hagyományait folytatva, hozzáfogott a szuverén, független Azerbajdzsán Köztársaság megteremtéséhez. Legelőször is gazdasági reformok egész sorának végrehajtására volt szükség, mert ezek nélkül a politikai reformok háttérbe szorultak volna, Azerbajdzsánban ugyanis abban az időszakban mesterségesen elválasztották egymástól a gazdasági és politikai reformok folyamatát. 1993 júniusában Heydar Elijevet választották államelnökké.

Elijev az ország irányításának első napjaitól kezdve nagyon fontos és hatékony intézkedéseket hozott a törvényesség és a rend helyreállítására, a végrehajtási fegyelem betartására, a társadalom nyugalmanak és jólétének biztosítására.

Az eredmények nagyon jelentősek voltak.

Amint a gazdasági és politikai reformok számos példája mutatja, az országban első-

sorban politikai stabilitásra van szükség. A kormány világosan látta ezt, első lépésként 1994-ben elérte a megbékélési megállapodás aláírását. Ez alapvető garanciát jelentett az országon belüli viszonylagos stabilitás biztosítására és a gazdasági reformok megkezdésére.

Az ország nehéz gazdasági helyzete ellenére, Heyder Elijev hosszú távú politikájával összhangban megkezdődött az intézkedések következetes és rendszerű bevezetése. Ezek közé az intézkedések közé sorolható egy sor nagyszabású dokumentum elfogadása, amelyek a gazdasági reform és gazdaságfejlesztés azerbajdzsán modelljének összetevőit képezik.

A négy szakaszban végrehajtott agrárreform negyedik szakaszában, amely a 2000–2002 közötti időszakot ölelte fel, törvények kerültek elfogadásra „Az önkormányzatok területéről és földjeiről”, „Az önkormányzatok vízgazdálkodásáról”, „Az önkormányzati földek kezeléséről”, amelyeknek nagy jelentőségük van az önkormányzatok föld- és víztulajdonlásában, aláírásra került egy sor normatív-jogi okmány, amelyek biztosítják az agrárreform elmélyítését, a föld- és a hitelpiac kialakulását, a farmergazdaságok hatékony tevékenységét, a falusi közepes és kisvállalatok fejlődését. Az agrárszektor majdani fejlődéséhez szükséges kedvező feltételek biztosítása érdekében konkrét intézkedések történtek a befektetési, hitelezési és biztosítási politikában, a mezőgazdasági termékek előállítói felmentést kaptak minden adó alól, a földadót kivéve.

A végrehajtott intézkedések eredményeképpen a kolhozok és szovhozok teljes vagyona, a legtermékenyebb földek a falusi lakosok tulajdonába kerültek. A földreform eredményeképpen az Azerbajdzsán Köztársaság területének 57 százaléka állami tulajdonban maradt (főképp erdők, legelők természetvédelmi területek stb.), 23 százalék az önkormányzatok tulajdonába került, 20 százalék privatizálva lett.

(A szénhidrogén-szektor) A kitörési lehetőséget az azeriek számára a kőolaj jelentette. Bár az olajkitermelés a szovjet időkben is jelentős volt, a nehezebben kitermelhető mezők a megfelelő technológia hiányában kiaknázatlanok maradtak. 1995-ben Azerbajdzsán már/még semennyi kőolajat nem exportált külföldre!

1994-ben kötötték az első szerződést nyugati cégek konzorciumával a kitermelésről, a 7,5 milliárd dolláros megállapodást „Az évszázad szerződésé”-nek is szokták nevezni. Mára 20 nagyobb mezőre, 30 vállalattal 15 országból van megállapodás, ami mintegy 60 milliárd dollárra jelent befektetési ígéretet. A kutatási koncessziókat általában 3-5 évre adják a vállalatoknak, és amennyiben találnak kereskedelmi szempontból is kiaknázható kőolajat, akkor a koncesszió 25 évre kiterjeszhető.

Az Azerbajjan International Oil Company (AIOC), a British Petrol (BP) vezetésével alakított, de számos más érdekelt ország olajvállalatait is magában foglaló konzorcium⁶ a legjelentősebb koncesszióbirtokos. Az AIOC fejlett technológia alkalmazásával megkezdte több új, Kaszpi-tenger alatti mező kitermelését. Jelenleg az azeri termelés 80 százalékát az AIOC adja, az azeri állami SOCAR (State Oil company of the Azerbaijan Republic) termelése a kimerülő régebbi mezőkön csökkent. A becslések jelenleg 7 és 13 milliárd hordó közöttire teszik az azeri kőolajtartalékokat, a SOCAR ennél magasabb, 17,5 milliárd hordót becsül (bár ebben részben bizonytalan tartalékok is vannak), ami nagyjából Norvégia vagy Angola olajtartalékának felel meg.

A múlt évek olajárrobbanása éppen jókor érte Azerbajdzsánt: 2005-ben készült el 4 milliárd dollárért az 1700 km-es Baku–Tbiliszi–Ceyhan (BTC) kőolajvezeték. A vezeték kapacitása 2007-ben 905 ezer hordó/nap (h/n) volt, amiből 650 ezret használtak ki.

A vezeték a tengerszintről a Kaukázus közel 2000 méter magas vonulatain keresztül kell eljusson a Földközi-tenger partjára, így jelentős mértékben a beépített szivattyúk és kompresszorok erősségétől függ a vezetéken áramoltatható kőolaj mennyisége. 2006-ban az AIOC bejelentette, hogy csak 60 százalékban használja ki a vezetéket, ami lehetővé teszi Kazahsztán becsatlakozását – egyelőre tankereken 200 000 h/n-ot juttat a vezetékbe, amit később akár 500 ezerre növelnének. Felmerült egy, a BTC-vel párhuzamos új vezeték építése is, hiszen a BTC kapacitásai végesek. Még nagyobb kérdést jelent a Kazahsztán és Azerbajdzsán közötti, Kaszpi-tenger alatti vezeték megépítése, ami egyelőre késik.

2. táblázat. Azerbajdzsáni olajtermelés és jövedelmei *Forrás: EIA*

	2003	2004	2005	2006	2007
Olajtermelés*	320	319	441	648	860
Olajexport*	215	204	314	521	721
FDI**	3285	3556	1680	-219	-4750
Olajszektor FDI**	3246	3461	1459	-573	-5198
Olajszektor jövedelme**	886	946	1337	2921	5272
GDP %-a	-	-	9,8	15	19,7
Olajalap	816	972	1394	1936	3093

*millió hordó naponta **milliárd USD

(A földgáz mint stratégiai lehetőség) A kőolaj mellett a földgáz-kitermelés és export is egyre jelentősebbé válik. Az azeri gáztermelés 60 százalékát a SOCAR-hoz tartozó Azneft adja, a maradékot javarészt vegyesvállalatok (pl. az AIOC) termeli ki. A kőolajhoz hasonlóan a földgáznál is az export lehetősége a nagy kérdés. A BP–Statoil vezette konzorcium által 1,3 milliárd dollárért épített Dél-kaukázusi Vezeték (Baku–Tbiliszi–Erzurum) elsősorban Grúzia és Törökország ellátását szolgálja, de más vezetékekhez (pl. Nabucco) csatlakozva Európa ellátását is javíthatják.

A BTC megépülése és a neki köszönhető olajexport-diverzifikáció, valamint a Sah Deniz földgázmező felfedezése, Azerbajdzsán újdonsült exportőri helyzete és földgázexport-potenciája elindította a „földgáz korszakát”. Az Azerbajdzsán tengertől elzárt elhelyezkedéséből adódó olajkereskedelem-tranzit problémáinak megoldása után ugyanis egyre inkább a földgáz, mint Azerbajdzsán külpolitikai céljai megvalósításának jövőbeni fontos eszköze került előtérbe. A földgáz Azerbajdzsán számára ugyan egyelőre messze nem jelentett és jelent az olajjal megegyező volumenű bevételt – a nyomott áron Törökországnak és Grúziának, illetve „európai” árán Oroszországnak összesen eladott 6,7 milliárd köbméter földgáz még 2010-ben is csak az exportbevételek 1%-át tette ki az olaj és olajtermékek 90%-ával szemben –, stratégiai fontossága viszont az ország nyílt tengertől való elzártsága, a földgáz szállításának csővezetékektől és tranzittól való függése miatt vitathatatlanul fontos külpolitikai kérdéseket vet fel.

Azerbajdzsán ugyanis nem csupán egyszerű földgázkitermelőként és -exportőrként, hanem a közép-ázsiai földgáz esetleges európai exportjának már a kilencvenes években is felmerült stratégiaileg fontos – Oroszország és Irán együttes megkerülését lehetővé tevő – tranzitállamaként tekintett önmagára. Ez pontosan illeszkedett az azerbajdzsáni külpolitikai célokban is, melyek Hegyi-Karabah visszaszerzésének, a politikai függetlenség biztosításának és az energiaipar fejlesztésének hármására épülnek.

Az olaj első lépcsőfoka volt a stratégiának, amely biztosította az ország gazdasági és belpolitikai stabilitását, valamint a nyugati befektetőkön keresztül az Oroszországtól, illetve Irántól való függetlenségének megerősítését. A földgáz potenciálisan ennél sokkal többet is jelenthet. Nemcsak új bevételi forrásként lehet ugyanis rá tekinteni (ami az olajkitermelés következő évtizedre várt stagnálásának, illetve csökkenésének esetén nyerhet nagyobb fontosságot), hanem az Európával a potenciálisan stratégiai fontosságú földgáz kereskedelmén keresztül szorosabbá váló kapcsolatokat is jelent. Ezzel pedig a más súlycsoportba tartozó szomszédos Oroszország, Irán, illetve (mindenféle stratégiai partnerség ellenére bizonyos mértékig) Törökország esetleg túlon túl erőssé váló, történelmi precedensekből kiindulva nem alaptalan beavatkozási kísérleteinek ellensúlyozását is el lehet érni. Nem véletlen, hogy Azerbajdzsán igen lelkesen fogadta az európai importdiverzifikációs tervek (különösen a Nabucco) felmelegítését.

A 2002-ből eredeztethető, az osztrák OMV, a magyar MOL, a román Transgaz, a bolgár Bulgargaz, a török BOTAS és a német RWE részvételével kidolgozott Nabucco-terv egy évi 31 milliárd köbméter kapacitású csővezetékrendszer megépítéséről szól, amely azerbajdzsáni és közép-ázsiai (illetve opcionálisan észak-iraki vagy közel-keleti) földgázt szállítana Európába Törökországon keresztül. A tervet az Európai Bizottság is támogatja, noha a mai napig nem tudott a nyilatkozatokon túlmutató, számottevő politikai, és pénzügyi támogatást szerezni hozzá. Mivel az európai vezetékprojektek mindegyike piaci alapon épülne meg, a Nabucco számos, piaci szempontból fontos kérdésre nem tud választ adni. Ezeknek a kérdéseknek a jelentős része éppenséggel a Kaszpi-térség politikai-gazdasági problémáiból eredeztethető. A kezdetektől nyilvánvaló volt egyfelől, hogy Azerbajdzsán kétbillió köbméterre becsült tartalékai és kitermelésük önmagában nem lennének elegendők a vezeték megépítéséhez. Másfelől a Kaszpi-tenger státusának és vízi határainak megoldatlansága komoly problémát jelenthet a közép-ázsiai földgázforrások bekapcsolása szempontjából, hiszen a kilencvenes évekbeli transzkaszpi vezetékterv felmelegítése nemcsak orosz és iráni ellenkezést vált ki, hanem a türkmén–azerbajdzsáni határvita a vezeték megépítését közvetlenül is befolyásolhatja. Az európai–közép-ázsiai (főleg türkmén) földgáz-kereskedelem szempontjából újabb problémát jelent Türkmenisztán nem túlzottan befektetőbarát politikája, amely a Türkménbasi 2006-os halálát követően sem változott érdemben.

Nemcsak a Nabucco-terv merült fel a Kaszpi-térséggel kapcsolatos európai gázdiverzifikációs projektben. Az olasz Edison és a görög DEPA által tervezett Törökország–Görögország–Olaszország összekötő vezeték (ITGI) szintén Kaszpi-térségbeli (azerbajdzsáni) földgázt juttatna Európába Törökországon keresztül. A DEPA és BOTAS együttműködésében 2005–2007-ben megépített, évi 11 milliárd köbméter maximális kapacitású Törökország–Görögország-gázvezetékhez csatlakoztatni kívánt Görögország–Olaszország-vezetékéről 2005 óta folynak a tárgyalások. E kevésbé ambiciózus vezetékprojekt gyakran hangoztatott előnye, hogy egy része már létezik, sőt folyik is rajta keresztül kevesebb, mint évi egymilliárd köbméternyi azerbajdzsáni–török–görög SWAP-kereskedelem.

A török–görög összekötő vezetékre támaszkodna az először 2003-ban felvetett transzadriai vezetékprojekt (TAP) is, mely a svájci EGL, a német E.ON és a norvég Statoil együttműködésében valósulna meg. A maximális kapacitáson évi 20 milliárd köbméter azerbajdzsáni és közel-keleti földgáz Európába szállítását célzó vezeték nagyjából az ITGI-vel azonos útvonalon haladna.

A Fehér Áramlat nevű gázvezeték ötletét Ukrajna vetette fel először 2005-ben. A

Nabuccóhoz hasonló, ambiciózus vezetékterv évi 32 milliárd köbméter azerbajdzsáni és Kaszpi-térségbeli földgázt szállítana a Kaukázusból Ukrajnán vagy Románián keresztül az Európai Unióba, és a Nabuccóhoz hasonlóan a transzkaszpai vezetékterv felhasználása is a projekt távlati terveibe illeszkedik. Bár az elképzelés eleinte nagy publicitást kapott és az Európai Bizottság is felkarolta, 2008 óta nem történt érdemi továbblépés még a technikai részleteket illetően sem.

Látható tehát, hogy az Európai Unió importdiverzifikációs tervei elsősorban Kaszpi-térségbeli, azon belül is azerbajdzsáni földgázforrásokra (Sah Deniz 2) épülnének. Sőt, az ambiciózusabb projektek Bakut, nemcsak mint kitermelőt vennék számításba, de fontos tranzitországgként is számolnának vele. A gázvezetéktervek távlati fontosságát jelzi, hogy nemcsak a TEN-E programba foglalták bele, hanem a 2009. májusi prágai Déli Gázfolyosó-csúcson közös európai érdekeknek is deklarálták őket.

A kőolaj- és gázjövendelmek óriási változásokat eredményeznek a gazdaságilag elmaradott poszt-szovjet tagköztársaság életében. Azerbajdzsán 2006-ban és 2007-ben 30 százalékos fölötti éves növekedési ütemével a világ leggyorsabban fejlődő gazdasága volt. Az olajszektor növekedési üteme 50 százalékos fölötti volt, de a nem-olaj szektor is az elmúlt 5 évben 10 százalékos körüli átlagban növekedett, főként az építőiparnak és a szolgáltató szektornak köszönhetően.

3. táblázat. Éves gazdasági növekedés Azerbajdzsánban, az olaj és nem-olaj szektorban (%) *Forrás: EIA*

	2004	2005	2006	2007
GDP növekedés, %	10,2	26,4	34,5	30,5
A nem-szénhidrogén szektor növekedése, %	14,0	8,3	12,0	10,0
A szénhidrogén szektor növekedése, %	3,0	66,3	63,1	51,0

Az ország pénzügyi helyzete rohamosan javult: a 2004-es 30 százalékos körüli folyó fizetési mérleg deficit 2007-re 30 százalékos többletre váltott – ez részben az olajexport felfutása (és magas világpiaci ára), részben az olajtermeléssel és vezetéképítéssel összefüggő beruházások importigényének csökkenése miatt következett be. A költségvetési bevételek gyors növekedése ellenére ugyanakkor deficitese, elsősorban a hasonló ütemben emelkedő kiadások miatt. A központi bank devizatartalékai viszont már 7 milliárd dollár felett vannak, ami a külső adósság-állomány közel háromszorosa.

A prognózisok középtávon mindenképpen a bevételek fennmaradását jelzik előre. A jelenleg felfutó fázisban lévő termelés és export 2008 és 2015 között lesz várhatóan a legmagasabb, ezen belül is 2010-re számítják jelenleg a csúcst. A 450 millió hordós éves kitermelt mennyiség a 2008 nyarán jellemző 130 dolláros világpiaci árral számolva közel 60 milliárd dollár éves bevételt jelentene, de a középtávon prognosztizált 70-80 dolláros hordónkénti áron is 30-35 milliárd dollár tesz ki. (Ami különösen a jelenlegi 30 milliárd dollár körüli GDP-vel összehasonlítva óriási összeg!)

Az országnak a gyors növekedése ellenére (vagy éppen amiatt) számos kihívással kell megküzdenie.⁷

A kőolaj- és földgáztartalékok hatékony menedzselése: az infláció és a holland-kór elkerülése. Közkiadások megfelelő szerkezete: diverzifikáció, infrastruktúra fejlesztése. Az üzleti szabadság növelése.

Szegénység elleni küzdelem (igen magas a szegénységi arány – méréstől függően 30 és 50% között). Jobb közszolgáltatások, munkahelyteremtés.

Kormányzás javítása. Közigazgatás jobb működése (hatékony, átlátható), demokrácia erősítése.

A hetvenes évek olajárrobbanása megmutatta, hogy az erőforrásokból származó hirtelen jövedelemnövekedés komoly problémákkal járhat az érintett országokban. A mezőgazdaság, amely az azeri lakosság közel 40 százalékát foglalkoztatja, csökkenő gazdasági súlya ellenére központi szerepet tölt be az ország életében. Azerbajdzsánban a változatos klíma miatt rendkívül sokféle mezőgazdasági termék termelésére nyílik lehetőség. A szovjet időkben nagyüzemi körülmények között elsősorban gyapotot, dohányt és gabonát termeltek, ami azt eredményezte, hogy agrártermékei nagy részét exportálta, a hazai szükségleteket viszont jelentős részben importból volt kénytelen fedezni, jóllehet az ország képes lenne az önellátásra. Az elmúlt években a termőföld privatizációjával kisgazdaságok jöttek létre, amelyek áttértek a gépesítés nélkül és kisebb területen is lehetséges gyümölcs- és zöldségtermesztésre.

Az elmúlt években a török, orosz és iráni termékek ellepték az azeri piacot, és a hazai termelők nehezen tudják állni a versenyt. A kistermelők egyelőre nem exportképesek, megfelelő tőke (és hitellehetőségek), technológia, valamint infrastruktúra (öntözés, tárolás, szállítási lehetőségek) hiányában valószínűleg középtávon sem lesznek azok. Szintén nehezíti a helyzetet az agrártermékekre építő feldolgozóipar hiánya, hiszen már a szovjet időkben is elsősorban nyers vagy kevéssé feldolgozott állapotban szállították a termékeket külföldre. A gyapottermelés a korábbiakhoz képest visszaesett, részben az öntözés és műtrágya hiánya miatt, az alacsony gépesítettség következtében (a termés 35%-át kézzel szedik). A gyapot nagy része feldolgozatlanul kerül exportra, kisebb részben a hazai textilipar használja. Szintén fontos exportcikk a földimogyoró, amelynek 65 százalékát az EU-ba exportálják, a többit Törökország veszi meg feldolgozásra és továbbexportálásra. Azerbajdzsán a világ legnagyobb kaviár-exportőre, a Kaszpi-tenger túlhalászása és szennyezése azonban a halállomány jelentős megfogyatkozásával jár együtt.

Heydar Eliyev fia és utóda, İlham Eliyev sem változtatott apja külpolitikai alapelvein. Az azerbajdzsáni kormány számításai szerint a nyugati befektetők befektetéseikkel és modern technológiájukkal nemcsak az olajipart lendíthették volna fel, ami az azerbajdzsáni gazdaság gondjaira jelentett volna gyógyírt, hanem a stratégiai jelentőségű szénhidrogén-szektorban való jelenlétük megtörhette Azerbajdzsán elszigeteltségét és garanciát jelenthetett Oroszország hatalmi törekvéseivel szemben is. 1994. szeptember 20-án Heydar Eliyev elnök és a 11 (elsősorban nyugati) olajcéget tömörítő konzorcium, az Azerbaijan International Operating Sompany (AIOC) termelés-megosztási szerződést (PSA) írt alá a 4,5-5,5 milliárd hordóra becsült Azeri-Csirag-Günesli (ACG) tengeri olajmezőkről. A harminc évre megkötött, az évszázad szerződésének is nevezett megállapodás nyolcmilliárd dollárnyi befektetésről szólt, s máig további mintegy kéttucat PSA követte.

A termelés-megosztási egyezmények Azerbajdzsán földgáziparára is jelentős hatással voltak. A Sah Deniz tengeri mezőre még 1996-ban PSA-t aláíró BP–Statoil 1999-ben jelentős tengeri földgázmezőt talált, amely nemcsak Azerbajdzsán belső fogyasztását tudta kielégíteni a következő évtizedben, hanem az országot földgázimportőrből újra exportőrré tette. Az 1994-es évszázad szerződése és a többi PSA aláírása nemcsak befektetésekkel, majd az olajmezők kitermelésnek köszönhetően jelentős bevétellel gazdagította az azerbajdzsáni kormányzatot, amelynek köszönhetően az 1990-es évek második felére sikerült stabilizálni az ország gazdaságát, hanem az olajkitermelés és a tranzit is kiszélesítette Baku külpolitikai mozgásterét, amely új értelmet nyert egy szélesebb, geopolitikai kontextusban is.

A Szovjetunió felbomlásával a Dél-Kaukázus és a tágabb értelemben vett Kaszpi-térség nemcsak a külföldi befektetők, köztük olajvállalatok számára nyújtottak új lehetőségeket, hanem a régió szénhidrogén-lelőhelyei, illetve elhelyezkedése révén a nemzetközi érdeklődés fókuszába is került.

(*Konklúzió*) A jórészt nyugati cégek bevonásával felfejleszteni kívánt energiaipar és -kereskedelem stratégiai fontosságát a függetlenség óta minden azerbajdzsáni vezetés felismerte. Az „évszázad szerződésének” nevezett PSA 1994-es aláírása révén Baku 2006-ban olaj-exportjának teljes diverzifikációját meg tudta oldani, az 1999-ben felfedezett Sah Deniz gázmező pedig újabb stratégiai lehetőséget nyújtott számára, hogy Oroszország, Irán, Törökország, az ellenséges Örményország és az energiakereskedelem folytán a stratégiai célokban osztozó Grúzia által körülvevett, tengertől elzárt országgént szélesítse mozgásterét, illetve megerősítse függetlenségét. A nyugati olajcégek jelenléte lehetőséget adott számára egy olyan többirányú, többvektorú viszonyrendszer megteremtésére, melyben 1993 óta mind Moszkva, mind Teherán irányában korrekt viszony kiépítésére törekszik, miközben pedig Törökországot stratégiai szövetségesekeként tartja számon. Ez a politika az Egyesült Államok támogatásával megvalósult, az orosz és iráni érdekeket sértő BTC- és BTE-projektek ellenére is így maradt. Azerbajdzsán mindemellett mind piaci, mind stratégiai megfontolásból a már meglévő grúz, török és közvetve görög piacokon túl más piacok felé is nézett/néz (Oroszország, Irán, Ukrajna, Szíria), melyek az európai kereskedelem mellett valós, noha eltérő kereskedelmi és stratégiai súlyú lehetőségekké is válhatnak. Egyik kereskedelmi lehetőség sem tartogat ugyanakkor olyan mértékű külstratégiai hasznot Baku számára, mint Európa. A másik oldalon Európa (és az Egyesült Államok) számára a palagáz kitermelése nyújtotta új lehetőségek mellett stratégiaileg a Kaszpi-térséggel folytatandó gázkereskedelem továbbra is fontos az európai földgázimport diverzifikációjában, melyben Azerbajdzsánnak geostratégiai kulcsszerep jut – még ha e stratégiai lehetőség a jelenleginél több piaci és politikai alátámasztásra, támogatásra is vár.

A Sah Deniz 2 kitermelése kétharmadának Európa számára való felajánlása egybeesik a Baku által eddig is követett külpolitikai stratégiával, miszerint a megbízható, politikailag nem beavatkozó extraregionális partner, Európa (és az európai földgázimport diverzifikációjának megvalósulásában érdekelt Egyesült Államok) ellensúlyt képezhet Moszkva, Teherán, vagy akár Ankara Baku számára kedvezőtlen, ám az 1990-es években nem precedens nélküli külső beavatkozása ellen is. A földgáz-kereskedelem révén szorosabbá váló európai kapcsolat a kereskedelmi hasznon és a nyugati kapcsolat megerősödésén kívül elméletileg más, Azerbajdzsán számára fontos biztonsági kérdésben is teret adhat a változás lehetőségének, például a jó másfél évtizede befagyasztott Hegyi-Karabah-konfliktus kezelésében is. Az európai-közép-ázsiai gázkereskedelem esetleges, ma még igencsak homályba vesző megvalósításának lehetősége pedig vitathatatlanul e stratégia kiteljesülése lenne.

IRODALOMJEGYZÉK

- Abbasov, Shahin (2010): Turkey, Azerbaijan Gas Agreement Reached, but Talks to Continue. *EurasiaNet*, June: <http://www.eurasianet.org/node/61234>
- Abdullayeva Rasmiyya (2010): Social policy in Azerbaijan Republic: modern situation and improvement directions. *Magyarország–Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde*. Azerbajdzsáni Köztársaság Magyarországi Nagykövetsége, Budapest.

- Alijev Isza (2010) Azerbajdzsán gazdasága a függetlenség éveiben. *Magyarország–Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde*. Budapest.
- Azerbajdzsán posztavít v etom godu v Irán 1 mird. Kunometrov gaza. (Azerbajdzsán évi 1 milliárd m³ gázt szállít Iránnak.) *AzNews.org*: <http://aznewsorg.livejournal.com/3439458.html>
- The Azeri economy*: <http://www.azerb.com/az-econ.html>
- Azerbajina: High performance economy. *Business Week*, 2007. november 19.: http://www.businessweek.com/adsections/2007/pdf/00092007_azerb.pdf
- Azerbajins banking reforms starts to show results*. www.businessneweurope.eu, 2008-02-18
- Azeri oil funds to reach \$400b in 2024*. 2008. február 6.: http://www.presstv.ir/detail.aspx?id=4_1895&sectionid=351020406
- Azerinvest: Azerbaijan Export and Investment Promotion Foundation, <http://www.azerinvest.com>
- Auch Eva-Maria (1992): „Ewiges Feuer” in Aserbajdschan. *Berichte des Bundes-unstituts für ostwessenschaffthche und international Studien*, 1992/8, Köln.
- Auch Eva-Maria (1994): Aserbajdschan: Demokratie als Utopie? *Berichte des Bundesinstituts für ost wissen schaftliche und Internationale Studien*, 1994/33, Köln.
- Baran, Zeyno: The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Impications for Turkey. In Starr, Jonathan – Cornell, Svante (ed.): *Baku-Tbltisi-Ceyhan ipeline: Oil Window the West*. Central Asia-Caucasus Institute Silkroad Studies Program, 2005.
- Baku planyirujet posztavijaty gaz v Sziriju c 12 goda: (Baku 2012-től tervezi a gáz szállítását Szírián.) *Reuters Rosszija i sztrani SZNG*, 2010. december 27. <http://ru.reuters.com/article/businessNews/idRURXE6BQ1DL20101227>.
- Bowden, Julian (2009): Azerbaijan: From Gas Importer to Esporter. In Pirani, Simon M. (ed.): *Russian and CIS Gas Markets and their Imact on Europe*. Oxford, Oxford Institute for Energy Studies.
- Cornell, Svante (2011): *Azerbaijan Since Independence*. New York, M. E. Sharpe.
- Center for Economic and Social Develpoment (CESD): *Strategy for State Oil Fund of Azerbaijan Republic*. Baku, 2007.
- Dave, Bhavna (2007): *The EU and Kazakhstan. Balancing Economic Cooperation and Aiding Democratic Reform sin the Central Asian region*. CEPS Plicy Brief No. 127. CEPS.
- Denison, Michael (2007): *Turkmenistan in transition. A window for EU engagement?* CEPS Policy Brief No. 129. CEPS.
- Deák András György (2008): Az EU-n kívüli térségekben irányuló orosz szénhidrogén-export perspektívái. In Novák, Tamás (ed.): *Kelet-Európa tanulmányok III*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézete.
- Energy and Transport in Figures, Statistical pocket book (2007): Eurostat.
- European Union and Central Asia, Strategy for a New Partnership (2007).
- Eurostat, Comext, Statistical regime 4.
- EU-Azerbaijan Action Plan (2006).
- EU-Kazakhstan bilateral relations. http://ec.europa.eu/external_realtions/kazakhstan/intro/index.htm, letöltve: 2007. 10. 05.
- Garay Zsolt (2010): *Azerbajdzsán és az Európai Unió kapcsolat-rendszere*. http://elib.kkf.hu/ewp_08/2008_1_05.pdf
- Gazdzsijeva, M. Z.: Nyefty i jevo isztoricseszkoje vlijanyije na mirovujju poityku. (Az olaj és annak történelmi hatása a világpolitikára.) In *Reformi v Azerbajdzsanye: Ekonomicseszakja sztratyegija i pravovoje obeszpecsenyijje*. Baku, 1998. Bakinszkij Filial Dagesztanszkogo Goszudarsztvonnoogo Unyiverszityeta. „Gazprom” i GNKAR podpiszali dopolnyenyijje k kontraktu kupli-prodazsi azerbajdzsánszkovo gaza. (A gazprom és a SOCAR aláírták az azerbajdzsáni gáz kereskedelméről szóló szerződés módosítását.) <http://www.gazprom.com/press/news/2010/september/article102779/>
- G. Fehér Péter (2012): Kaukázusi iszlám kör. *Heti Válasz*, XII. évf. 38. szám, 2012. szeptember 20.
- G. Fehér Péter (2012): Azeri és örmény Szorításban Magyarország. *Heti Válasz*, XII. évfolyam 36. szám, 2012. szeptember 06.
- Hamza Gábor (2010): A magánjogfejlődés legújabb tendenciái Azerbajdzsánban. *Magyarország–Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde*. Budapest.
- Huseynova Sevinj (2010): Budgetary system in theoretical and practical context: by example of Azrbaijan. *Magyarország–Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde*. Budapest.
- IMF: Azerbaijan – 2008. Article IV. Consultation, Preliminary Conclusions of the IMF Mission, 12 March, 2008.
- Ismalizade, Fariz; Petersen, Alexandros (eds.) (2009): *Azerbaijan in Global Politics – Crafting Foreign Policy*. Baku, Azerbaijan Diplomatic Academy.

- Ismailzade, Farz (2006): *Russia's Energy Interest sin Azerbaijan, Russian Foreign Energy Policy*. London, Global Market Briefings.
- Ismaylov, Murad (2010): Continuity and Change in Azerbaijan's Energy Diplomacy. *Caucasus Analytical Digest*, No 16.
- Janusz, Barbara (2005): *The Caspian Sea: Legal Status and Regime Problems*. London, Chatham House.
- Kaderják Péter (2006): *A magyar energiapolitika rendszerváltás utáni orosz dimenziója*. Konferenciá-előadás. Károli Gáspár Református Egyetem, „A FÁK államok és Európa energiakapcsolatai” c. konferencia, Budapest, február 10.
- Kassenova, Nargis (2008): *The Nes EU Strategy towards Central Asia: A View from the Reion*. CEPS Policy Brief, No. 148. CEPS.
- Kulcsár István (2006): A bakui kérdés. *168 óra*, 2006. május. 11.
- Kondorosi Ferenc – Czeglédi Csilla – Mikáczai Andrea (2010): Magyarország és Azerbajdzsán társadalmi-gazdasági együttműködésének perspektívái. *Magyarország–Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde*. Budapest.
- Ludvig Zsuzsa (2010): Gazdasági kapcsolatok az Európai Unió és Azerbajdzsán között. *Magyarország–Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde*. Budapest.
- Ludvig Zsuzsa (2009): *Az Európai Unió és a FÁK országok közötti „energiadialógusok” – Fókuszban a szénhidrogén-szállítások*. Kelet-Európa Tanulmányok 4. Budapest, L'Harmattan.
- Mamedov, D. A. – Alijev, O. A.: „Kontrakt veka” i jevo vilijanyije na ekonomiceszkoje razvityie Azerbajdzsanzskoj Reszpubliki. In: „Azerbaijan on the Threshold of the XXI. Century” Azerbaijan Republic Scientific-Practical Conference. Azerbaijan Academy of Sciences, Centra of Science and Ducation „Tafakkur” University, Azerbaijan Economists Union, Baku, 1998.
- Memorandum of Understanding on a Strategic Partnership between The European Union and the Republic of Azerbaijan in the Field of Energy (2006).
- Melvin, Niel J. (2007): *The European Union's Strategic Role in Central Asia*. CEPS Policy Brief, No. 128. CEPS.
- Muradov Allahjar (2010): Investíciós és innovációs tevékenység Azerbajdzsán olajiparában. In *Magyarország–Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde*. Budapest.
- Muzaffarli, Nazim (2008): *Economic Transformation in Azerbaijan: Achievements, Weaknesses and Challenges*. Presentation held in Brussel, 21 April, 2008:
[http://www.tepav.org.tr/eng/admin/dosyabul/upload/Economic Transition Challenges.pdf](http://www.tepav.org.tr/eng/admin/dosyabul/upload/Economic%20Transition%20Challenges.pdf)
- Nestmann, Thorsten – Evelyn Moser: *Azerbaijan: Oil dominates development on Caspian Sea*. Deutsche Bank Research, March 10, 2008:
http://www.dbresearch.de/PROD/CIB_INTERNET_ENPROD/PROD0000000000221458.pdf
- Nagy László – Pállai László (2004): *Etnikai feszültségek és konfliktusok a posztsovjet térségben, különös tekintettel a Kaukázus országaira*. Nemzeti sokszínűség – multietnicitás – multikulturalitás. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest.
- Nagy László, Kulcsár István, Kiss Zoltán (2006): Azerbajdzsán közelről (1). *Új Honvédségi Szemle*, 2006/6. sz.
- Nagy László, Kulcsár István, Kiss Zoltán (2006): Azerbajdzsán közelről (3). A fegyveres erők. *Új Honvédségi Szemle*, 2006/8. sz.
- Nagy László, Kulcsár István, Kiss Zoltán (2006): Azerbajdzsán közelről (2). A menekültekről. *Új Honvédségi Szemle*, 2006/7. sz.
- Obrusánszky Borbála (2011): *Azerbajdzsán*. Püski Könyvesház, Budapest.
- O'Neill, Dominic (2009): State Oil Fund of Azerbaijan: Azerbaijan goes the other way.
<http://www.oilfund.az/en/news/73> (2009. január 6.)
- Panico Christopher (1994): *Seven years of Conflict in Nagorno-Karabakh*. Human Rights Watch: New York, Washington, Los Angeles, London, Brussels.
- R. Ghirshman (1985): *Az ókori Irán. Médek, perzsák pártusok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Riba István (2012): A nemzetközi együttműködés rendszere. Magyar–azeri diplomáciai ámokfutás. *HVG*, 2012/36. szám.
- Rovshan Ismayilov: Is bigger better for Azerbaijan's budget. *Eurasianet.org*, 2008. május 13.
<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav051308a.shtml>
- Shaffer, Brenda (2009): *Energy Politics*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Simon M. Pirani (ed.) (2009): *Russian and CIS GAs Markets and their Impact on Europe*. Oxford, Oxford Institute for Energy Studies.
- Stulberg, Adam N. (2007): *Well-Oiled Diplomacy: Strategic Manipulation and Russia's Energy Statecrat in Eurasia*. New York, State University of New York Press.

- Szigetvári Tamás (2009): *Azerbajdzsán gazdasága és az energiaszektor*. Kelet-Európa Tanulmányok 4. Budapest, L'Harmattan.
- Thoma Csaba (2010): Olaj és gáz a Kaszpi-térségben. *Polgári Szemle*, 2010/3. szám.
- Tekin, Ali – Williams, Paul Andrew (2011): *Geo-Politics of the Euro-Asia Energy Nexus*. Palgrave Macmillan.
- Too much of a good think. A case study into the perils of being a petro-state. *The Economist*, 2006. augusztus 17.
- Ukraina i Azerbajdzsán podpiszati dokumenti o posztavkah szsziszenovo gaza. (Ukrajna és Azerbajdzsán cseppfolyósított gáz szállításáról írtak alá dokumentumokat.) *RIA Novosti Ukraina*, 2011. január 28. <http://ua.rian.ru/economy/10110128/78636447.html>.
- Zsarnocai J. Sándor (2010): A főbb farmgazdálkodási rendszerek Azerbajdzsánban. *Magyarország–Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde*. Budapest.

JEGYZETEK

- 1 Amb. A. Urnov: Florence Points. www.iea.org/db/tu/wpd/textbase/work/2003/caspian/urnov.pdf
- 2 Urnov, i. m.
- 3 Stars and Stripes Fly over Caspian Sea. Rosbalt News Agency 04/07/2003.
- 4 Nagorno – Karabakh, Small war, big mess. *The Economist*, November 20 th 2004, 30. o.
- 5 Fiona Hill: The Caucasus and Central Asia: How the United States and Its Allies Can Stave Off a Crisis. The Brookings Institution May, 2001.
- 6 British Petrol (30%), azeri SOCAR (25%), amerikai Chevron (8,9%), norvég Statoil (8,7%), török TPAO (6,5%), olasz Eni/agip (5%), indiai Total (5%), 2-2 japán és USA cég (mind 2-3%).
- 7 Azerbaijan – Country Brief 2007. The World Bank alapján.

Korszakváltások

Amikor gróf Tisza István emlékezetes beszédében bejelentette, hogy „*ezt a háborút elvesztettük*”, egy új időszak köszöntött be a magyar politikatörténetben. 1918 októberére nemcsak az eredeti háborús célok és elképzelések enyésztek el, hanem az 1867-es kiegyezésen alapuló kormányzati rendszer léte is veszélybe került. Károlyi Mihály elutasította Tisza István együttműködésre vonatkozó javaslatát. Károlyi Mihály saját utat és cselekvési tervet vázolt fel. Tisza a történelmi Magyarország megmentésére irányuló terve egy vesztes kísérlet maradt, mely után az ország egyre gyorsuló iramban haladt a kényszerű és fájdalmas átalakulás felé. Ebből a káoszból egy új Magyarország született, amelyet egy megváltozott politikai elit kezdett el kormányozni. A változások közepette jelent meg a politikai élet színpadán a Horthy-korszak legellentmondásosabb legitimitista személyisége, a mindig snájdig Friedrich István.¹

(Radikális kezdet) Friedrich István, a kortársai körében élő mendemondák szerint József főherceg természetes gyermeke. Azonban születési körülményei egészen prózaiak: 1883. július 1-én született a Pozsony vármegyei Malackán. Édesapja gyógyszerész és egy kisebb gyár tulajdonjogával rendelkező dualizmuskori vállalkozó volt. A pozsonyi főreáliskolában érettségizett, majd a budapesti, illetve a charlottenburgi egyetemen szerzett mérnöki diplomát. A magyar miniszterelnökök sorában ő az egyetlen, aki a MAFC játékosaként tagja volt az Ausztria ellen 1904-ben vereséget szenvedő magyar válogatottnak. Mindez jellemző színes egyéniségére. Kezdetben, Berlinben dolgozott az Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft főmérnökeként, majd a budapesti Ganz és Társa Villamossági Rt. mérnöke lett. 1908 körül Mátyásföldön letelepedve egy gépjavító műhelyt alapított.²

Az egzisztenciateremtés lehetővé tette számára a közéletbe való bekapcsolódást. Jó politikai érzékkel, nagy tetterővel és becsvágygal megáldott, de tapasztalatokkal nem rendelkező ember volt. Határozott politikai elvek, a konzervatív-demokrata gondolkodásmód csak később alakult ki nála, a két forradalom idején.³ A *Hétféli Hírlapban* megjelent interjú szerint az *Anonymus szabadkőműves páholy tagja lett*.⁴ *Önmagát a haza és kereszténység érdekében tevékenykedő, a vallásellenesség ellen fellépő embernek mutatja be, aki a szélsőséges irányzatoknak igyekezett útját állni.* Mindebben közrejátszott az a tény, hogy a szabadkőművességet elutasította az 1920-as évek konzervatív társadalmának jelentős része. A szabadkőművességről vallott korabeli közvélekedést dr. Somogyi István foglalta össze munkájában.⁵ Friedrich saját személyét és a mozgalmat kedvezőbb színben akarta feltüntetni. Nem felel meg a valóságnak az a mérsékelt és konzervatív jellegű gondolkodás, amit a közvéleményben igyekezett tudatosítani. Tettei és elvei éppen az ellenkezőjét bizonyították ekkor, a progresszív és radikális szabadkőművest, aki számára a tett volt a legfontosabb.

Az *Anonymus páholy* az „nemzeti intranzigens magyar” értékrendszert képviselte, s Friedrich is ezt tette maga számára kötelezővé. Legalábbis ezt állította. A szabadkőművességnek több kiváló magyar államférfi volt tagja, kezdve Széchenyitől Kossuthig. Friedrich szerint a szabadkőművesség keresztény, s nemzeti alapon álló tagjai nem tudták megakadályozni azt, hogy a mozgalom a Kunfi–Jászi-féle destrukció irányába ne forduljon. A szabadkőművességgel ugyanaz történt, mint Magyarországgal, a gyenge és erélytelen keresztény társadalom engedett a „forradalmi internacionális destrukciónak”.

Közéleti tevékenysége helyi szinten kezdődött, Cinkota és Mátyásföld községekben – ahol részt vett az önkormányzatok munkájában – választás útján nyert mandátum birtokában gyakorolta jogait.⁶ Majd segítségére volt az Újmányásföldiek egyesületének megszervezésében és a gödöllői választókerület függetlenségi pártmozgalmának életre hívásában. A gödöllői kerület Függetlenségi és 48-as Pártja központjában 1917. június 29-re több ellenzéki szervezet bevonásával ülést terveztek. Friedrich olvasta fel a határozati javaslatot, mely egy karakteres baloldali értékrendet reprezentál: követeli az általános és titkos választójog alapján választott új népképviselőt, a háború gyors befejezését, az annexió nélküli békekötést⁷

A helyi politizálásnak is szüksége volt egy fórumra, ezért Friedrich belefogott egy lokális lap szerkesztésébe.⁸ Cikkeiben helyi és országos politikai eseményekkel foglalkozik. Tisza-ellenessége már korán határozott formában jelentkezik⁹, olyan publicisztikai megfogalmazásban, mely végig jellemző lesz újságírói tevékenységére¹⁰:

„Ha lenne orosz parlamentünk, akkor bizonyára Tisza István lenne az elnök megint. Tisza István nevével álljal fel és vedd le a kalapodat a fejedről, nem lehet tudni, az még mire lesz jó! Hiszen ő korlátlan diktátor!”

A Függetlenségi Pártba való belépése egyben a Tisza fémjelezte kormányzati rendszer elleni fellépést is magával hozta. Ennek hevessége fokozódott, ahogy gróf Tisza István és kormánya fellépett a liberálisok ellen. Friedrich kétségbe vonja a parlamenti rendszer demokratikus működését, ott ahol az ellenzéki képviselők erőszakos eltávolítása lehetséges.¹¹ A Tisza-ellenes támadás 1917-re éri el tetőfokát, ekkor nyíltan támadja azt a személyt, „aki bukásba vitte pártját”¹² Publicisztikájában egy olyan elvrendszer tárul elénk, melyet Károlyi később a béke, demokrácia, függetlenség hármasságjává jelszava köré csoportosított programjában tett közre 1913 folyamán.

Friedrich István 1912-ben lett a Függetlenségi Párt „kültagja”. Pályájának indulása egybeesik az egyik fontos elképzelés megvalósulásával: az amerikai szónoki körúttal. Ennek célja a párt új módszerekkel való munkálkodásának demonstrálása a vezető kormánypártok előtt, mellyel azt akarták elérni, hogy az ellenzék elismerjék, mint komoly tényezőt a nagypolitikában. Károlyi az útról készült leírásában Friedrichet mint a szabadkőműves gondolatokat befogadó, baloldali radikális mutatja be. Az agitációs körút vége a háború kezdetére esett, ezért visszatérésükkor Bordeaux-ban fogságba kerültek.¹³ A háború átalakította Friedrich István életét, egyrészt egészsége károsodott, az Uzsoki szorosnál a hörghurut következményeként fellépő asztma később is jelentkezett. Másrészt a harctéren, ahol autóstisztként szolgált, megismerkedett József főherceggel. A későbbi ellenforradalmi szervezkedéseknél ennek meghatározó jelentősége lett.¹⁴ 1917-ben, mint tüzérségi javítóműhely parancsnok visszatért a galíciai csatárra. Betegsége kiújulásával felmentették a frontszolgálat alól.

1916-ban a nagypolitikában döntő változások mentek végbe. Károlyi szakított a Tisza gróffal szemben tehetetlen ellenzékkel. Komolyabb pártszervezésre nem került sor, ennek ellenére a tagság létszáma gyorsan növekedett Budapesten is, ahol gyenge volt a párt. Károlyi katonai szolgálatot teljesített, ezért a pártvezetés gróf Batthyány Tivadar kezébe került. A Károlyi Párthoz csatlakoztak a Függetlenségi Párt fiatalabb tagjai, akik a későbbi ellenforradalmi időszakban is fontos szerepet játszottak, mint P. Ábrahám Dezső. A párt ellenzékiisége a hagyományos német és háborúellenességet követte, a múlt intranzigens nemzeti hagyományait jelenítette meg.

Friedrich a pártban a radikális belpolitika és a bátor békepolitika forradalmi képviselőjének mutatta magát. Radikalizmusában nem ismert mértéket.¹⁵ Saját baloldali

szervezetet hozott létre Néptársaság néven.¹⁶ A Néptársaság igen radikális követeléseket fogalmazott meg tízpontos munkaszabályzatában. Meg akarta valósítani a földek, gyárak államosítását, az osztálykülönbségek megszüntetését és a teljes politikai jogegyenlőséget. Az egész népet érintő kérdésekben arra törekedtek, hogy ezekben a nép döntsön a parlament megkerülésével. A szervezet a demokratizmus és militarizmus különös keveréke volt, s az orosz forradalom idején próbálgatta szárnyait. Azonban komoly erő, s szándék sem állt mögötte, így a szervezkedés az első akadályok láttán abbamaradt.¹⁷

(A forradalmár átáll) Az 1918-as év az Osztrák–Magyar Monarchia, különösen Magyarország számára a vég közeledtét jelentette. A háborús vereségek és veszteségek együtt jártak a dualista berendezkedésű monarchia hátországának, belső életének átrendeződésével, a politikai ellenzék felerősödésével. Fokozódtak a nemzetiségi ellentétek és szeparatista törekvések, az antantnak a nemzetiségekkel kötött titkos szerződesei és az emigráns politikai vezetők tevékenysége miatt is. Károlyi fellépése a Jászi által kidolgozott „keleti Svájc” koncepciójával 1918 elején még kecsegtetett volna némi reménnyel, októberben azonban már realitását veszítette.¹⁸

Magyarországon IV. Károly megkísérelte a reformok megvalósítását. 1917. márciusi látogatásán József főherceget akarta kinevezni miniszterelnöknek, akit az ellenzék is elfogadott volna, de gróf Tisza István Munkapárt többségi fellépésével megakadályozta ezt. A fokozódó válság hatására menesztí gróf Tisza Istvánt, de a kinevezett Eszterházy-kormány is hamarosan távozni kényszerült, mert reformjait – Tisza beváltotta fenyegetését – mind a parlamenti többség, mind a Választójogi Blokk elutasította. Az új kormány miniszterelnökének, Wekerle Sándornak, aki Tisza embere volt, a megegyezésre való törekvése csak átmenetileg enyhítette a válságot. A háború következményei: a munkanélküliség, infláció, áruhiány és a katonák szenvedései (sebesülés, rokkantvá válás, hadifogság) döntően befolyásolták az események alakulását. Mindez a radikális irányzatok, törekvések felerősödésével járt.

Károlyi és pártja – az Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt – az ellenzék vezető erejévé vált 1918 nyarára. A pártban nagy változások következtek be, Lovászy Mártont választották meg új alelnöknek. Előtérbe került Friedrich személye, mert Lovászy feltétlen híve és elveinek támogatója volt, másrészt Károlyi pártján belül mindinkább a modernebb fiatalokra támaszkodott.

Gróf Tisza István 1918. október 16-i parlamenti beszédében bejelentette a háborús vereség tényét. A nagy nyilvánosság Tisza István háborúellenességét csak ekkor ismerhette meg. A beszéd elhangzása után az események felgyorsultak. A Nemzeti Tanács 1918. október 24-én alakult meg. Ennek létrehozásában Friedrich is tevékenyen részt vett. A Nemzeti Tanács programját már október 25-én magukévá tették a radikális tisztek, akik hamarosan létrehozták a Katonatanácsot. A Tanács vezetői elfogadták ezt, de félték a békés átmenet forradalommá válásától, amely megnehezítette volna kormányra kerülésüket. Károlyi miniszterelnökké válásának esélyei megnövekedtek azzal, hogy IV. Károly magával vitte Bécsbe a tárgyalásokra. Ezáltal Friedrich is az események homlokerébe került, amikor Károlyi miniszterelnöki kinevezésének támogatására rendezett tömeggyűlésen az ő vezetésével felakasztották gróf Tisza István huszár ezredesi egyenruhába öltöztetett alakját.¹⁹

Károlyi eredmény nélkül tért vissza Bécsből, ahonnan vele utazott József főherceg is, akit IV. Károly homo regius-szá nevezett ki. A pártkörben forradalmi hangulat alakult ki. Károlyi miniszterelnökségét kezdték követelni: Friedrich volt a leghangosabb

köztük, magából kikelve tetteket követelt.²⁰ Amikor József főherceggel a megegyezés érdekében Károlyi tárgyalásokat kezdett, Friedrich lövetni akarta a várat a monitorok matrózaival. Csak Lovászy hathatós fellépése mentette meg a helyzetet. Károlyi érdekében Friedrich, mint egy forradalmár a tömeget a főherceg palotája elé akarta vezetni: „*Testvéreim meggyünk Budára!*”²¹ Azonban a tüntetés vérfürdőbe torkollott, s a Lánchídi csata néven elhíresült esemény után került Friedrich neve a politikai köztudatba. Nyilvánvalóvá vált a békés átmenet sikertelensége, s hogy a változások csak forradalmi megmozdulások révén lehetségesek, amelyek 1918. október 30-án be is következtek.

1918. október 31-én bekövetkezett a történelmi Magyarország összeomlása, gróf Tisza István meggyilkolása, valamint a Károlyi-kormány kinevezése. A tragikus sorszerűséget jól jellemzi Sigmund Freud megjegyzése a magyar helyzetről:

„*Sohasem voltam az ancien régime feltétlen híve, de kérdéses számomra, hogy a politikai bölcsesség jelének tekinthető-e, hogy a sok gróf közül a legokosabbikat (Tisza Istvánt) meggyilkolják, a legbutábbikat (Károlyi Mihályt) pedig megteszik miniszterelnököknek.*”²²

Friedrich „progresszív baloldalisága” meghozta első sikerét, Károlyi szóbeli ígérete alapján a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára lett.²³ Ez a baloldaliság nem volt következetes és tartós, csupán érdekérvényesülését szolgálta. Forradalmárnak tartották. Ez felelőtlen és rövidlátó gondolkodás volt, hiszen azt a kormányzati formát és rendet segítette megdönteni, melyet 1919 augusztusában helyre akart állítani. Ezek az elvek nem hosszú fejlődés révén érlelődtek meg benne a más eszmékkel való viták során. Amit megtapasztalt Károlyi elveinek gyakorlati megvalósulásából, hogy mekkora ellentét van az elmélet és a tehetetlen kormányzati próbálkozások közt, megértették vele azt, hogy mit kell tennie. A kormányzat tettei elfogadhatatlanok voltak számára. Károlyi és kormánya képtelennek bizonyult a baloldali előretörés megakadályozására. A Függetlenségi Párt jobboldali tagjai – akik közé Friedrich is tartozott – nem tudták a történelmi Magyarország felbomlásának tényét elfogadni. A Károlyi-kormány az államformát is átalakította.²⁴ A királyság megszüntetése, a magyar önvédelmi ösztönt is ébren tartó Szent Korona tant²⁵ és hozzá tartozó alkotmányos formát is eltörölte. Friedrich számára is már sok volt a határok feladása, a passzivitás, amit a pacifista politika képviselt. Így érthetővé válik hadügyi államtitkári tevékenysége, hogy miért állt át az ellenforradalom oldalára.

A megalakuló új kormány programja három fő irányelvből állt össze: ezek közül az első a békekötés az antanttal, amely akkor lenne Magyarországra nézve kedvező, ha a pacifizmust propagandaszerűen hangsúlyozzák. Meghatározó jelentőségű volt a nemzetiségi kérdés rendezése, a nem magyar nemzetiségek Magyarországon belül való megtartása, Jászi „keleti Svájc” elképzelésének megvalósításával. Az új kormányzat számára életbevágóan fontos volt a közintézmények demokratizálása, és a földreform.²⁶

Garami Ernő egy újságcikkében rámutatott a forradalom súlyos hibáira, a gyenge és háttérbe szorított polgárságra, amely nem tölthette be a politikai fők szerepét. A munkásságé lett a vezető erő, ám ennek radikalizálódását, sem az MSZDP nem akadályozta meg, sem a polgárság, mely nem volt jól megszervezve.²⁷

A pacifista politika alátámasztása a Honvédelmi Minisztériumra várt. A minisztérium legfontosabb feladata novemberben a régi hadsereg leszerelése volt, a radikalizálódás elkerülése, a költségek növekedése, valamint a béketárgyalások megkezdése miatt. Friedrich hadügyi államtitkár és Linder Béla hadügyminiszter koncepciója alapvető ele-

meiben különbözött. Linder a régi hadsereg teljes feloszlatását kívánta elérni, mivel úgy vélte, hogy a győztesek ellen a háború esetleges folytatása lehetetlen fegyelmetlen hadsereggel, ezért sietség nélkül akart kis létszámú fegyveres erőt szervezni. Friedrich pedig kezdettől fogva a polgári rend megvédésére alkalmas, szocialista-ellenes, a régi tisztikar vezetése alatt álló katonai erő kiépítésére törekedett.

Linder akarata ellenére megjelent a leszerelési rendelet²⁸, amit a minisztertanács elé vitt, de belebukott és a leszerelési tárgyalások idejére Friedrich István lett a minisztérium tényleges vezetője. Megváltozott törekvései teljesen érthetőek. A forradalom kitörésétől kezdve fokozódik a csehek, románok és délszlávok által elfoglalt területek nagysága. Ezt csak egy ütőképes hadsereggel lehet megakadályozni, tárgyalásra kényszerítve őket. A Katonatanács szerepe és befolyása is erősödik. Pogány Józsefet azért nevezték ki a szervezet élére, hogy mérsékelje törekvéseiket. Ehelyett a szószólójuk lett. A szélsőbal előretörése eltávolítja a nemzeti erőket a kormány támogatói közül, Gömbös ezzel indokolta ellenforradalmi tevékenységét. Mindez Friedrich Istvánra is tökéletesen illik.²⁹

Az új hadügyminiszter, Bartha Albert a Friedrich köré csoportosuló régi tisztikar képviselőjeként mutatkozott be. Így megjelent a MOVE ősenek alakuló gyűlésen november 11-én és közösséget vállalt velük.³⁰ Mögötte a Károlyi Párt Lovászfy-féle jobbszárnya állt. A polarizálódásnak, a jobboldal fellépésének az adott lehetőséget, hogy a kormányban ekkor még a függetlenségi politikusok voltak többségben és a jobbszárny a pártban is erőfölénnyel rendelkezett. Ezt a tényt behatárolta az, hogy a kormányban résztvevő baloldali erők jelentős háttértámogatást élveztek a szakszervezeti mozgalom, a munkás-paraszt katonatanácsok részéről. Mindezek ellenére a jobboldal érdekei érvényesítésére megkísérelte a konfrontációt. Sokallták a földreformot, elutasították Szende Pál pénzügyminiszter radikális adóreform tervét, mely szerintük a nagyvagyon mellett a középvagyont is ellehetetleníti, és a „földbirtokpolitikai radikalizmust” kiterjeszti a kereskedelemre és az iparra. Azzal érveltek, hogy az antant politikája konzervatív irányba halad a legyőzött és újonnan alakult államokban, így határozott fellépés szükséges a bolsevizmussal szemben, és szükségtelen a radikális bélpolitika. Külpolitikai szempontból határozottabb fellépést sürgettek Csehszlovákiával és Romániával szemben, valamint nacionalista külpolitikai irányvonalat óhajtottak.

Első lépésként a megbízható hadsereg kialakítása volt a cél. Bartha Friedrichhel együtt elrendelte, hogy az állomány 25%-át továbbszolgáló altisztekkel kell feltölteni. A rendes csapatok mellett tiszti és egyetemi zászlóaljok, jászkun gárda, székely huszárezred és más alakulatok szervezését kezdték meg. A csapatokat a forradalmi tömegmozgalmak ellen szándékoztak bevetni. Azonban a katonatanácsok erősebbnek bizonyultak, likvidálásuk sem sikerült, s a riadószázadok kialakításáról szóló rendeletet³¹ Pogányék tüntetése miatt megsemmisítették, s Bartha elvesztette pozícióját.

Ezek a jelenségek a Károlyi Párton belül fokozták a válságot. Károlyiék tábora elutasította a jobboldal ilyen irányú próbálkozásait. Károlyi és hívei földosztással kívánták megosztani az új forradalom gyülekező táborát, nem pedig a KMP betiltásával és a katonatanácsok ellehetetlenítésével, esetleg statáriummal. Károlyi egyforma távolságot akart tartani a baloldal és a jobboldallal megerősödött államapparátus, valamint saját pártja jobbszárnya közt. A december 15-i kormányülésen kijelentette, hogy wilsonista külpolitikáját nem adja fel, és az összes polgári párt vele egy nézeten van. A koalíciót kívánta megerősíteni a keresztényszocialista és a kisgazda párt segítségével. Már dec-

ember 2-án fúzióra lépett Nagy György pártjával. A baloldal, Jásztól a kommunistákig elutasította ezt a tervet, ám a jobboldal sem igazán bízott benne.

Friedrich miután államtitkár maradhatott, újabb terveket kovácsolt. Gömbös a MOVE-ba már kész tervet vitt, a megbízást a hadügyi államtitkártól kapta. A terv lényege Budapest elszigetelése volt a vidéktől. Az országot megyei, járási alapon kell megszervezni ellenforradalmi célokra.³² A MOVE vezérkara, a Honvédelmi Minisztérium és a Függetlenségi Párt jobboldala között szoros szövetség alakult ki, a belső viszonyok megváltoztatására és a területi integráció védelmére már Bartha miniszterségétől kezdve. Friedrich és Gömbös közös akciója a Csallóköz, Érsekújvár vidékének magyarságát akarta felrázni a nemzeti ellenállás érdekében. Szmezsányi Györgyöt támogatták, hogy Érsekújvár vezetőjével szervezze meg az ellenállást. Honvédelmi Bizottmányt alakítottak, kihirdették a statáriumot és fegyverbe szólítottak minden 20 és 40 év közötti férfit a Felvidéken. Szmezsányi jelentést küldött Friedrichnek, aki 40 ágyút, vezérkart, municiót, 12 ezer fegyvert és pénzt ígért. Magasházy László, Rácz Kálmán csapatokkal, lovassággal útban volt, amikor Pogány József leleplezése megakasztotta az akciót.³³

Lovászy távozott a pártból. Ez annak a jele volt, hogy a párt erodálódása megkezdődött. A kormány viszont újra válságba került, mert a túlsúlyban levő Függetlenségi Párt kettéhasadt, így eltűnt a kormányt támogató többség. Azon intézkedések, melyek a forradalom lehetőségét lefékeztek – a földreform, választások elhalasztása, nagytőke korlátozása, fellépés a bal- és jobboldallal szemben³⁴ – nem jártak eredménnyel. Az új Berinkey-kormányban az MSZDP többségbe került, annak balszárnya fokozatosan közeledett a KMP-hez, ez előrevetítette a teljes balratolódás lehetőségét. A polgári pártok a Berinkey-kormány által április 14-re beígért választásokra készülődtek. Friedrich is egy polgári frontba lépett Vass Józseffel, Pallavicini Györggyel, Rubinek Gyulával és Meskó Zoltánnal, Ernszt Sándorral együtt indult a Pest megyei listán, ahol listavezető lett.³⁵ A Berinkey-kormány 1919. március 20-án kapta meg a Vix-jegyzéket, melyben újabb kelet-magyarországi területek kiürítését követelték. Az ultimátumra 30 óra múlva várt választ a Budapesti Szövetséges Katonai Misszió. A kormány sem elfogadni, sem elutasítani nem tudta a jegyzéket, mert nem rendelkezett kellő katonai és politikai erővel. A KMP hatalmi ambíciói e helyzetben kedvező lehetőséghez jutottak, ezáltal a kormány kénytelen volt lemondani és a hatalmat átadni a proletárdiktatúrának.³⁶

(Fehérház Bajtársi Egyesület) A proletárdiktatúra kikiáltása idején a Függetlenségi Párt jobbszárnya 1919 áprilisában élénk diplomáciai tevékenységet fejtett ki. Kapcsolatokat létesítettek a bécsi ABC-vel és az Aradra delegált francia parancsnokkal. A kapcsolatok felvételével és fenntartásával létrejövő tárgyalások arra irányultak, hogy a franciákat megnyerjék egy felszabadító akcióhoz.³⁷ A változások következtében a vezető embereket, Urmánczy, Lovászy, Friedrich letartóztatták, akik a román támadás után elrendelt túszszedés miatt kerültek a Gyűjtőfogházba. Friedrich május végére szabadult ki, s kapcsolatba lépett a budapesti ébredőkkel és különböző keresztényszocialista csoportokkal.³⁸ A Fehérház szervezésébe 1919 júliusában kapcsolódott be.

Létrejön a Fehérház, melynek története a valóság és mítoszok nehezen kibogozható keveréke. A Fehérházat, mint a keresztény Magyarországért küzdők mentsvárát képzeltek el.³⁹ Nem más, mint az 1918 decembere óta párhuzamosan működő ellenforradalmi szervezetek együttműködése volt. Tagjai olyan eszmét vallottak magukénak, amelynek fő célja a keresztény Magyarország visszaállítása. Eredete 1916-ra vezethető vissza, amikor Csilléry András Magyar Társaság néven egy kört alakított, amelyben a magyar

felsőbbséget akarták biztosítani a zsidóság túlkapásaival szemben. Ez volt az a zárt titkos társaság, melyből később a Fehérház kialakult. Tagjai közt számos személyiség volt, aki a társadalmi életben vezető szerepet játszott. A Tanácsköztársaság elleni első fellépésre 1919 áprilisában került sor, amikor a Baross u. 28-ban Csilléry lakásán megindult a szervezkedés 33 taggal, akik közt valamennyi társadalmi osztály képviselője jelen volt.⁴⁰ Először az emigrációba kényszerült politikusoktól vártak segítséget. Budapest, Szeged és a bécsi iroda közötti kapcsolat megteremtése – futárszolgálat révén – lett a legfontosabb feladatuk a vörös front május 1-jei összeomlása után. Ez csak július közepére járt teljes sikerrel.

Az ellenforradalmi tevékenység fokozódása összhangban állt a Nyugat beavatkozási kísérleteivel, különösen a második Clemenceau-jegyzék megérkezése után. A hadügyi népbiztosságon fejtettek ki ellenforradalmi működést: katonatisztekot szöktettek Szegedre, s szervezték a katonatiszti mozgalmakat⁴¹ is. A Fehérház tagjai július 16-án értekezletet tartottak. A vörös front bomlását ellenforradalom céljaira kívánták felhasználni, bevonva a rendelkezésre álló katonai erőt. A csoportok összekapcsolása megkezdődött, Friedrich és Schnetzer csoportjai egyesültek. Schnetzer Ferenc csatlakozott a Fehérházhoz, Bleyer Jakab révén megnyerték a Werth alezredes parancsnoksága alá tartozó V., VI. és VII. szolnoki vörös hadosztályt és a Kranerbruck-féle síófoki hadosztályt. Minden elő volt készítve, de a román offenzívában a csapatok felörlődtek, csak puccs árán csikarhatták ki a döntést.

Július 26-án a Fehérház megalakította a Forradalmi Vezértanács 20-as Bizottságát. Romanelli alezredesen keresztül memorandumot intéztek Kun Bélához, hogy a kormányhatalmat adja át a Vezéri Tanácsnak. A július 27-i értekezleten Friedrich is megjelent. Kun Béla válaszában jelzi a tanácskormány lemondását és egy szocialista kormány megalakítását. A hatalom erőszakos megragadását fontolgatták. Friedrich Lovászyt ajánlotta miniszterelnöknek. Csilléryék elutasították oktobrista múltja miatt. Friedrich más megoldást is elfogadott volna, neki József főherceg kormányzósága volt a legfontosabb, mely alatt átmeneti kormány alakulna, a munkások, parasztek, polgárok képviselőiből, amíg az országgyűlés össze nem ül.⁴²

Augusztus 1-jén Papp Géza révén informálták Romanellit terveikről. Vér nélküli ellenforradalmat akartak, ezért kérték a román katonaság feltartóztatását egy napra. Romanelli válaszában jelezte, hogy a bejelentést nem veheti tudomásul, mert a vér nélküli forradalom lehetetlen, az ő feladata a közrend fenntartása. Csak olyan kormányt lehet megalakítani, mely minden társadalmi osztályt magába olvaszt. Friedrich augusztus 5-én megadta az akció törvényességi alapját József főherceg személyével. Sietségük oka érthető. A július 20-i sikertelen áttérési kísérlet után az MSZDP mindenképpen megkívánta őrizni a forradalomban elért eredményeket, ezért Bécsben 1919. július 23-án Böhm Vilmos megállapodást kötött Cuningham antant-megbízottal, melynek eredményeként egy ideiglenes szocialista kormány alakítását tűzték ki célul, amely valamennyi társadalmi osztályt magába foglal. Ez az 1919. március 21-e előtti állapotra való visszatérést jelentette volna. A megállapodás révén megszületett kormány helyzetét az antant augusztus 5-i jegyzete tette kérdésessé, melyben megtagadták az elismerést. Ehhez járult a román megszállás, a Románia által a kormányra kényszerített fegyverszünetet a kabinet nem fogadta el, melynek következményei hamar jelentkeztek. Budapest megszállásakor lefegyverezték a budapesti helyőrséget és munkás zászlóaljkat, ami katonailag előkészítette a puccsot. Az olasz misszió közvetett, a románok közvetlen asszisztálása teremtette meg Friedrich politikai karrierjének csúcsát, a miniszterelnökséget.

A hatalomátvételt augusztus 7-én kiáltványban tették közzé.⁴³ József főherceg Clemenceau-hoz írt levelében, a közvélemény hangulatával indokolta a puccsot és a „minisztérium alakulást”. József főherceg azért vált fontossá, mivel az ő személye törvényesítette a puccsot és elfogadható volt az ország közvéleménye számára. Azonban a kisantant államok részéről várható volt az elutasítás, mert semmilyen Habsburg-házi leszármazottat nem tudtak elfogadni egyetlen politikai tisztségben sem. Az új kabinet felkérte őt a kormányzói tisztre, József főherceg pedig kinevezte a kormányt. Tervei közt a nemzetgyűlési választások előkészítése, összehívása szerepelt. Ez volt hivatva dönteni az államforma kérdésében. Programjukban a bolsevizmus letörése, a fegyverszüneti egyezmények betartása, a vitás ügyek rendezése, a termelés biztosítása és a békétárgyalások anyagának előkészítése állt. Kérte a kormány elismerését. A századforduló legnagyobb magyar írónoje, Tormay Cécile kedvező színben mutatja be könyvében Friedrich István augusztusi puccsban való részvételét⁴⁴:

„Kormány alakult és az új kormány tagjai magyarok, nem idegenek többé. Friedrich István a miniszterelnök. Valamikor Friedrich Istvánt is megtévesztette Károlyi Mihály. Szereplője volt az októberi forradalomnak, bár a tél folyamán már az ellenforradalommal tartott fenn összeköttetést. Ő is felelős azért, ami akkor történt, de az egyetlen, aki vezekelt érte és a maga tévedése fejében most jót tett. Magyarország lezáruló legszomorúbb és leggyalázatosabb korszaka után odairta nevét az első tiszta lapra.”

Friedrich politikájában az 1918. október 31-i állapotra való visszatérés híve volt.⁴⁵ Első kormányalakítási terve is e keretek között mozgott. Nem szándékozta kizárni az MSZDP-t a kormányból, azonban olyan alárendelt szerepet szánt nekik, mint amilyenel az első Károlyi-féle koalícióban rendelkeztek. József főherceg és Friedrich az antant képviselőivel folytatott tárgyalásaik alapján hivatalnokkormányt alakított a minisztériumok rangidős tisztviselőiből, illetve a Fehérház tagjaiból. A kormány külső-belső helyzete, léte ingatag volt. Tömegebázissal és fegyveres erővel nem rendelkezett. Friedrich támogatói, a Fehérházhoz kötődő rétegekből álltak a puccs pillanatában. A középpolgárság és kispolgárság városi, keresztény és magyar része támogatta, mely önmagában is rendkívül heterogén volt. A jobboldali, függetlenségi irányzatot képviselő Friedrich mellett, a kereszténydemokrata jellegű rétegek és az antiszemita beállítottságú, meg nem alkuvó jobboldaliak alkották az alapot. A kormány egyetlen belső támaszának a Nyugat-Magyarországon létrejött Lehár-féle különítményt lehet tekinteni, mely elismerte a kormányt felettesének. Alkotmányjogi helyzete zavaros volt, különösen József főherceg augusztus 23-i lemondása után.⁴⁶ A zűrzavarban egyetlen olyan tényező volt, mely a folytonosságot képviselte, a katolikus egyház. Friedrich átmeneti kormányát valószínűleg József főherceg személye miatt és a kiáltványban megfogalmazott program okán támogatták.

A kormány helyzetét két tényező tette alapvetően bizonytalan: rajta kívül még 3 hatalmi centrum alakult ki az országban, és a vezető rétegek 4 különböző csoportot hoztak létre, melyek a politikai élet alakítására befolyást kívántak gyakorolni.⁴⁷ Az antant és a képviselőben megjelenő román katonaság a legerősebb hatalmi tényezők voltak. Nem egységesen érvényesítették érdekeiket, hanem az egyes államok önálló hatalmi törekvései harcoltak egymással Magyarország területén. Az antant befolyása döntő erejű volt a magyar belpolitikára.⁴⁸ Gróf Sigray Antal, Nyugat-Magyarország kormánybiztosa, s a körülötte csoportosuló legitimisták, a jogfolytonosságot akarták visszaállítani, de olyan berendezkedést valósítottak meg, mely korábban nem létezett. Ha a legitimista célok nem álltak összhangban a Friedrich kormány politikájával, a

kormánybiztosság irányítása alá tartozó terület függetlenítette magát a kabinettől. Horthy siófoki fővezérsége a meg nem szállt országrészben megszervezte katonai parancsnokságát és az ország életének minden területére kiterjedő katonai közigazgatást. A fővezér hatalma a románok kivonulásával egyre nagyobb területre terjedt ki. Az egyedüli fegyveres erő birtokosaként a tényleges hatalommal is rendelkezett. A Friedrich-kormányt meg akarta buktatni, és saját céljait jobban kiszolgáló kormányt akart helyébe állítani.

Az antant nyomására, főleg a szomszédos országok követelésére augusztus 10-től József főherceg felújította a tárgyalásokat a kormány újjáalakítása, egy széleskörű koncentrációs összefogás jegyében, mely a mindenkori erőviszonyokat tükrözte. A kormány nagyhatalmak által történő elismerését és Horthy Miklós hatalomból való meghátrálását a kabinetnek nem sikerült elérnie. Megkezdődött a küzdelem a kormány és az egyes csoportok közt a hatalom birtoklásáért.

A Friedrich-kormány megalakulásától kezdve igen sokrétű tevékenységet fejtett ki a viszonyok rendezése érdekében. A proletárdiktatúra előtti gazdasági és társadalmi rendet kívánták helyreállítani. A kormány legitimitását, a Károlyi forradalom korai időszakára, 1918. október 31-re vezette vissza. Ehhez szükség volt az alkotmányos királyság visszaállítására. Friedrich István miniszterelnök erre irányuló elképzeléseit oly módon is titokban kívánta tartani, hogy a Magyar Köztársaság megjelenését alkalmazta⁴⁹ az ország hivatalos nevéként. Önálló hatalmi centrumként, saját bel- és külpolitikát kívánt folytatni, kizárva a hatalmi versenytársakat, ezért megegyezésre törekedett a szomszédos országokkal saját helyzetének stabilizálására, mely nem vezetett eredményre. Az alkotmányosság igazolásával akarta helyzetét a miniszterelnök erősíteni. A rendeletek és törvénykezés legitimitását az 1912. LXIII. törvénycikkre alapozták, míg a korábbi jogfolytonosságot József főherceg képviselte. Friedrich József főherceg szerepeltetését azzal indokolta, hogy a homo regius-tól kell elfogadni a kinevezést, mert az antant misszió egyik tagja sem iktathat be egy kormányt.⁵⁰ Első lépéseit a jogalapra hivatkozva tette meg a közigazgatás, igazságszolgáltatás terén, mert az 1918. október 31-e óta kinevezett tisztviselőket és intézkedéseket revízió alá vette. A fegyveres karhatalom fontos támasza volt az igazságszolgáltatásnak, és a felette való jogkör teljes gyakorlása esetén a kormányhatalom erejét is növelhette volna. A kormány megpróbálkozott saját alakulatok létrehozásával. Horthy elébe vágott a Honvédelmi Minisztérium törekvéseinek. 1919. augusztus 20-án kelt 95/II. sz. parancsában minden katonai alakulat irányítását átvette, és megadta a katonai kerületek beosztását is.⁵¹ A közigazgatás is hamar Horthyék befolyása alá került a katonai hatalom birtokában. Sőt, a pénzügyorséget is fővezérségi felügyelet alá akarta helyezni az október 10-i tervezet szerint. A pénzügyek, belügy és a haderő feletti kontroll jelezte hatalmi célját, a vezetés megragadását.

A kormány ígéretéhez híven hozzáfogott a gazdaság rendbetételéhez. Először a forradalmak hatásait kellett kiküszöbölni a magántulajdon uralmának helyreállításával, a köztulajdonba vett vállalatokat adták vissza, és a Friedrich-kormány megalakulásakor visszaállította az eredeti földbirtok viszonyokat. A termelés beindításához szükség volt a pénzforgalom stabilizálására, a munkabérek leszorítására. Megállapodtak az Osztrák-Magyar Bankkal a kormány létét biztosító rövidlejáratú kölcsönről és bankjegyek beváltásáról is.⁵²

Az egyéb intézkedések sorában az 1919. évi 5985. M. E. számú választójogi rendelkezés volt a legjelentősebb. Gróf Bethlen István javaslatai alapján előbb vá-

lasztásokat kellene tartani, aztán a nemzetgyűlésnek népszavazást kellene kiírnia az államforma kérdésében. Az államfői tisztség problémáját úgy akarta rendezni, hogy a kormányzót lemondatta volna és egy 3 tagú államtanács megalakulását javasolta, mely egy földműves, egy polgári és egy munkáspárti személyből állna, és szuverén jogokat gyakorolna a nemzetgyűlés mellett.⁵³ Az alkotók ragaszkodtak a jogfolytonosság intézményéhez és féltek az elégedetlenségtől, mely akkor következett volna be, ha nem az 1918. évi I. törvény választási részének elveit követték volna. A szeptember 20-ra tervezett választást a román parancsnokság megakadályozta.

Ebben a politikai helyzetben, a területi integritás védelme volt a legfontosabb külpolitikai cél. Eleinte a miniszterelnök az antant figyelembevételével, a békés megoldás eszközeit kereste, de később a fegyveres erők alkalmazásával is számolt. Horthy Miklós és köre is hasonló elveket vallott, de a megvalósítást illetően ügyesebben politizált. Ugyanis a szegedi, gróf Károlyi Gyula kormányának megalakulásától kezdve elfogadták a békekonferenciának Magyarország határaitra vonatkozó határozatait a trianoni szerződés aláírásáig.⁵⁴ Viszont Friedrich nagyon burkoltan az antant hatalmakkal szembeni ellenállás politikáját képviselte. Mindent megtett a követelések látszólagos teljesítésére (ígéretet tett a fegyverszüneti egyezmények betartására, a béketárgyalások anyagának előkészítésére), de a kivárás taktikáját alkalmazta, mert élt benne a remény, hogy az „*antant letűnőben van*” és formálódik vele szemben a „*letiport, talán becsapott... nemzetek új szövetsége*”. Az egyes államok hatalmi ambícióit érzékelve az ország sorsát Nagy-Britanniához akarta kötni, mely leginkább támogatta.

A győztes hatalmak képviselői biztosak voltak benne, hogy az ország feldarabolását egy nacionalista kormány nehezebben tűri el, mint egy internacionalista alapon álló szocialista kabinet. George Russel Clerk a misszió vezetője októberi Budapestre érkezésekor az antant követelésének megfelelően koalíciós kormány létrehozását kezdeményezte Friedrichhel vagy nélküle. A tárgyalások során patthelyzet alakult ki, ugyanis a koncentrációs kormányt csak Friedrich személye nélkül tartották megvalósíthatónak a tárgyaló partnerek. Clerk e helyzetben Horthyra igyekezett támaszkodni, mivel a Nemzeti Hadsereg birtokában az ország fontos tényezőjének bizonyult. Horthy Miklós Clerkkal folytatott megbeszélésén ígéretet tett a baloldal megtörésére és Friedrich lemondásának kicsikarására. A Clerk-féle tárgyalások tisztázták az új kormány összetételét, a miniszterelnök személyét és a Budapestre való bevonulás kérdését. A november 18-i tárgyalások Friedrich vereségét hozták.

Többek közt Friedrich István rossz helyzetfelismerése, s az antant vele szemben tanúsított határozott elutasító magatartása okozta bukását. Friedrich ragaszkodott a hatalomhoz. Későbbi hatalom átvételi kísérleteit, Horthy és a hozzá csatlakozó politikusok úgy igyekeztek megakadályozni, hogy megvádolták és bíróság elé állították gróf Tisza István meggyilkolása ügyében. Mindez Friedrich politikai karrierjét ellehetetlenítette és személyét a háttérbe szorította. Ezek után érthető, hogy másodvonalbeli politikusként, a Horthy-rendszer következetes bírálója és ellenzéke maradt, annak teljes fennállása alatt. Elveihez, a keresztény nemzeti irányzathoz, s a legitimizmus-hoz mindvégig hű maradt, annak teljes megvalósításáért küzdött. A Horthy-rendszer restaurációjában játszott meghatározó szerepe, valamint a legitimista alapon nyugvó, megingathatatlan háborúellenes magatartása politikai tevékenységének megítélését pozitívan befolyásolják.

JEGYZETEK

- 1 Személyének és politikai tevékenységének el-
lentmondásos megítéléséhez adalékok:
Garami Ernő: Forrongó Magyarország. Bécs,
1922. 55. o.
Gratz Gusztáv: A forradalmak kora.
Magyarország története 1918–1920. Magyar
Szemle Társaság, Bp., 1935. 231–233. o.
- 2 Cinkota és környéke, 1915. október 1.
„Kárpáti egészségi labdacok – a különbö-
ző bántalmak ellen alkalmazható gyógyszer”-
ről szóló hirdetésben megjelenő gyógyszerész
ifj. Friedrich János. A névrokonságon kívül a
gyógyszertár címe azonos Friedrich István szü-
lőhelyével: Malacka, Pozsony vármegye.
1922-ben, az MLSZ elnöki tisztére egyhangúan
Friedrich Istvánt (1922–1923), Magyarország
volt miniszterelnökét választották. Forrás:
huszadikszazad.hu (1904. október).
György Endre (szerk.): Amíg városatyá lettem.
Bíró Miklós Nyomdai Műintézet Rt, Bp., 1930.
133–134. o.
Cinkota és környéke, 1915. október 1.
Friedrich István vállalkozásainak hirdetési a
helyi újságban jelentek meg. A hirdetések azt
tükrözik, hogy Friedrich István vállalkozásai
fokozatos bővültek, így kiegészültek egy kisebb
gépgyárral és a Corvin Vasöntöde Rt.-vel. A gyár
termékskálája igen széleskörű volt, a felvonók-
tól a gépészeti berendezéseken át a mezőgaz-
dasági gépekig terjedt. Friedrich István eladta
vállalkozásait 1920 után.
- 3 Gratz Gusztáv: A forradalmak kora.
Magyarország története 1918–1920, 233–233. o.
- 4 Hétfői Hírlap, 1921. február. (forrás:
huszadikszazad.hu).
- 5 Dr. Somogyi István: A szabadkőművesség igazi
arca I-II e-book. 2–66. o.
A szabadkőművesség angolszász irányvona-
la megszakította kapcsolatait a latin iránnyal,
amelyhez a magyar szabadkőművesség is tarto-
zott. A latin irány ugyanis eltért a szabadkőmü-
vesség igazi céljától, s mind felépítésében és tö-
rekvéseit tekintve radikális és forradalmi irány-
vonalat követett, melynek legfőbb célja minden
ország rendjének felforgatása, a forradalom.
- 6 Cinkota és környéke, 1916. február 20.
- 7 Rákos és Cinkota környéke, 1917. július 16.
- 8 Cinkota és környéke: Cinkota község, a cinkotai
kerület Függelékének felforgatása, a forradalom.
és számos egyesület hivatalos közlönye. Indul
1910-től. Megjelenik havonta háromszor.
Felelős szerkesztő Friedrich István, 1916-tól
Hoffmann Károly, 1917 augusztusától ismét
Friedrich, 1917. szeptember 30-tól Csizmadia
Sándor is. Kiadó Friedrich István.
- 9 Friedrich publicisztikájának alapelemi
itt alakulnak ki, jó iskolát jelent számára.
Alaphangvétele szarkasztikus, publicisztikájá-
nak tárgyához mindig maró gúnnyal való köze-
lít. A cikkek felépítésében a címből indul ki. Az
abban megfogalmazott kijelentést vagy kérdést
bontja ki ellentétek sorával, melyek olyan ki-
élezettek, hogy önmagukban is erkölcsi minősít-
ést jelentenek. Az ellentétpár egyik oldalán az
ország állapotának sötét valósága bukkan fel a
tények hosszú felsorolásában. A másik oldal az
ellenfél bemutatása, rövid csattanós jelzők és
képek segítségével, amivel az ütköztetés nagy-
sága fokozható. A mondanivalóban saját elgond-
olásait az intenzív meggyőzéssel és a hangvétel
harsány határozottságának érzékeltetésével éri
el. Ez az egyéni forma, mely itt alakul ki, végig
jellemző lesz publicisztikai munkásságára.
- 10 Cinkota és környéke, 1912. november 11.
Események c. cikk.
- 11 Cinkota és környéke, 1912. november 3. Dráma
c. cikk.
1912. december 8. Visszafelé c. cikk.
„Ő katonasággal van megvédve, ő teljhatalmú
úr az egész országban, 120 ellenzéki képviselő,
neki megy a katonai kordonnak, próbál bemenni
a parlamentbe”.
„...a sajtószabadság nagyon kétes értékű és
gyenge alappal bíró jog, ...óriási az elkeseredés a
hatalmi tébolyban szenvedő válogatottak ...erő-
szakosságai miatt”.
- 12 Pölöskei Ferenc: A rejtélyes Tisza-gyilkosság,
Helikon Kiadó, Bp., 1988. 112. o.
- 13 Friedrich Bordeaux-i naplója PIA 704 f. 15 ö.e.
- 14 György Endre (szerk.): Amíg városatyá let-
tem. Globus Nyomdai Műintézet, Bp., 1931.
133–134. o.
- 15 Önmagukat a társadalmi, politikai, kulturális
tevékenység minden terére kiható kulturális
irányzatnak tekintették. Szervezeti szabályzatuk
szerint minden helységben egy törzset alakítan-
nak, amit a törzstagok alkotnak. Helyi szinten
a vezető a népfő (elnök), egy író (jegyző),
egy gazda (pénztáros) és a tizenkét tagból álló
törzstestület irányította a szervezetet. Országos
vezetőség a Néptanács (országos gyűlés) által
választott vezértestület, mely tizenöt tagból áll, a
vezérfővel, vezéríróval és vezérgazdával együtt
- 16 Nép, 1917. október 1. Az 1917. szeptember 30-i
számban összefoglalásszerűen, propaganda cél-
zattal megfogalmazzák elveiket:
A „Nép” **célja**: a haladás; **eszköze**: a bátorság és
meggyőződés; **szempontja**: az elvek becsületes
szolgálása; **iránya**: minden poklokra előre!
Az október 14-i szám a budapesti törzs megalá-

- kulásáról, majd az Ehmann telepi alakuló ülésről számol be. Az október 21-i szám a Pestújhelyen megalakult törzset és a Rákosszentmihályon folyó szervezkedést mutatja be. Az október 28-i szám az Ehmann telepen készülő művész-előadásról ad tájékoztatást. Az alföldi szervező körutakról is beszámol a lap, ezzel akarja érzékelteni az akció országos kiterjedtségét.
- 17 Nép, 1917. november 15-i szám
A Néptársaság nagy lendületű mozgalmának az akadályok előtt meg kell állnia, küzdelmének folytatását jobb időkre kell halasztania. A Néptársaság bizonytalan ideig csendes lesz.
- 18 Hajdú Tibor, Tilkovszky Lóránt (szerk.): Magyarország története 1918–45 /Magyarország története 10 kötetben/. Akadémia Kiadó, Bp., 1976. 25–65. o.
- 19 Pölskei Ferenc: A rejtélyes Tisza-gyilkosság, Helikon Kiadó, Bp., 1988. 212. o.
- 20 Friedrich a tettek embere: egy rosszul sikerült akció több volt a szemében, mint a legjobban sikerült beszéd.
- 21 Dr. Lengyel László, Dr. Vidor Gyula (szerk.): Magyar országgyűlési almanach 1931–36. Globus, Bp., 1931. 102–104. o.
- 22 Sigmund Freud naplóbejegyzése.
- 23 Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920. 67. o.
- 24 Pethő Sándor: Világostól Trianonig. Enciklopédia Rt. Bp., 1925. 201–211. o.
- 25 Kocsis István: A Szent Korona tana. Püski Kiadó, Bp., 1996. 178–181. o.
- 26 Gratz Gusztáv: A forradalmak kora..., 31. o.
- 27 A forradalmat kezdettől fogva nem a polgárság szervezte, melynek feladata, az antidemokratikus uralom megdöntése lett volna, s egy népképviselői alapuló demokrácia létesítése. A forradalom a munkásságnak köszönheti létét, így az vezető szerephez jutott. A polgárság befolyása minimálisra csökkent, szervezetei alig voltak, s mint politikai fők nem működhetett. A munkásságon belül erősödött a bolsevik agitáció - a teljes hatalom megszerzésére való törekvés. Különösen Kun Béla révén, aki Oroszországból hazatérve pénzt és embereket hozott magával. Csak egy jól megszervezett, osztályöntudatos polgárság segíthetett volna.(Garami Ernő, Est, 1919. október 23.)
- 28 Hetes Tibor: Stromfeld Aurél, Kossuth Kiadó, Bp., 1967. 106–107. o.
29.867/el.n.1/a-1918 számú leszerelési rendelet Friedrich minisztertanácsi határozatra hivatkozva elrendeli az öt legfiatalabb korosztály, a 18–22 év közöttiek behívását, benntartását. Emellett szól, hogy tényleges szolgálatukat töltötték és remélték, hogy könnyebb lesz őket fegyelmezni. A nemzetőrség szervezése érdekében elérte, hogy a nemzetőrök napi díja 30 korona legyen, mely magasabb volt az átlagos munkabéknél, ezzel biztosította a gyorsított toborzást.
- 29 Gömbös Gyula: Egy vezérkari tiszt feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról. Budapesti Hírlap, Bp., 1920. 94. o.
- 30 Fehérház BE Közlönye 1939 március 20., Fehér Ház és az ellenforradalom.
- 31 Mérei Gyula: A magyar októberi forradalom és a polgári pártok, Akadémia Kiadó, Bp., 1969. 85. o.
A riadósázadok kialakításáról szóló 32243 eln.1.sz. rendelet.
- 32 Fehérház BE Közlönye 1939. április.
- 33 Lábay Gyula: Az ellenforradalom története, „Élet” irodalmi és nyomda részvénytársaság, Bp., 1922. 5–6. o.
- 34 Az 1919 évi XI. és XX. tv. cikk a népköztársaság védelméről. Így betiltották a MOVE-t és a Vörös Újságot valamint letartóztatták a KMP vezetőit.
- 35 Nemzetgyűlési Napló, 1922 XXXII. Kötet 162. o.
- 36 A gazdasági helyzet állandó romlása miatt és a nemzeti katasztrófa árnyékában Károlyi befolyása a közhangulatra hétről hétre csökkent, személyes hatalma köztársasági elnökké való kinevezésével nőtt. A párt kettéválása után megmaradt hívei nem tudtak életképes tömegpártot szervezni.
- 37 Kelemen Béla: Adatok a szegedi ellenforradalom történetéhez. Szerző kiadása, Szeged, 1923. 143. o.
Szatmárnémetiben Székely Hadosztályt szerveztek azért, hogy Budapestre jöjjenek rendet tenni. Székely politikusokkal (Ugron Gábor, báró Urmánczy Nándor) tárgyalt Friedrich, hogy működjenek együtt a hadosztállyal. Vezérkari főnököt keresett Szegeden, de a kiszemelt tiszt éppen a proletár tömeggel tüntetett. Friedrich 1919. február elején székely barátok segítségével 30 millió koronát kiutaltatott, mely fedezet mellett Debrecenbe jött, ezt a református kollégium levéltárába helyezték el. A Székely Hadosztály céljaira vitték Debrecenbe, hogy anyagi lehetőséget teremtsenek számukra, ha az állami ellátás megszűnne. Ha ezt nem használnák fel, Erdély kulturális céljaira kell fordítaniuk. A levél szerint megállapodást kötöttek Kratochwillal, a Hadosztály vezetőjével. Így a székelyek nem harcoltak a kommunista egységek mellett, hanem megfordulva segítettek tőlük megtisztítani az országot.
- 38 ÉME 1919. december 7. ÉME a 133 nap alatt.
- 39 Fehérház BE Közlönye 1938. május 14.
- 40 Dr. Avarffy Elek: Beszède a Fehérház augusztusi ellenforradalmának 20. évfordulóján Máté Ernő Könyvnyomdája Bp., 1939. 5. o.
- 41 Lábay Gyula: Az ellenforradalom története, 173. o.

- 42 Kik hozták be a románokat Budapestre, vagy hogyan ütötték agyon Friedrich, Csilléry, Pekár urék a magyarországi Szociáldemokrata Pártot. Népszava kiadása, Bp., 1922. 39–40. o.
- 43 Kik hozták be a románokat..., 195. o.
- 44 Tormay Cécile: Bujdosó könyv – Feljegyzések 1918–1919-ből. Fapadoskönyv Kiadó, Bp., 2009.
- 45 Budapesti Közlöny 1919. augusztus 9.
A kereskedelmi miniszter felvetése szerint a királykérdés előtérbe került József főherceg fellépése miatt. Ezek alapján: 1918. október 31-re, vagy 1919. március 21. előtti jogállapotr vezetik vissza a jogfolytonosságot. A miniszterelnök koncepciója az első változatot támogatta, ezek alapján minden kinevezést revízió alá akart vetetni.
- 46 Zsiga Tibor: Horthy ellen, a királyért. Gondolat Kiadó, Bp., 1989. 29–30. o.
- 47 *Mészáros Károly: Horthy és Teleki, 1919–1921. Kormánypolitika és Trianon*, Bp., 1992. 23. o.
- 48 Fehérház BE Közlönye 1939. július.
- 49 MOL K.27. 1919. augusztus 16. MT jegyzőkönyv.
- 50 MOL K.27. 1919. augusztus 7. MT jegyzőkönyv.
- 51 Zsiga Tibor: Horthy ellen, a királyért, 42. o.
- 52 MOL K.27. 1919. augusztus 14. MT jegyzőkönyv.
- 53 MOL K.27. 1919. augusztus 19. MT jegyzőkönyv, MOL K.27. 1919. augusztus 20. MT jegyzőkönyv, MOL K.27. 1919. augusztus 29. MT jegyzőkönyv.
- 54 Színai Miklós: Ki lesz a kormányzó? Kossuth Kiadó, Bp., 1988. 57. o.

Falukutatás a kiépülő diktatúra árnyékában

A sárospataki faluszeminárium 1945 és 1951 között

A falukutatás, szociográfiairás Magyarországon 1936 és 1938 között tetőzött,¹ így a fénykor mellett – némiképp érthető módon – elhalványulni látszanak a szociográfia 1945-öt követő „utózöngéi”. Tény, hogy a falukutatás szempontjából (is) szép reményekkel induló korszak valóban nem teljesezhetett ki. A világháború után bizonyos intézmények és intézetek még egy ideig folytatták munkájukat (Néptudományi Intézet, sárospataki faluszeminárium), sőt újak is alakultak (az egri Katolikus Jog- és Államtudományi Karon szervezett Szociográfiai Intézet, a budapesti Társadalomtudományi Intézet), ám „anyagi és politikai nehézségekkel küszködve alig értek el eredményt, majd a tudományos élet átszervezésével meg is szűntek. [...] A fordulat évétől a burzsoá áltudománynak bélyegzett szociológia és szociográfia művelése hosszú időre megszűnt hazánkban.”² – összegzi a helyzetet (kissé sommásan) a Néprajzi Lexikon. Az alábbiakban ezt a nagy reményekkel induló, ám végül ki nem teljesezhető időszakot veszem görcső alá, a sárospataki faluszeminárium példáján keresztül.

(*A sárospataki faluszeminárium*) A trianoni országhatárokon belül Szeged³ után Sárospatakon indult meg az alulról szerveződő, ám szervezett kereteken belül folytatott falukutatás 1931-ben, tehát öt évvel a nagy szociográfiai megjelenése előtt, a világgazdasági válság közepén (és a sárospataki kollégium 400 éves jubileumának évében). Ez a közösség – a pataki faluszeminárium – tekinthető az egyik legszervezettebb, ideológiailag legkonzekvensebb, mindemellett a leghosszabb ideig ténylegesen működő falukutató csoportnak, mely a sárospataki református teológia 1951-es bezárásáig kormányokon, határokon, rendszereken átívelően folytatta munkáját, elsősorban a környező tájegységekben: Hegyközön, Hegyalján és Bodroghözben. A fő cél a leendő falusi lelkészek munkájának segítése, leendő munkaterületük megismerése volt, mivel a hallgatók többsége várhatóan a kisközségek parókiájára tért vissza hivatalába. Ennek következtében a szociográfia csupán egy aspektusa volt sokrétű munkásságuknak.⁴

Bár a munkaközösséget a hallgatók érdeklődése hozta létre, kivételes szervezőképességgű, a kérdés iránt nyitott, karizmatikus tanáregyéniségek nélkül nyilvánvalóan nem lehetett volna hosszú távon sikeres a kísérlet. Sárospatakon két ilyen tanár is tevékenykedett; a szociálisan igen bátor teológus, Szabó Zoltán és a pedagógiát és filozófiát (többek között) egyaránt oktató Újszászy Kálmán. Szabó professzornak mindenekelőtt termékenyítő szellemét kell kiemelni, mivel a pataki kollégium Trianon utáni fő profilját, az „arccal a falu felé” hitvallását ő alakította ki. Eszerint a városhiányos „csonka régióban” a törpe- és kisközségek kell a főiskolának elsősorban koncentrálnia, mely felismerés nélkül valószínűleg a szeminárium sem jött volna létre.⁵ A „faluszeminárium atyja”, Újszászy Kálmán 1931-től vezette az önképzőkört, 1936-tól a szintén úttörő jellegű pataki népfőiskola egyik irányítójaként ténykedett, 1944–1946 között pedig (a legnehezebb időszakban) a főiskola rektora volt. A professzor az ötvenes évekbeli államosítás után is kitarzott Sárospatak mellett, gyűjteményi igazgatóként és főkönyvtárosként folytatva munkásságát, sőt még megélhette a teológia 1992-es újranyitását is.⁶

A pataki cserkészetből kinövő szeminárium egyik legfontosabb eleme a félévenkénti,

néhánynapos vidéki „kiszállás” volt, ahol evangelizációs munka mellett a falu és a református gyülekezet körében gyűjtöttek a résztvevők adatokat, amit az anyag feldolgozása követett – immáron Patakon. A seminaristáknak szellemi és tárgyi néprajzi gyűjtésekre, kiállítások rendezésére, a végzett tagok munkába való bevonására is kiterjedt a figyelmük, amellett, hogy a falvak számára a téli hónapokra vándorkönyvtárakat létesítettek és egyéb szociális falumunkákat végeztek. Elméleti képzésükön, az úgynevezett „szerda estéken” lényegében végigtárgyalták a kor faluirodalmát, pártállástól függetlenül, a konzervatív Scherer Péter Páltól a marxizmussal rokonszenvező Veres Péterrel bezárólag. Továbbá, a tagok részvételével rendezték meg 1935-ben az ország első, nemzetközi visszhangot kelthető munkatáborát is.⁷ A tagság gerincét teológuscserkészek adták, közülük is jelentékeny a jó képességű, külföldi ösztöndíjas, nyelveket beszélő diákok száma, akiknek közéleti aktivitása nem merült ki a korban divatos egyesületi életben. A szeminárium (gyakorlati tevékenysége ellenére) filozófiai alapokon nyugvó komplex nevelői célzata számos tudományágból merített;⁸ némi anakronizmussal úgy is fogalmazhatunk, hogy a helytörténeti, szociológiai, egyházzsociológiai és néprajzi gyűjtésekkel egyaránt foglalkozó önképzőkör kifejezetten interdiszciplináris munkát végzett.

(A politikai háttér változásai 1945 után és a szeminárium) Az 1945-ös cezúrát a hatalmilag instrumentalizált közbeszéd és a politikai elvárásoktól sem mentes tudományos diskurzus (kötelező jelleggel 1989-ig) felszabadulásnak hívta. Ez ekképp konstituálódó, a politikai nyomást is túlélő korszakolás koalíciós időszaknak nevezte az 1945 és 1948 közötti három évet, ezzel utalva a demokratikus változásokra, pontosabban arra, hogy ez az időszak volt a demokratikus berendezkedésű Magyarország ígérete. E tézis szerint „a demokrácia vagy pártidiktatúra kérdése 1945-ben még nem dőlt el, a koalíciós időszaknak és küzdelemnek volt tétje.”⁹ Az 1945 és 1956 közti éveket Rákosi Máttyás személye mentén definiálni igyekvő monográfia szerzője ezzel szemben már 1945-től „szovjet protektorátus”-ként tekint az országra. Eszerint „ha csak egy kicsit is közelebről, részletesebben pásztázzuk a vizsgált terepet, akkor 1945–1947 között például a politikai nyilvánosság előtt zajló demokratiszálódás közepette zajlik a kulisszák mögött, rejtőzködve érvényesített presztalinizálás.”¹⁰ Nehéz helyzetben van tehát a kutató, aki „fogást szeretne találni” a második világháború vége és a Kádár-rendszer létrejötte közti időszakon (az 1956-os eseményeket itt most nem is érintve), méghozzá úgy, hogy eredményeit ne fűzze utólagos tudás alapján kirajzolódó folyamattá. Társadalomtörténeti szempontból mindez súlyos kérdéseket vet fel: miképp tekintsünk az ágensek által megtapasztalt történésekre, ha az események mozgatórugóiról a nagy többségnek nem volt tudomása? Mit tekintsünk kanonizálható (?) történelemnek: az utólag „kulisszák mögé” pillantó történész (a dolgok alakulása szempontjából lényeglátó) megállapításait, vagy a kortársak akkori tudását, ebből fakadó viselkedését?¹¹

Ami a tényszerű adatokat illeti, a második világháborút követő átalakulás egyik alappillére – egyben a falvak életét leginkább meghatározó intézkedés – az 1945 márciusában kihirdetett 600/1945. számú földreformrendelet volt. A volumenében jóval az első viláégést követő Nagyatádi-féle földreform fölé növvő rendelkezés jelentős mértékben enyhítette a birtokmegosztás aránytalanságait: „1941-es adatokhoz viszonyítva 46%-ról 17%-ra esett a földnélküliek aránya, a törpe- és kisbirtokos paraszti rétegé 47%-ról 80%-ra emelkedett, s a gazdagparaszti csoportok aránya 7%-ról 2,9%-ra csökkent.” Ugyanakkor „a mezőgazdasági munkások 52, a gazdasági cselédek 47, a törpebirtokosok 44%-a nem kapott földet, nem is szólva a kisbirtokosokról.” A cselédeknek juttatott birtok éves termőértéke átlagban

nem érte el az egykori konvenció értékét, a reform kivitelezését telepítési kísérletek tették nehezkessé és napirenden voltak a túlkapások is.¹² A földhiányból adódó viták, visszaélések és önkényes földfoglalások Zemplénben sem voltak ismeretlenek. A rendezés során itt 373 földbirtokot vettek igénybe, mintegy 125 920 kat. hold területen, bár ennek csupán egy részét osztották ki az igénylők közt.¹³

Az elsősorban politikai-társadalmi célzatú földreform ezúttal sem párosult szélesebb körű agrárreformmal, a negyvenes évek végén pedig megindult a kommunista párt által indítványozott, egyre agresszívabb kollektivizálási program. Hangsúlyozni kell, hogy az új birtokosok – érdekeltté válva a termelésben – minden talpalatnyi földet megműveltek, ezzel csökkentve a fenyegető közéletmezési problémákat. Összességében azonban a földreform következtében jelentősen csökkent a mezőgazdaság ártermelő képessége, a változások pedig nem eredményezhették a birtokos parasztság hosszú távú gazdasági, társadalmi, politikai megerősödését.¹⁴

Ö. Kovács József megfogalmazása szerint „amennyire meghatározó volt a parasztság jelentős részének földéhsége az 1945. évi földosztáskor, néhány évvel később annyira jellemzővé vált a földbirtoklás által okozott gond, ami az agrártársadalom többségének hátrányos helyzete és a kollektivizálás kényszere nyomán keletkezett. A sajátosan racionalis falusi társadalmi kontroll is lényegesen átalakult, így az éppen aktuális párt- és agrárpolitikának úrbetöltő szerepe lett. 1948-tól a mindenkifelett álló célkitűzés az volt, hogy a »szocializmus« vidéki felépítését – az életszínvonal felemelésének ígérete mellett – a termelőeszközök »társadalmisításával« minél inkább előre vigyék.”¹⁵ Ez vezetett a kollektivizálás első, összességében sikertelen hullámához (1948–1953) Magyarországon.¹⁶ Az állami erőszak a hadigazdaság mindennapjait megtapasztalt paraszti közösségek számára azonban önmagában még nem jelentett volna újdonságot. A kommunista párt agrárpolitikájának „azért lett még megrázóbb jelentősége a falusi társadalom számára, mert az a fizikai erőszakon és terrorizáláson túl összekapcsolódott a koncentrált egyház- és vallásellenességgel”, sőt éppen utóbbival vette kezdetét a falusi közösségek szétzilálása.¹⁷

Tehát a faluszeminárium által óhajtott változások (a parasztság megerősítése) helyett éppen a „hagyományos világ alkonya” következett be a vidék életében.¹⁸ Ezt a „fényes szellők” idején még nem lehetett előre megjósolni, ám már maga a földreform sem csapódott le egyértelműen pozitívan a kollégium falain belül. Ennek oka, hogy 1945 előtt éppen a főiskola (jobbára bérbe adott) ötezer holdas nagybirtoka tartotta el az intézményt, amiből a rendelkezés nyomán 200 hold, majd annak elvétele után csupán egy tanya és némi szőlőbirtok maradt meg a kollégium kezelésében. Az intézmény így rendkívül nehéz anyagi helyzetbe került, mely szükségessé tette a szupplikáció intézményének felélesztését is. A diákok a hitsorosok közt végzett – a hatalom által egyre gyanakvóbban kezelt – gyűjtései a kollégium pénztelenségén voltak hivatva segíteni.¹⁹

A faluszeminárium 1945 utáni körülményeinek megértéséhez néhány mondatban célszerű kitérni a koalíciós időszak művelődéspolitikájának néhány alapvonására is. A berendezkedő új államhatalom a front átvonulása után azonnal megkezdte reformpolitikáját az oktatásban, aminek következtében a Horthy-korszakot meghatározó, a nép oktatását patriarchális alapokra helyező „népművelést” a népnevelést egyenlő felek partnerkapcsolataként felfogó, vitakultúrát és a megbeszéléseket preferáló „szabadoktatás” váltotta fel. Megjegyzendő, hogy az Országos Szabadművelődési Tanácsnak – mint „iskolán kívüli nevelési munkatárs” – tagja volt Újszászy Kálmán, de tanácskozásokat is többször tartottak a Bodrog-parti városban (sőt, Zemplén megyének volt a főváros mellett egyedül szabadművelődéssel foglalkozó folyóirata).²⁰ Úgy látszott, a falukutatás is új lendületet kap a

korszak emblemikus intézményeivé növő népi kollégiumok által, sőt, programmá vált a „falujárás”, a „villámszociográfia”, és megalakult a Honismereti Mozgalom.²¹

A szabadoktatás intézményi hátteréül jött létre a Magyar Népi Művelődési Intézet (MNMI), mely kifejezetten a parasztfiatalok művelődésének felkarolását és a feladatok országos koordinálását tűzte zászlajára. Létrehozását Keresztury Dezső, az Eötvös József Kollégium igazgatója, 1945 és 1947 között vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelte el 1946-ban. Az MNMI elnökévé Illyés Gyulát nevezték ki, az intézet titkára Gombos Imre, igazgatója pedig a volt Eötvös-kollégista (és sárospataki tehetségmentő) Harsányi István lett. Újszászy Kálmán neve e szervezetnél sem kerülhető meg, mivel *A Magyar Népi Művelődési Intézet kis tanulmányai* című ismeretterjesztő sorozat épp az ő, faluszemináriumot bemutató füzetével kezdődött.²² Mivel Újszászy egy további füzettel szerepelt az összesen tíz számot megélt vállalkozásban, eggyel-eggyel pedig Ráczy István²³ és Barsi Ernő²⁴, láthatóan fontos szerepet játszottak az MNMI életében a pataki kötődésű értelmiségiek. Ez nem meglepő, mivel az intézet „mindenestül a népi írók körében kialakult ideológia és kulturális politika képviselőjeként, egyszersmind kezdeményező, aktív harcosként lépett a fiatal magyar népi demokrácia koalíciós korszakában” a társadalompolitika, közelebbről a művelődéspolitikai küzdőterére. Az intézmény pártolta a különböző népi kezdeményezéseket, népfőiskolákat, szabadiskolákat, ám legintenzívebb kapcsolata éppen a sárospataki Szabadművelődési Akadémiával alakult ki.²⁵

A szabadiskolák létrejöttét az 5000/1946. sz. miniszteri rendelet tette lehetővé, célja, „hogy a végzett hallgatók munkahelyükön maradvá állják meg jobban a helyüket, ott legyenek értékesebb emberek. Éppen ezért semmiféle állás elnyerésére jogosító bizonyítványt nem ígértek és nem adtak a végzett hallgatóknak. A szabadiskolák alsó-, közép- és felsőfokúak lehettek. (...) Létesíthető volt ún. Szabadművelődési Akadémia, tájegységként, szabad művelődési munkatársak képzésére, egyes munkaágak kikisérletezésére, illetve alkalmi célokra. (...) Szabad Művelődési Akadémia csak egy nyílt: a Sárospataki Szabad Művelődési Akadémia.” Az akadémiát Zemplén megye felügyelője szervezte meg a régi Rákóczi-várban, igazgatója pedig Ráczy István lett, aki tulajdonképpen a nagyhatású sárospataki népfőiskolai tanfolyamot fejlesztette előbb népfőiskolává, majd „akadémiává”.

Az 1945 után három hónapossá bővülő népfőiskola több ponton kapcsolódott a faluszemináriumhoz. Mindenekelőtt a toborzást elsősorban Újszászy Kálmán hajdani tanítványai, vagyis azok a már a régióban pásztoroló lelkészek végezték, akik annak idején a faluszeminárium tagjai voltak. A kollégiumba érkezett népfőiskolások használták a munkakör néprajzi-népművészeti gyűjteményét, az előadások pedig a faluszeminárium helyiségében, „a Nagykönyvtár alatt egy bolthajtású szobában folytak.” Továbbá, a népfőiskolások (hazatérve falujukba) vitték magukkal a faluszeminárium „kölcsonkönyvtárát, mégpedig nemcsak azzal a kérésünkkel, hogy ezt ők maguk olvassák el, hanem hogy legyenek gazdái e könyvesládikáknak, s adják kölcsön minél több barátjuknak, ismerősüknek” – mutat rá Ráczy egyrészt a faluszeminárium (és az egykori faluszeminarista lelkészek) élő kapcsolataira a népfőiskolával, másrészt a népfőiskolások küldetésére.²⁶ Ugyanő a népfőiskolából kinövő, szerinte eredetileg „Népegyetemnek” szánt Szabad Akadémia alapötletét attól a Szabó Zoltán professzortól eredeztette,²⁷ akinek hosszas kálváriája éppen ezekben az években kezdődött el.²⁸ Ráczy meglátása szerint a két „egymástól lényegében különálló” részre, vagyis a téli (a népfőiskola folytatásának tekinthető) és a nyári (egyhetes) foglalkozásokra bontható akadémia még „kezdeti állapotban” volt 1947 nyarán,²⁹ ám kapcsolatát az MNMI-vel éppen annak igazgatója, Harsányi István erősítette meg: „Legintenzívebb kapcsolatunk

(...) a pataki Szabadművelődési Akadémiával alakult ki. Pataki kapcsolataink gyökere az, hogy Rácz Istvánnak Patakon a gimnáziumban, majd az Eötvös-kollégiumban is osztály-, illetve évfolyamtársa és barátja voltam” –hangsúlyozta a kapcsolat alapjait Harsányi.³⁰ Rácz pedig egy hozzá írt levelében épp a faluszeminárium szerepét kiemelve sürgette a lelkészek bevonását a szabadművelődési munkákba. Mint írta: „te magad is tudod, hogy hála a másfél évtized óta folyó faluszemináriumi s egyéb hasonló szellemű munkáknak, a fiatalabb lelkészemzedékben Pataknak már van egy olyan gárdája, akikben megvan a szolgáltni való hajlam, de megvan a népi művelődés nagy kérdései iránti fogékonyság és tájékozottság is ahhoz, hogy megfelelő vezetés, támogatás mellett jó munkát végezzenek.”³¹

Ezek az erős pataki kötődéssel bíró, népi szellemiségű intézmények sok szempontból hatással voltak a faluszemináriumra – és mindez fordítva is igaz. Az MNMI fő kapcsolattartási módszere vidéki szervezeteivel a körlevél volt, mely természetesen még ugyanúgy nem jelenti feltétlenül a faluszeminárium hatását, mint ahogy a „kiszállások”-nak nevezett vidéklátogatások rendszere sem (melyek közül az első Illyés Gyula és Németh László sárospataki kocsiútja volt). Az Intézet kiterjedt, a megszűnés időszakában mintegy kétszáz egységet (ládát) kitevő vándorkönyvtár akciója azonban nemcsak jellegében hasonlított a szeminárium gyakorlatára, de vállalta is annak örökségét. „Példaként ott volt előttünk a sárospataki faluszeminárium vándorkönyvtár-mozgalmának tapasztalata” – emlékezett Harsányi, kiemelve még egy jászberényi akciót is.³²

A politikai–gazdasági–kulturális háttér összefüggéseinek felvázolása után a faluszemináriumi munkát tekintem át, 1945-től a teológia bezáratásáig, 1951-ig.

(„*A konszolidáció ideje*”, 1945–1947) A szeminaristák megcsappant létszáma, Újszászy rektori elfoglaltsága, majd a hadi helyzet és annak következményei (rövidített tanévek, fogság, a közbiztonság és a tömegközlekedés hiánya) miatt 1944 nyarától 1946 őszéig a faluszeminárium „csökkentett üzemmódban” működött, ám nem szünetelt. Bár az önképzőkörnek éppen a gerincét, vagyis a szerda esti összejöveteleket és a kiszállásokat kellett nélkülöznie (a körlevelek mellett), ez a helyzet mintegy módot adott a belső: gyarapító, állagvédő és rendszerező munkák elvégzésére. Mindezt elősegítette, hogy a faluszeminárium gyűjteményei jobbra sértetlenül vészelték át a frontot, sőt adományok és a főiskola segítségével még gyarapítani is tudták ezeket. A kollégium által biztosított gépirónőnek köszönhetően megkezdődött a népfőiskolások jegyzeteinek legépelése, fejlődött az újság- és cikkgyűjtemény, a kéziratgyűjtemény és sikerült lerakni a kisnyomtatvány gyűjtemény alapjait is. A tárgyi néprajzi gyűjtés terén új „kincs”, Bodnár István hagyatéka került ekkor Sárospatakra, mely gyűjtemény az ostrom alatt agyongyötört budai Vérmezőn maradt meg teljes épségben. Csupán a fényképgyűjtemény rendszerezése stagnált jó ideig kartonhiány, pontosabban a háború utáni irreális papírárak miatt. A vándorkönyvtárak közül mindösszesen egy esett áldozatul a hadi eseményeknek (Józsefmajorban), ám ládája ennek is megmaradt, így már 1945/46 telén kiadták használatra a gyűjteményeket. Mindezek a fejlemények – a közélet demokratizálódásával egy időben – körvonalazták a faluszeminárium átalakítását, kibővítését és egy „tájmúzeum”, vagy „tájintézet” alapításának szükségességét.³³

A korhangulat valóban bizakodásra adott okot. A politikai paletta kibővülése, a háború alatti fojtott közélet megélénkülése és a kollégiumnak mégoly fájdalmas földreform gyors megvalósulása Sárospatakon is elfeledtette az ország romokban heverő gazdasági helyzetét, a várható (újabb) megalázó békét és az „itt feledkezett” szovjet csapatokat.³⁴ A szanalás érdekében született meg az újjáépítésnek, a háborús károk sújtotta magyar gazdaság talpra állításának hároméves terve 1947-ben, s ennek helyi megnyilvánulásaként a

sárospataki főiskola hároméves terve is, még ugyanebben az esztendőben. Az Adattárban fellelhető dokumentum alapján megalapítható, hogy pataki viszonylatokban mindez egyrészt szintén a háborús pusztítás helyreállítását, másrészt a kollégium új intézményeinek (általános iskola, kertészeti és szőlészeti középiskola, leányinternátus, Erdélyi János népi kollégium) megerősítését irányozta elő. Mindemellett, a főiskola célja „a faluszeminárium továbbfejlesztésével Hegyalja és Bodrogtó köz népi vonatkozású kultúráját tudományos alapon feldolgozni, az iskolán kívüli népművelést szolgálni”. Látható tehát, hogy a (még régi elnevezésével illetett) megújulás egyik kollégiumi bástyájának épp a faluszemináriumot szánták az illetékesek, azt a szemináriumot, melynek „nagy lendülettel működő életének pusztán anyagi akadályai” voltak – az irat szerint legalábbis.³⁵

Az 1946/47-es tanévben már „sikerült megindítani a teológusifjúság érdeklődő tagjait a régi bevált módszer alapján bevonó munkásságot is”, bár a „félreértésekre okot adható kiszállások” még szüneteltek ebben az évben. Újjáéledtek viszont a szerda esték, melyből a 8-11 fős „kis mag” az első félévben négyet, a másodikban hetet tartott meg. A gyűjtemények bővülése töretlen volt, talán érdemes megemlíteni, hogy a tárgyi néprajzi gyűjtemény ekkor gazdagodott Deák Geyza³⁶ hagyatékának „néhány szebb darabjával”. A gyűjtéseket már nemcsak a szeminaristák folytatták, hanem a népfőiskolások és a frissen alakult Szabad Művelődési Akadémia növendékei is, „aminek ellenében viszont könyvtárunk és egész munkánk rendelkezésükre állott azoknak” – írta a szeminárium vezetője,³⁷ aki mindhárom intézeti ág (gimnázium, teológia, tanítóképző) munkába való bevonásáról is tudósított. Hogy mindez nem maradt frázisok szintjén, bizonyítja, hogy a Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) egy díjazott segédlelkészt, Román Jánost bocsátotta „1947. január 1-től a szemináriumi munka rendelkezésére, a szabadművelődési ügyosztály pedig kétezer, a népi művelődési intézet ezen felül pedig háromszáz forint segélyben” részesült. A Román János, illetve Géczy Antal és Szentimrei Mihály teológusok nyomán lendületet vett gyűjtő- és rendszerező munka mellett új feladatok is vártak a növendékekre; ilyenek tekinthetjük a „táji annalesek” tervét,³⁸ illetve az „utcai iskolát”. Összességében – Újszászy Kálmán megfogalmazása szerint – ez a munkaév „a konszolidáció ideje lett”.³⁹

1. ábra. A faluszemináriumi gyűjtemény gyarapodása 1944 és 1947 között⁴⁰

Részleg	1944 (db)	1947 (db)
A faluszemináriumi könyvtár állománya	1276	1614
Kézirattár	19	43
Tárgyi néprajzi anyag	827	867
Fényképgyűjtemény	1333	1333
Újságcikkgyűjtemény (kisnyomtatványokkal)	441	730
Népköltési gyűjtemény	4752	6174
Néphagyomány gyűjtemény	nincs adat	207

A szeminárium jól érzékelhetően osztozott az ország problémáktól függetlenül is optimista jövőképében és (több szinten) tervezte, várta a jövőt. Mindezt alátámasztani látszik Újszászy részletes tervezete a faluszeminárium feladatairól, melyben egyúttal egy regionális kutatóközpont kontúrjait is körvonalazta a professzor – aki ugyanakkor nem először készített szemináriumi munkaprogramot. Már 1934-ben „ötéves tervvel” állt elő, s vélhetően elsősorban nem rajta múlt megannyi gondolatának torzóban maradása.⁴¹ 1947-es előadásának apropója a pataki faluszeminaristák találkozója volt. A kilencven meghívott közül

mintegy hatvan fő jelent meg, ami mutatja a másfél évtizeden keresztül lelkiismeretesen küldött körlevelek hasznosságát. A háromnapos összejövetel előadásai három témakör köré csoportosultak: a résztvevők megismerkedhettek a faluszeminárium helyzetével, az új országos művelődési intézményekkel és a falu időszerű művelődési kérdéseivel is.⁴² Az elhangzott előadások közül kiemelkedtek a szemináriumvezető referátumai.

A faluszeminárium nevelő szándékának kidomborítása nem jelent újdonságot *A szeminárium /jövő/ feladatait* körvonalazó tervezetben, ám a „propagálásnál” már a három intézeti ág és a népfőiskola bevonásán túl a regös munka, Szabadművelődési Akadémia, a kertészeti és szőlészeti középiskola, a szerveződő „parasztszeminárium”,⁴³ sőt a római katolikus polgári iskola szorosabb bevonását is sürgette a szerző.⁴⁴ Mindemellett vidéken: Ricsén, Tokajban, Szerencsen, Szántón, Gönczön, Pálházán, Újhelyen és „szerte az országban” kis gyűjtemények alapítását indítványozta,⁴⁵ melyekből kinőhetnek majd a falumúzeumok, az „igazi” Nemzeti Múzeum alapjai, a vidék és a város közti kulturális távolság csökkentését szolgáló. (A szerző egy későbbi írása szerint „ha ezt elmulasztjuk, népi gyökereinktől elszakítottan nem marad más számunkra, mint a lassú megsemmisülés.”⁴⁶) Újszászy kiemelte, hogy a szeminárium célja egyben a „Patakon és a tájban folyó népi munkák háttérének kiépítése”, vagyis a gyűjtemények további fejlesztése, hogy hasonlóan hasznos adatbázist építsenek ki a későbbi kutatók számára, mint ahogyan az a tervezetben hivatkozott századelős gyűjtés⁴⁷ nyomán történt.⁴⁸

Ricsén még a falumúzeumoknál is nagyobb tervek szötte az MNMI, mely olyan „táj-kulturális tanítóképző” alapítását szerette volna elérni, ahol a környékbeli fiatalok szerezhettek volna a helyi viszonyokhoz mért tanítói oklevelet. A ricsei „tájtanító intézet” végül nagy nehézségek árán – és Harsányi kitartásának köszönhetően – 1947 tavaszán meg is alakult, ám egy évet sem élt meg, beolvadt az pataki anyaintézetbe. Mindazonáltal szükségességét épp a faluszemináriumi munkatervvel próbálták bizonyítani, mely kiemelte Ricsé regionális központi szerepét. További kapcsolat, hogy bár az egy vizsgaalkalmat megélt intézmény tanulói elég gyenge eredményeket produkáltak, ám történelemből és német nyelvből az országos viszonylatban működő öt tájtanítóképző közül ők teljesítettek a legjobban. Ezeket a tárgyakat Rózsai Tivadar felvidéki menekült, volt faluszeminarista – ekkor semjéni lelkész – tanította nekik.⁴⁹

Visszatérve a faluszemináriumi munkatervre, természetesen kulcsfontosságú feladat volt „a szemináriumon belül a kutató, rendező és feldolgozó munka megszervezése és a kutatási terület körülhatárolása”. Utóbbi, irányultságát tekintve kifejezetten interdiszciplináris: szociológiai–szociográfiai, történeti, művelődési, tájrajzi és néprajzi megközelítéseket jelentett, földrajzilag pedig (egyre bővülő spektrumú körként) Sárospatakot, a faluszeminárium hagyományos munkaterületét (Hegyköz, Hegyalja, Bodrogló), „Kelet-Tiszáninnen”-t, valamint a magyarlakta régió határon túli területeit és az amerikai magyarság lakóterületét. Nem meglepő, hogy a fentiekben túl az egyházi vonatkozásokat külön hangsúlyozta a szerző, újdonságként hat viszont, hogy a korszellemnek megfelelően a várost és a gyártelepeket is beemelte a kutatásba. Újszászy – vélhetően érezve a fénykor legszembeötlőbb helyi hiányosságát – ismételten hangsúlyozta annak szükségességét, hogy a kutatómunka gyümölcsét minél többen publikálják adalékközlés, szaktanulmány és monográfia formájában. Az eredmények fő lelőhelye mindazonáltal természetesen az intézeti munkává kibővített faluszeminárium, amit tájmúzeummá alakítva kell az érdeklődők számára hozzáférhetővé tenni. A tájmúzeum meghatározásánál kiemelendő, hogy nemcsak néprajzi gyűjteményről lenne szó, hanem a régió „egész életére kiterjedő” gyűjteményről. Az intézeti munkát ugyanakkor, mely nemcsak „tudósképzőként”, hanem a helyi ifjúság

bevonásával működne, „különleges jellege miatt egyformán támogatná az állam, az egyház és a főiskola” – vélte igen optimistán Újszászy.⁵⁰

A szemináriumi könyvtár gyarapodásával kapcsolatban a korszellemhez igazodó kötetek beszerzését kell hangsúlyozni, kiemelve, hogy ezek ismertetése az 1945 előtt már bevett, értelmező-megértő attitűddel történt.⁵¹ A gyűjtemény ugyanakkor főként népi játékokkal és ének-zene művekkel bővült, továbbá „néprajzi, különösen pedig népművészeti tárgyú” alkotásokkal. A professzor Muharay Elemér, Volly István, Molnár István és társaik sikerét azzal magyarázta, hogy kutatásaikkal „politikai mellékíz” nélkül, a gyakorlati életből merítve lehetett a kulturális élet népi fordulatát végrehajtani, hiszen „a földosztás után jönni kell a szellemi földosztásnak” is.⁵² Újszászy kiterjedt kapcsolathálóját, a könyvbeszerzések módját és annak következményeit példázza Balassa Iván esete, akinek 1947-es tankönyvéről (*Magyar Néprajz. A mezőgazdasági középiskolák III. osztálya számára*) értesülve, a professzor kérte annak megküldését, melyet aztán be is sorolhatott a gyűjteménybe. Balassa kiemelte: „úgy látszik, felfogásához közelállónak ítélte, mert köszönő levelében nemcsak engem, hanem a Magyar Néprajzi Társaság vezetőségét is meghívta egy előadássorozatra. Ennek a meghívásnak 1947 szeptemberében eleget is tettünk. Rajtam kívül (akkor a Társaság elnöki teendőit láttam el) Tálasi István, Manga János is tartott előadást, és megismerhettük a Faluszeminárium gyűjteményeit. Megállapíthattuk, hogy a szociológia módszereit megőrizve, a néprajzra különleges súlyt helyezett. Ezért nem véletlen, hogy keze alól olyan lelkészek kerültek ki, akik a magyar néprajztudomány elsőrangú művelőivé váltak.” – tette hozzá a néprajzprofesszor.⁵³

A faluszeminárium háború utáni két évét a szemináriumvezető az intézetté válás esélyeit latolgató szavaival lehet legtömörebben összegezni: „csak a keretek tágulnak, a kitágult keretek között azonban organikus egységgé fonja a vándorkönyvtár mozgalmat, a gyűjteményeket, és a könyvtár kincseivel és a kiszállások tapasztalataival magát a nevelő ifjúságot a közös cél,” vagyis az említett komplex nevelői munka.⁵⁴

(*Pályázatok tanéve: 1947/48*) Ha a háborút követő újrakezds „a konszolidáció ideje” volt, akkor az 1947/48-as tanévet nyugodtan nevezhetjük a „pályázatok tanévének”. Ekkor pályázott a faluszeminárium az Egyházak Világtanácsa négyéves újjáépítési tervében való részvételért, ekkor indították (ugyanebben a szervezésben) a felvidéki lelkészek impériumváltás utáni sorsát nyomon követő pályázatot, továbbá ekkor vette fel Újszászy a háború után ismét a kapcsolatot az amerikai közösségekkel és ekkor történt meg az egykori nép-főiskolások bevonása – körlevélbeli felhívással – a szemináriumi munkába.

Bár mint már szó volt róla, a faluszeminárium nagyobb veszteség nélkül átvészelte a világegést, kisebb károsodások természetesen keletkeztek. S minthogy a háború utáni rendkívül nehéz anyagi helyzetben ezek a kisebb problémák is megoldhatatlan akadályt jelentettek önerőből, továbbá, mivel a recesszió következtében a munkaközösség aktuális munkája is veszélybe került, a szeminárium kénytelen volt az Egyházak Világtanácsának segítségét kérni és négyéves újjáépítési ütemtervet készíteni. Az iratokból kitűnik, hogy néhány elveszett könyv pótlása mellett a legégetőbb kérdés a papír- és kartonhiányból adódott, mely – a kis teljesítményű írógéppel egyetemben – alapjaiban veszélyeztette a feldolgozó munka folytatását. Továbbá, az időközben igencsak felduzzadt tárgyi néprajzi gyűjtemény alapvető átalakításokat és tárlók készítését kívánta a szemináriumi helyiségekben, de pénzhiánnyal magyarázták a kiszállások elmaradását is.⁵⁵

Az 1947/48-as év az amerikai kapcsolatfelvétel miatt is jelentős a faluszeminárium életében. A kollégium kapcsolatfelvétele – szomorú előzményeket követően – 1946-

ban történt meg. Gönczy Árpád teológus még 1945 előtt került szeniorként Amerikába (Princeton-ba), ahol tüdőbajban igen fiatalon elhunyt. Kinti működésének utóhatása azonban jelentős, mivel együtt diákoskodott Eugene Osterhavennel, aki a háború után, már a Hope College tanáraként rá emlékezve vette fel a kapcsolatot a pataki intézménnyel, megannyi segítséget nyújtva az alapítványaitól megfosztott kollégiumnak, megalapozva egyben annak amerikai kapcsolatait.⁵⁶ Újszászy azonban maga is kezdeményezett. A kinti református magyar közösségekhez írt levelében – miután körvonalazta a szeminárium régi-új hitvallását és terveit – felkérte a magyar közösségeket, hogy segítsék gyűjtőmunkájukat a tengeren túlról.⁵⁷

Benda Kálmánnak adott egyik interjújában Újszászy ekképp hangsúlyozta az amerikás gyűjtés faluszemináriumi gyökereit: „a kiszállások alkalmával lépten-nyomon beleütköztünk a kivándorlás problémájába. Ez a táj a kivándorlás hazája, annak a legdélibb csücske. Itt nem lehetett egy bodrogközi vagy hegyközi faluba kimenni úgy, hogy ne találjunk olyan családot, amelynek egy része még az első világháború előtt ne vándorolt volna ki, azután már nem tudott hazajönni. Tehát teljes képet egy faluról, egy bodrogközi családról csak úgy lehetett kapni, ha az odakint lévő anyagot, ismereteket begyűjtjük. Nagyon érdekes módon, amikor a faluszeminaristák közül többen ösztöndíjasként kijutottak Amerikába, ők maguk mondták, hogy »most vagyunk annál a cigándi családnál, akinél idehaza ekkor és ekkor voltam, és próbálok összeszedni azokat a tudnivalókat, amelyek a teljes kép kialakításához fontosak.«⁵⁸ Hogy Újszászy fáradozásai – melyet két későbbi személyes útja is jelez⁵⁹ – nem voltak hiábavalóak, időtállóan bizonyítja a kollégium Amerikai Református Gyűjteménye.

A másik kapcsolatfelvétel a népfőiskolások felé történt meg. Ehhez fontos adalék, hogy „a koalíciós időkben sok volt népfőiskolás aktivizálódott a demokratikus pártokban és a szabadművelődési tevékenységben.”⁶⁰ A szemináriumi körlevél hangsúlyozva a munkaközösség és a népfőiskola hagyományosan szoros kapcsolatát kért segítséget az egyre terebélyesedő szemináriumi munkában: „a szeminárium gyűjtőmunkájának van olyan része, amely a ti feladatokat, s szinte kizárólag csak ti végezhetitek el. Mindannyiunknál közelebb éltek a magyar néphez, benne éltek, de ugyanakkor kinyitott a szemetek a magyar paraszti élet értékeinek a meglátására is”. Vagyis Újszászy – némiképp hasonlóan, mint a volt faluszeminaristák esetében – a helyi erők bevonásával igyekezett csökkenteni a szeminárium „antropológusi jellegét”, a „kutató” és „kutattott” szembenállását,⁶¹ célozva ezzel nyilvánvalóan „város” és „falu” értékeinek egymáshoz közelebb hozatalát is.⁶²

1947 októberében a Sárospataki Főiskola Faluszemináriuma az Egyházak Világtanácsa Magyarországi Menekültügyi Osztályával egyetértésben pályázatot hirdetett a Felvidékről menekült, illetve áttelepített lelkészek között a „szétszóródó magyar református és evangélikus gyülekezeteink gyülekezetrajzának utólagos elkészítésére, illetve a gyülekezetekre vonatkozó adalékok összegyűjtésére.”⁶³ Véltetően a kiírásra érkezett jelentős mennyiségű iromány hatására a pályázatot 1948-ban megismételték, azzal a kitételrel, hogy „különösen értékesnek minősülnek azok a pályamunkák, amelyek az utolsó tíz év történéseit, s ezen belül is a kitelepítés és széttelepítés kérdéséhez szolgáltatnak adalékot.”⁶⁴ Ez a szándék érezhetően jelen van a beszámolókból, így rendkívül értékes forrást kapunk az 1938–1948 közti eseménydús tíz évről. A pályázatok létrejöttében valószínűsíthetően fontos szerepet játszott a Menekültügyi Osztály élén álló Bíró Sándor, aki Újszászy Kálmán egykori diákja, sőt faluszeminaristája volt.⁶⁵

Noha a felvidéki helyzet nem lehetett teljesen ismeretlen Patakon,⁶⁶ a beérkezett pályaművek komor képet festenek a „magyar időkben” hivatalt viselt lelkészek sorsáról:

kitoloncolásukról az anyaországba, a lakosságcsere-programról és a cseh vidékekre való deportálásról.⁶⁷ A dokumentumok – a belvederei határok időszakában keletkezett patetikus hangvételű írásokkal⁶⁸ szemben – értelemszerűen apatikus hangulatot tükröznek. Mindemellett elmondható, hogy bár az 1947-es felvidéki pályázathoz kötődő beszámolók elsősorban egyházi szempontból értelmezték a mozgalmas időszakot, a dolgozatokban határozottan kidomborodnak a köztörténeti események. Nem véletlenül, hiszen a politikai döntések ezúttal konkrétan a szerzőket érintették (kitelepitésük által), így személyes beszámolójuk – élettörténetük meghatározó szelete – mind-mind a „nagy történelem” esettanulmányai is egyben.⁶⁹

(Végjáték) Mint mi utólag tudhatjuk, a pályázatok közül a legfontosabbak az utolsó pillanatban születtek, mivel az 1948-ra totális hatalmat kiépítő kommunista államhatalom tabusította a kisebbségi magyarság ügyét. Érdekes módon azonban épp az 1947/48-as volt a szeminárium világháború utáni legteljesebb munkaéve. Ez a tanév az első, amikor a szeminárium „munkája a megindulása óta kialakult munkaformák mindegyikében folyhatott, sőt új munkaágak körvonalai is kibontakozhattak”. A heti összejöveteleket ekkor már a teológus és – a legnagyobb létszámot produkáló – tanítóképzős hallgatók mellett a kertészeti középiskolások, a leányinternátus, a Szabad Akadémia, valamint a fiú és lány népfőiskola diákjainak bevonásával tartották.⁷⁰

A háború óta elmaradó kiszállások ősszel Hegyalja, tavasszal Hegyköz községeit érintették. Új szint vitt a munkába, hogy a teológusok és a képzősök együtt végezték az ezúttal elsősorban gyülekezetrajzra koncentráló gyűjtést. „A megnövekedett munkaközösség, a kiszállások és a szemináriumi munka iránt sok irányból megnyilvánult érdeklődés együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy a felvirágzó nevelői munka mellett az egyes munkaágak és a különböző gyűjtemények is ugrásszerű fejlődésnek indultak.” A gyarapodó könyvtár mellett ekkorra már nyolc vándorkönyvtárral bírt a munkaközösség, bár ebből csupán hat járta a régió falvait (a maradék kettő bevetése 1948/49 telén történt meg, amikor már kilenc láda keringett a vidéken). Ezen a télen Tokaj, Láca, Golop, Perkupa és Hernádnémeti használta a köteteket, „általában igen nagy érdeklődés mellett, amit igazolnak a beérkezett kiviteli naplók.”⁷¹

Úgy tűnik, volt foganatja az egykori szeminaristák és népfőiskolások felé történő nyitásnak is, mivel ők – Újszászy szavaival – „állandóan igénylik [...] az olyan könyveket, amelyek faluvezetői, vagy nevelői munkájukban mint kézikönyvek támogatnák őket.” Emiatt és a faluszemináriumi könyvtár tehermentesítése végett rakták le a „körzeti kölcsönkönyvtár” alapjait, ami a szabadművelődés szolgálatába állította a szemináriumi könyvtár egyes darbjait (a tágabb értelemben vett előadás-irodalmat).⁷² Emellett – svédországi minta alapján – elindult a levelezőiskola, „egyelőre kísérleti formátumban”, két kurzussal: egy szociológiaival és egy irodalmival, a későbbi püspök, Ráski Sándor vezetésével. Újszászy Kálmán „az első ilyen kezdeményezésnek” tartotta ezt hazánkban és pozitív visszajelzések esetén „nagyobb arányokban” tervezte kivitelezését. A harmadik újítás a kéziratgyűjtemény létrehozása volt, szoros összefüggésben a felvidéki pályázattal, mivel itt helyezték el a beérkezett pályaműveket.⁷³

A már meglévő gyűjtemények is gyarapodtak, amit az „érdeklődő látogatók” egyre bővülő köre is érzékeltetett. A tárgyi néprajzi gyűjtés számára a már említett Bodnár- és Deák-féle hagyaték átvételének befejezése jelentette a fő feladatot, de „megfelelő kartonok birtokába jutva” végre a fényképgyűjtemény rendszerezése is megkezdődhetett. Ám nemcsak kartonok kerültek a faluszemináriumhoz, hanem egy új szemináriumi he-

lyiséggel szó szerint nőttek a lehetőségek. Ez a fajta terebélyesedés több kiállítás megrendezését is lehetővé tette. Az egyik tárlat a Bodnár-hagyatékot mutatta be, egy másik pedig az 1848/49-es forradalmat és szabadságharcot (a centenárium kapcsán). Ami az anyagiakat illeti, a konvent és a VKM „igen tiszteletreméltó anyagi támogatásáról” tudósít a beszámoló, mely kiemelte Román János és Szabó Zoltán professzor szerepét, akik a szemináriumvezető svédországi tanulmányútjának három hónapja alatt vezették a munkaközösséget.⁷⁴

Az 1948/49-es tanévben már a munkaközösségnek is szembesülnie kellett az államvezetés diktatórikus fordulatával, a koalíciós időszak végével: Sárospatakon államosították az általános iskolát, valamint a szőlészeti és kertészeti középiskolát. Mindazonáltal a politikai légkör változása igen összetett módon csapódott le a szemináriumi munkára, ugyanis a megkisebbedett főiskolán (a korhangulattal inverz módon) megnövekedett a teológia jelentősége. Talán a kedvezőtlen folyamatok is szerepet játszhattak, hogy az ifjúság nagyobb létszámban csatlakozott az önképzőkörhöz és „elevenebbé, színesebbé tette életét az elmúlt évekkel szemben.” A szerdaesti összejöveteleken „hosszú idők óta nem vettek annyian részt”, mint ekkor, bár mint később kiderült, nem mindenkit az őszinte érdeklődés vezetett ide. A témát természetesen a falu korabeli problémái szolgáltatták, ami „aktualitásuknál fogva nagyon lekötötték a szeminárium figyelmét.”⁷⁵ Megszűntek viszont a kiszállások, melyek tehát mindösszesen egyetlen tanévre (1947/48) tértek vissza a munkaközösség életébe 1945 után. Helyüket a szupplikáció vette át, ami azonban nem a faluszeminárium keretein belül zajlott, hanem a kollégium pénztelenségén igyekezett segíteni elsősorban. Ennek következtében a gyülekezetrajz került az szemináriumi adatgyűjtés középpontjába, hiszen jobbára vallási fórumokon találkozhattak a falusi közösségekkel a szupplikáló faluszeminaristák. Ebben a tanévben a konfirmációt tanulmányozták a diákok (hegyközi falvakban), 1949/50-ben pedig templomtörténeti adalékokat gyűjtöttek.⁷⁶

Az összejövetelek színhelye ekkor már az ún. „zeneterem” lett, ahová átkerült a cím- és szakkatalógussal ellátott könyvtár és az adaléktár is. A Gutenberg-teremben és a mellette lévő helyiségben tárgyi néprajzi kiállítást rendeztek be a Bodnár-hagyaték és a pataki fazekas munkát bemutató tárlat részére. A változásokat az tette lehetővé, hogy a szeminárium a kollégiumi pincében raktárhelyiséget kapott, ahol a gyűjtött, de nem kiállított tárgyakat őrizhették katalogizálva. Mindemellett a gyűjtemények száma is nőtt ebben az időben; kiemelendők közülük a mentalitástörténet számára ma sem érdektelen parasztírások (katonalevelek, versek, naplók) és az iskola- és várostörténeti szempontból figyelemreméltó meghívó- és műsorgyűjtés.⁷⁷ A sárospataki fazekasmesterséget bemutató kiállítás miatt a tárgyi néprajzi gyűjtés ebben az évben elsősorban a bodrogi kerámiákra koncentrált.⁷⁸ Ezek a változások természetesen kiadásokkal jártak, amit egyre kevésbé érzett magáénak az államhatalom, vagyis az eddig patrónusként segítő VKM. Az intézetté válás útjára lépő faluszeminárium megnövekedett terheiről tudósítanak az 1948/49-es jelentés záró sorai: „Azon már régen túlfejlődött a szemináriumi munka, amikor egy ember elbírtá ennek nemcsak irányítását, hanem a munkáját is. Ma a teológusifjúság fokozott bevonása, a vakációkon szerényen díjazott alkalmi diákmunkaerők alkalmazása, főleg azonban az Egyetemes Konvent által a szemináriumhoz beosztott okl. ref. lelkes, Román János kitüntetett és hozzáértő szolgálata az, amelyen nyugszik a szemináriumi munka, amelynek anyagi terhet az E. E. T. Menekültügyi Osztálya megértő támogatása mellett ez évben szinte teljes mértékben a főiskola hordozta.”⁷⁹

Az utolsóelőtti tanévben (1949/50) folytatódott a vallási témakörökre fókuszáló – tehát némiképp „árral szembeni” – gyűjtés: „jelenünk kívánja meg tőlünk, hogy ere-

deti célkitűzéseinkhez híven, mégis jobban, mint a 18 esztendő múlt alatt bármikor, érvényesüljenek a gyülekezetismereti szempontok munkánkban és ennek megfelelően szoruljanak háttérbe az olyan lehetőségek, amelyekkel élés már nem a mi kizárólagos kötelességünk és feladatunk” – utalt alighanem a pataki Szabad Akadémia gyűjtéseire és pályázataira a szemináriumvezető.⁸⁰ A gyarapodó gyűjtemények feldolgozása is folytatódott: befejeződött a könyvtár és a kéziratár katalogizálása, valamint a fénykép-gyűjtemény is cédulakatalógust kapott (amellett, hogy egy egyházi katalógus is készült ebben az évben). A fejlesztéseknek és a pinchehelyiségben kialakított raktárnak köszönhetően a Múzeumok Országos Központja (MOK) „a vidéki gyűjtemények számbavételénél és egy központi leltár számára készülő, külön ezt a célt szolgáló szakkatalógus elkészítésénél” a faluszemináriumi gyűjteményeket „vette elsőként munkába”, a kiállított tárgyak – Román János általi – monografikus feldolgozása pedig a szakemberek körében aratott „őszinte elismerést”.⁸¹ A MOK „elismerése” komoly tételt bírt, mivel a „nem megfelelően tárolt” magángyűjteményeket – magángyűjteménynek minősültek az egyházi gyűjtemények is – egy törvényerejű rendelet (13/1949) alapján államosították. A faluszemináriumi anyagok megmentésében oroszlánrésze volt Balassa Ivánnak, a Néprajzi Múzeum igazgatójának, aki gyakornokával, Hoffman Tamással személyesen Patakra utazott, hogy elkészítvén a néprajzi tárgyak ún. leírókartonjait, saját kezűleg írjon jelentést a „kiváló állapotok”-ról.⁸²

„A szeminárium az elmúlt tanévben is tudott újat, frisset produkálni és ezzel bizonyította jogát a jövőjéhez” – zárta inkább kétségbeesetten, mintsem optimistán 1949/50-es jelentését Újszászy. Az 1950/51-es tanévre 12-15 főre zsugorodott létszám okaként rámutatott, hogy „azok, akik elsősorban ideológiai vonatkozású problémákban való nagyobb tájékozódás céljából kapcsolódtak be a szemináriumi munkába, az elmúlt évben a külön ezt a célt szolgáló összejöveteleken találták meg igazi helyüket.”⁸³ Sajnos nem tudni, kiket és hány főt takarhatott az óvatos megfogalmazás, ugyanakkor a korhangulatot jól érzékelteti a professzor egyik interjúja, ahol arról értekezett, hogy „sohasem lehetett tudni, hogy kit küldtek oda, kik érezték magukról azt, hogy most jött le az ő idejük, s kik voltak alapján véve jó szándékú, de rendkívül idealisztikus elképzelésekkel rendelkező személyek”⁸⁴ a teológián. Mindenesetre „a szemináriumi összejövetelek nevelő hatásúgarának csökkenése erőteljesebben kidomborította a szeminárium gyűjteménymegőrző szerepét”. Azt az Adaléktárat, melynek régebben a kiszállási jelentések jelentették a gerincét, most az ifjúság alapvizsgái, gyakorlati teológiai, gyülekezetismereti, továbbá néptudományi és szociológiai adalékgyűjtései táplálták.⁸⁵

2. ábra. A faluszemináriumi gyűjtemények gyarapodása 1947 és 1951 között⁸⁶

Részleg	1947 (db)	1951 (db)
A faluszemináriumi könyvtár állománya	1614	2536
Kéziratár	43	251
Tárgyi néprajzi gyűjtemény	867	1404
Fényképgyűjtemény	1333	2595
Újságcikkgyűjtemény (kisnyomtatványokkal)	730	2645
Népköltési gyűjtemény	6174	n. a.
Néphagyomány gyűjtemény	207	n. a.
Levelezőlap gyűjtemény	n. a.	4139
Rajzgyűjtemény	n. a.	168

A gyűjtési eredmények hűen tükrözik a megváltozott viszonyokat. A konvent háromezer forintos adományából vett fényképezőgép érzékeltette hatását a fényképgyűjteményben, a szellemi néprajz gyűjtése azonban stagnált. Ennek oka a Vármúzeumként is működő Szabad Akadémia már említett tevékenysége. A könyvtári gyűjtemény viszont – kisebb részt a Nagykönyvtár duplumtárából, jobbra azonban vásárlás és adományok útján – jelentős gyarapodást mutatott. A „gyűjteménymegőrző” szerep szellemében két kiállítást ebben az évben is rendeztek: egyrészt három 19. századi pataki lelkész pályáját mutatták be, másrészt Mátyás Ernő professzor emléke előtt adóztak a növendékek. A szemináriumi munkát továbbra is a kollégium támogatta legintenzívebben; ezúttal (egész éven át, nyáron is) két ösztöndíjas teológus dolgozott napi két órában a gyűjteményeken.⁸⁷

A professzor mintha búcsúzkodott volna jelentése végén: „megköszönöm kartársaimnak azt, hogy az idén még jobban éreztem, mint eddig, hogy a szeminárium munkáját, főleg annak gyűjteményeit a kar közös ügyének, ezek fejlesztését közös programjuknak tartották és ennek megfelelően járultak hozzá gyarapodásához.” Sejtelmes zárószorai pedig egy két évtizedes munkaközösség aktív korszakának végére tettek pontot 1951. június 16-án: „Isten olyan lehetőségeket rejtegethet – ha ez tetszésének megfelel – a szemináriumban, amelyek, amint az évek haladnak, mindinkább időt állóbbá teszik nemcsak a szemináriumi munkát, hanem erősítik a munka tápláló dajkáját, akadémiánkat és az egész iskolarendszerünket is.” A sárospataki teológia a következő évben már nem nyitotta meg kapuit, hallgatói Debrecenbe, vagy Budapestre kényszerültek átiratkozni, ezzel pedig kezdetét vette a pataki teológusok „exodus” és egyben a faluszeminárium gyűjteményi korszaka.⁸⁸

Sárospatakon a világháborút követően nagy reményeket fűztek úgy az ország, mint a gyűjtemények sorsához. 1948 után ez a remény láthatóan megtört, a falumunka azonban nem szünetelt, bár vidéken ekkor már a meginduló kollektivizálás borzolta a kedélyeket. Különlegesen ebből a korszakból a „termelő munka szociográfiájához” kapcsolódó, rendkívül adatdús faluszemináriumi gyűjtések, melyek nem az 1945-ös földreform bizakodó hangulatát tükrözik, hanem a fordulat éve utáni nyomasztó légkörről tanúskodnak. A cigándi beszámoló emellett a falukutatás végórájáról is tudósít: „Részletesebb és pontosabb adatgyűjtést nehéz végezni falun. Az emberek nagyon tartózkodók és nem mernek nyilatkozni. Különösen, amikor papírt és ceruzát látnak. Ezeket az adalékokat is csak nagy bizalommal mondották el ismeretségi alapon. Hivatalos adatgyűjtést pedig lehetetlen végezni, különösen egy papi jellegű embernek. Jelenleg ez az általános helyzetkép, azonban a kommunista Magyarország a szocializmus megvalósítása felé halad, amely a gyors változásokat, újszerűségeket tartja szem előtt. A ma valóságát a holnap titkával akarják előbbre vinni, sok munkával és jelszavakkal.” – zárta elemzését gyűjtő.⁸⁹ Ami pedig az országos viszonyokat illeti, „falukutatást” az ötvenes években már csak írószövetségi megbízólevéllel, a pártszervezet jóváhagyásával lehetett folytatni.⁹⁰ Ezzel a valódi tényfeltáró tevékenység lehetősége jó időre megszűnt Magyarországon.

JEGYZETEK

- 1 Lásd: *A falukutatás fénykora*. Szerk. PÖLÖSKEI FERENC. 2002.
- 2 Magyar Néprajzi Lexikon: falukutatás. (<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/2-55.html>. Letöltve: 2012. április 10.) Lásd továbbá: T. KISS TAMÁS: *Tett(Hely)ek. Egyetemisták valóságkutató*

táborai Magyarországon a 20. században. Bp., 2007. 67–68. Beke György szerint „a magyar szellemi élet sztálinista eltorzulását legkeservesebben a költészet és a szociográfia sinylette meg. A versírás azzal, hogy jelszavakká hígították, a szociográfia azzal, hogy lényegében eltüntették.”

- BEKE GYÖRGY: Lejárt-e az írói szociográfia órája? *Egy műfaj válsága? Tanácskozás az írói szociográfia múltjáról és jövőjéről. Kolozsvár, 2001. október.* Gondozta: BEKE GYÖRGY. Bp., 2002. 51.
- 3 A szegedi „agrársettlement”-hez: CSAPLÁR FERENC: *A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma.* Bp., 1967. 20–31.
- 4 Két vélemény a szemináriumról: A sárospataki faluszeminárium „jelentősége túlmutatott a helyi akciókon és a 30-as évek egyik legfontosabb falukutató műhelyének nevezhető”. (TORKOS VERONIKA: A hivatalos falukutatás. *Társadalomismeret*, 7/1989/ 3. sz. 92.) „Ez a falukutató mozgalom – mely az országban elsők között bontakozott ki és másoknak, sokaknak példaképpül szolgált – hatalmas, konkrét, tudományos adatanyagot hordott össze”, mindamellett, hogy alapvető pedagógiai célját is betöltötte. BENDA KÁLMÁN: *Újszászy Kálmán* közzöntése. *Újszászy Kálmán emlékkönyv.* Szerk.: BALASSA IVÁN – KOVÁTS DÁNIEL – SZENTIMREI MIHÁLY. Bp.–Sárospatak, 1996. 49. A faluszemináriumról általában: OROSZ ISTVÁN: A debreceni és a sárospataki falukutatás. *Zempléni Múzsza*, 12 (2004) 2. sz. 14–22., és BARTHA ÁKOS: *Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai.* Sárospatak, 2013.
- 5 Kilenc évtized. BENDA KÁLMÁN beszélgetése Újszászy Kálmánnal. *Újszászy Kálmán emlékkönyv.* i. m., 32.
- 6 Uo. 13–25. A szeminárium igen tekintélyes méretű dolgozatanyaga (Faluszemináriumi Kéziratok) a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Adattárában kutatható (továbbiakban: SRKTGY Fsz. kt.). Mindazonáltal a dobozok nemcsak a faluszeminaristák írásait tartalmazzák, hanem a hozzájuk lazábban-szorosabban kapcsolódó cserkészársak, végzett lelkészek, tanárok, vagy éppen teljesen kívülálló egyének megküldött munkáit is. Az anyaghoz kiváló segédlet: BILKAY RUTH – LACZKÓ GABRIELLA: *Faluszemináriumi kéziratok a Sárospataki Református Kollégium tudományos gyűjteményei adattárában.* Acta Patakina XVII. Sárospatak, 2005.
- 7 Ehhez részletesen: BARTHA ÁKOS: Magyarország első Nemzeti Munkatábor – a sárospataki diákok útépitése. *Sárospataki Füzetek* (2010) 4. sz. 59–81.
- 8 A faluszeminárium céljaihoz és szellemi hátteréhez: BARTHA ÁKOS: Falukutatás, falumisszió vagy falumunka? A sárospataki faluszeminárium és a két világháború közti magyar falukutatás. *Zempléni Múzsza*, 41 (2011) 1. sz. 26–37. illetve: Uő: A falukutatás filozófiája. *Újszászy Kálmán két világháború közti eszmerendszere és a falumunka. Hitel*, (2011) 12. sz. 96–116.
- 9 LITVÁN GYÖRGY: A koalíciós közjáték. *RubicOnline*, (1996) 1–2. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/koalicioos_kozjatek_1945_1948/ (Letöltve: 2012. április 10.)
- 10 GYARMATI GYÖRGY: *A Rákosi-korszak: rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Bp., 2011. 24.
- 11 Érdemes megfontolni, hogy „a történelmi esemény, amely sohasem pontszerű történet, hanem olykor kaotikus eseményepizódok együttese, a retrospekció távlatában ölti csupán magára a teleologikus meghatározottság jellegét. A történelmi eseményt alkotó cselekedetek emellett valamelyest hosszabb időtartamban fejtik ki a hatásukat. Végül: az esemény átélő, személyesen meg tapasztaló történelmi aktorok tudhatják is és nem is, hogy mit éltek át, amikor történelmi idők jártak.” GYÁNI GÁBOR: A történelmi esemény fogalma. *Magyar Tudomány*, (2011) 11. sz. 1332.
- 12 VALUCH TIBOR: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Bp., 2001. 188–191.
- 13 A későbbi Borsod-Abauj-Zemplén megye viszonylatában 409 500 kat. hold területet vettek igénybe, amiből 214 000 kat. holdat osztottak ki. *Borsod-Abauj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára.* Szerk.: ORBÁN SÁNDOR. Miskolc, 1970. 180–183.
- 14 GUNST PÉTER: *Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989).* Bp., 2006. 121–123. A földreform politikatörténeti vonatkozásaihoz (Kerék Mihály személyén keresztül): BALÁZS GÁBOR: Akinek a mezőgazdaság volt a hivatása: Kerék Mihály pályájának rövid ismertetése. *Agrártörténeti Szemle*, (2010) 1–4. sz. 185–192.
- 15 Ö. KOVÁCS JÓZSEF: *A kollektivizálási kampány „szocreál” kontextusai Magyarországon (1948–1953).* *Aetas*, (2009) 4. sz. 34.
- 16 A kollektivizálás első hullámához továbbá: SZAKÁCS SÁNDOR: A földosztástól a kollektivizálásig, 1945–1956. *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig.* Szerk.: GUNST PÉTER. Bp., 1998. 330–337.
- 17 Ö. KOVÁCS: i. m., 36.
- 18 VALUCH: i. m., 188–191.
- 19 Forrásgyűjtemény a felújított pataki szupplikáció történetéhez: BILKAY RUTH – LACZKÓ GABRIELLA: *Szupplikáció a Sárospataki Református Kollégiumban: 1945–1951.* Acta Patakina X. Sárospatak, 2002.
- 20 Lásd: SZATHMÁRY LAJOS: A szabad művelődés korszaka 1945–1949. *Kultúra és Közösség*, (1977) 1. sz. 5–33.
- 21 T. KISS: i. m., 68–69.
- 22 Az eredetileg előadként elhangzó szöveg közlésének célja, hogy „a bevált sárospataki kezdeményezéshez hasonló munkaközösségek megszervezésére” hívja fel az olvasók figyelmét.

- ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *A sárospataki főiskola faluszemináriuma*. Bp., 1947.
- 23 RÁCZ István (1908–1998) A tóketerebesi (*Trebišov*) jegyző fia a húszas évek elején került a sárospataki gimnáziumba, ahol kitűnt klasszikus irodalmi érdeklődésével, így érettségije után a budapesti bölcsészkar hallgatója – és az Eötvös Kollégium lakója – lett. A harmincas évek elején a fővárosban tanított, ám 1933-ban politikai okokból letartóztatták, egy évig börtönbe zárták. A következő évben Csehszlovákiába emigrált, ahol baloldali lapoknál lett újságíró és műfordító (1934–1937). A müncheni egyezmény után Csehszlovákiából is menekülnie kellett, új hazájának Finnországot választotta (1939). Fényképezni kezdett, szabadúszó fotóriporterként dolgozott, többek között a „féli háborút” is megörökítette. Finnországban megházasodott, majd a világháború után feleségével hazatért és ismét írással, műfordítással foglalkozott, továbbá Sárospatakon – finn mintára – népfőiskolát szervezett, valamint művészothont és múzeumot alapított. A fordulat éve (1948) után állása megszűnt, a Népi Egyetemet felszámolták. 1956-ban ismét Finnországba költözött, ahol régészeti, művészettörténeti emlékeket fotózott és publikált. A hatvanas években öt évig Svájcban is dolgozott, itt 21 különféle könyvben látnak napvilágot felvételei, de műfordítóként is ténykedett. Könyveit több nyelvre lefordították és szinte valamennyi több kiadásban jelent meg. *Önéletrajzi regénye* (RÁCZ ISTVÁN: *A semmi partján*. Bp., 1991.) és a Magyar Fotóművészeti Alkotócsoporthoz Országos Szövetségének honlapja alapján. <http://www.ma-fosz.hu/fototortenet.html> (Letöltve: 2012. április 10.)
- 24 Dr. Barsi Ernő (1920–) főiskolai tanár, zenepedagógus, zenetörténész, néprajzkutató. 1920. június 28-án született Sály községben. Középiskolai tanulmányait Sárospatakon végezte. Érettségi után beiratkozott a teológiára. A teológia elvégzése után 1942-ben felvételt nyert a Zeneakadémiára, 1946-ban szerezte meg hegedűtanári diplomáját. 1947-ben jelentette meg első írását, amely „Sály falu zenei művelődése” címet viselte. 1947-ben hegedűtanári állást kapott Győrött, az Állami Konzervatóriumban. Ugyanitt zeneiskolát hozott létre, melyben néha ezer diák is tanult egy időben. A tanítás mellett rendszeresen járt népdalgyűjtő utakon, tartott ismeretterjesztő előadásokat kis településeken. 1970-ben doktorált szellemi néprajzból. 12 év után a konzervatóriumból átment a tanítóképzőbe oktatni. Etnográfusi–pedagógusi munkájának eredményeként több mint ötven iskolában indult meg a néprajz tanítása. Az oktatás mellett számos tanulmánya, könyve jelent meg, több tudományos társaság, művelődési egyesület tagja. 1982 óta nyugdíjas, azonban jelenleg is tanít néprajzot, kórust vezet, országsszerte tart népszerűsítő zenei és néprajzi előadásokat. Pályája során többször részesült elismerésekben, díjakban. 2009. március 15-én a győri Közgyűlés Győr Megyei Jogú Város díszpolgárává választotta. Barsi Ernő honlapja: <http://www.barsierno.hu/eletrajz> (Letöltve: 2012. április 9.)
- 25 HARSÁNYI ISTVÁN: *A Magyar Népi Művelődési Intézet: 1946–1948. Történet és dokumentumok*. Bp., 1988. 105–106. Keresztury Dezső lemondása után utóda, Ortutay Gyula „a radikális átszervezését tervezte, mert véleménye szerint nem volt szükség a magyar parasztság, a magyar falu művelődésének biztosításához speciális intézetre.” Az MNMI 1948. október 13-án meg is szűnt. Uo. 124–128.
- 26 RÁCZ: i. m., 429–432. Egy hajdani népfőiskolás visszaemlékezés szavaival: Újszászy Kálmán „a faluszemináriumi munkán keresztül tudatosította bennünk a néphagyomány jelentőségét, fontosságát és a megőrzés felelősségét. (...) Ennek a felismerésnek a hatására kapcsolódtam be az 1950-es években a Néprajzi Társaság önkéntes gyűjtőmozgalmába, s így a néphagyomány ápolása szinte életprogramommá vált. A pataki faluszemináriumi munka tapasztalatai alapján kezdem hozzá szülőfalum néprajzi és helytörténeti hagyományainak gyűjtéséhez és feldolgozásához.” KOVÁCS KÁROLY: *Emlékeim Újszászy Kálmán professzor úrról. Újszászy Kálmán emlékkönyv*: i. m., 551–552.
- 27 RÁCZ: i. m., 434. és: Az 1947. július 8–10-iki faluszemináriumi találkozó jegyzőkönyvei. RÁCZ István előadása (Megbeszélés az új pataki népi munkákról). Adalékok a Sárospataki Főiskola Faluszemináriumának 1947. július 8–10. napjain Sárospatakon tartott találkozójához. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 78. A szerény elnevezésű irat a háromnapos rendezvény részletes (az előadásokat, illetve egyes esetekben az azt követő hozzászólásokat is tartalmazó) jegyzőkönyve.
- 28 Szabó Zoltán Teleki Pál köréhez kapcsolódva, 1938–1945 között kormánypárti országgyűlési képviselő volt, „horthysta” képviselő múltja miatt 1945-ben és 1946 elején többször le is tartóztatták. Mivel azonban Fekete Zsolt fedőnév alatt részt vett az ellenállási mozgalomban (amiről a Miniszterelnökség adott ki igazolást), az eljárást megszüntették ellene. A meghurcolt professzor a sárospataki teológia megszüntetése (1951) után visszavonult, majd 1952-től 1956-ig Ófehértón lelkészkedett. A forradalom leverése után visszakerült a tiszáninneri egyházkerületbe; Noszvajon lett lelkész, 1965-ben bekövetkezett haláláig. Magyar Életrajzi Lexikon: <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC14240/14372.htm> (Letöltve: 2012. április 10.)
- 29 SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 78.

- 30 Mindennek alátámasztására az 1947. nyári, nagysikerű sárospataki Szabadművelődési Akadémiai Napokat említette a szerző, ahol a 34 résztvevő közül 19-et az MNMI delegált. HARSÁNYI: *A Magyar Népi...*, 105–106.
- 31 Rácز István 1946. aug. 6-án kelt levele Sárospatakról Harsányi Istvánhoz. Idézi: Uo. 199–206.
- 32 Uo. 44. és 75–83.
- 33 Újszászy Kálmán beszámolója a faluszeminárium munkájáról, a legutolsó körlevél megjelenése (1944. nyár) óta. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 78.
- 34 1945 mint valódi „felszabadulást” hangsúlyozta Újszászy is később. “Hit, haza, emberiség”: KOLTAY GÁBOR beszélgetése Újszászy Kálmánnal. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*: i. m., 47. Ugyanakkor 1945-ös közigazgatói jelentésében inkább a nehézségek miatti aggodalom dominál. Napról napra. Közigazgatói jelentés. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*: i. m., 157–163.
- 35 A sárospataki református főiskola hároméves terve. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 3529.
- 36 Deák Geyza (? , 1870 – Sárospatak, 1931) tanár, rajztanár, néprajzi gyűjtő (Újszászy Kálmán apósa). Pápán, majd a sárospataki kollégiumban tanított. Lásd: POCSAINÉ EPERJESI ESZTER: *Palágyi Deák Geyza: 1871–1931*. Acta Patacina V. Sárospatak, 2001.
- 37 Jelentés a faluszeminárium 1946/47. tanévi működéséről. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 2816. Ugyanakkor mindezt árnyalja egy 1948 januárjából fennmaradt szeminárium könyvtárrend, melynek első pontja szerint „a faluszemináriumi könyvtár a Sárospataki Főiskola Faluszemináriumának szakkönyvtára. Mint ilyen, elsősorban a mindenkor faluszemináriumi növendékek között végzett nevelői munka célját szolgálja. Mások csak a könyvtár vezetőjének esetéről-estéről adott külön engedélyével használhatják.” A Sárospataki Főiskola Faluszemináriumának könyvtári szabályzata. 186/1947–48. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 2828.
- 38 A vidékre vonatkozó történelmi események gyűjteményének szánták.
- 39 SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 2816. és Újszászy Kálmán beszámolója. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 78.
- 40 Újszászy Kálmán beszámolója. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 78.
- 41 A sárospataki református főiskola faluszemináriumi munkájának feladatai és célja (Újszászy Kálmán, 1934). SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 2496.
- 42 Újszászy Kálmán előadása: A szeminárium feladatai. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 78. és Az 1947. évi július 8-tól 10-ig tartandó faluszemináriumi találkozó programja. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 2819.
- 43 A parasztszeminárium célja, „hogyan a parasztlelet-
forma mellett döntött 18–40 éves, tanulni vágyó parasztbereket hívna be szemináriumszerű foglalkozásra”, „kultúr-milió” teremtése céljából. „Vezető és kiemelkedő személyiségek tartának előadásokat számukra. A hallgatóság kéthetenként változna, hullámnak.” Az 1947. július 8–10-iki faluszemináriumi találkozó jegyzőkönyvei. Harsányi István előadása: A magyar népi művelődési intézet munkája. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 78.
- 44 A pataki kollégium nyitását a katolikus egyház felé Illyés Gyula is megerősítette, aki említett, a cigándi és tokaji partikulát előkészítő, Németh Lászlóval megített útja alkalmával megjegyezte, hogy a reformátusok „itt jobban mozogtak”, összefogtak még a katolikus plébánosokkal is. (Idézi: HARSÁNYI ISTVÁN: A Magyar Népi Művelődési Intézet /Történeti áttekintés és dokumentumok/. *Kultúra és közösség*, /1982/ 4. sz. 21.) Németh egyébként is elismerő véleménnyel volt Patakról és a faluszemináriumról: „a hegyen ülő kis iskolaváros, a gyönyörű táj, a faluszemináriumot fenntartó tanárok, diákok nemcsak munkaszobát ígértek, de burokol köré egy kis művelt magyar mezeget is.” –írta egy 1948-as látogatása kapcsán. (NÉMETH LÁSZLÓ: *Homályból homályba II*. Bp., 1977. 105.)
- 45 Újszászy Kálmán előadása: A szeminárium feladatai. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 78.
- 46 A Sárospataki Főiskola Faluszemináriumának 1946–47. évi körlevele. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 78.
- 47 Ehhez lásd: BARTHA ÁKOS: „...S a buborék felszáll...” A kollégiumi népkutatás hagyományai Sárospatakon a faluszeminárium megalakulása előtt. *Néprajzi Látóhatár*, 2011/3, 5–59.
- 48 Újszászy Kálmán előadása: A szeminárium feladatai. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 78.
- 49 HARSÁNYI: *A Magyar Népi...*(könyv), 61 és 227–230. A „nyári foglalkoztatásra az Intézet behívott kb. 10 most végzett tanítót” is Ricsére. (Jegyzőkönyv. Dr. Harsányi István előadása: i. m. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 78.) A másik kapcsolódási pont a tájtanító intézetek és a faluszeminárium között Kiss Géza kákicsi református lelkésznek a csányoszrói iskolába való – sikertelen – bevonásához kötődik. Kisst, az *Ormánság* című nagy hatású munka íróját az 1933/34-es tanévben meglátogatta egy dunántúli tanulmányútra induló faluszemináriumi csoport és úgy látszik, részben erre az emlékre apellálva próbálta őt mozgósítani több mint egy évtizeddel később az MNMI. Harsányi István 1946. novemberi levelében egy leendő ormánsági néprajzi múzeum alapjainak lerakására kérte fel az ekkor már igen beteges kutatót, az alapokhoz pedig (a tanítóképző intézet mellett) egy faluszeminárium megszervezését is ildomosnak tartotta volna. Mint írta, „olyanfélére gon-

- dolunk, mint amilyen a Sárospataki Református Főiskola Teológiai Akadémiája mellett működik dr. Újszászy Kálmán teológiai professzor vezetése alatt. Természetes, hogy ennek a faluszemináriumnak minden tekintetben az Ormánság, illetőleg a Dunántúl speciális problémáihoz kell igazodnia. A faluszeminárium megszervezésének minden részletkérdését tetszése szerint oldhatná meg Nagytiszteletű Úr.” (Harsányi István levele Kiss Gézának 1946. nov. 22-én. Idézi: HARSÁNYI: *A Magyar Népi.../könyv/, 207–209.*) Kiss Géza azonban megromlott egészségi állapotára, más elfoglaltságaira, valamint a színvonalcsúszástól való (nem is teljesen alaptalan) féltelmére hivatkozva elhárította a felkérést, melynek már alapkoncepciójával sem értett egyet. Figyelemreméltó gondolatmenete szerint a hirdelenszervezett, gazdaságilag képzett parasztság helyett félművelt tanítókat terepre küldő új oktatáspolitikai kontrasztelekciójával átesett a ló túlsó oldalára és nemigen lesz képes felülmúlni az 1945 előtti népművelés eredményeit sem. Mindezek mellett Kiss hivatkozott az alapfeltételek hiányára is: „nekem könyvekre, segédeszközökre, egy nagy tervezet kidolgozására lenne szükségem ahhoz, hogy nyugodt lelkiismerettel ülhessek a katedrára. S utána nézni elsősorban a pataki faluszeminárium munkájának, módszerének, tárgyainak, eredményeinek.” – utalt a pataki munkásságára a tudós lelkész. (Kiss Géza válaszelevele Harsányi Istvánnak 1946. dec. 10-én. Idézi: HARSÁNYI: *A Magyar Népi.../könyv/, 209–211.*) Hasonlóan kritikus volt az MNMI ötleteivel kapcsolatban a faluszeminárium „régí barátja”, Turi Sándor paszabi iskolavezető tanító is, aki leveleiben érzékeltette kétségeit és Kisséhez hasonló koncepcionális aggályait: „Örülök a falu iránti nagy érdeklődésnek, de azt is tudom, hogy az édesanya nem mindig azért csókolgatja a gyermekét, mert nagyon szereti, hanem hogy ne sírjon. A szót meg könnyű kimondani, mert azt fekve is megtehetjük” – írta többek között. (Idézi: HARSÁNYI: *A Magyar Népi.../könyv/, 24.*)
- 50 Újszászy Kálmán előadása: A szeminárium feladatai. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 78.
- 51 Egy példa a távirati stílusban ismertetett fontos alkotásokra (Révai József: Marxizmus és népiesség): „A könyv célja harcolni az ellen, hogy a népiesség a reakció bűvőhelyévé váljék. Ugyanakkor pedig megvédeni a népiességet azoktól, akik a reakció bűvőhelyének tartják. Ahol a népiesek mozgalmát feltétlenül el kell fogadni az a földreform kérdésében elfoglalt radikális álláspontjuk. Ennek keresztülvitele érdekében a marxizmusnak még a parasztságéét is támogatni kell. A hibát abban látja, hogy a népi írók mozgalma, mert erről van szó, gyökereit nem a múlt századvég parasztszociális forrongásaiban bírja, hanem a kapitalizmus válságában és az értelmiségnek a kapitalizmusból való kiábrándulásában. A fasiszta fertőzés veszedelme pedig nép, faj, nemzet kérdéséhez való viszonyuk tisztázatlanságából folyik [sic!]. Az első állásfoglalás az ú. n. harmadikutas megoldás ellen. Ideál: parasztság és munkásság összefogása, amelyben az előbbi az utóbbira támaszkodik.” Újszászy Kálmán előadása: Összefoglaló ismertetés a faluszemináriumi könyvtár 1945 óta begyűjtött új szerzeményeiről. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 78. Uo.
- 52 Uo.
- 53 BALASSA IVÁN: Emlékeim Újszászy Kálmánról. *Újszászy Kálmán emlékkönyv: i. m., 561.*
- 54 ÚJSZÁSZY: A sárospataki főiskola faluszemináriuma..., 19.
- 55 Összesen 12 200 Ft-ra taksálták a legsürgősebb kiadásokat. A Sárospataki Főiskola Faluszemináriumának sürgősen fontos dologi kiadásai, melyekre fedezettel nem rendelkezik. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 2824. és: A Sárospataki Főiskola Faluszemináriumának adatai az Egyházak Világtanácsa négyéves újjáépítési tervéhez. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 2825.
- 56 KOVÁTS DÁNIEL: Egy beszélgetés morzsái. *Újszászy Kálmán emlékkönyv: i. m., 82.*
- 57 „Mindenne szükségünk van, ami a magyarság életével kapcsolatos tárgyi, vagy írott emlék” – hangsúlyozta a professzor, majd konkrét felsorolásába kezdett a gyűjtendő anyagoknak. Ezek a következők: térképek, fényképek, képeslapok, rajzok, festmények, irodalmi művek, újságok, plakátok, nyomtatványok, röpcédulák, levelek, levelezőlapok, népi eredetű íróások és „általában az amerikai magyarság életével kapcsolatos mindenféle adalék: statisztika, grafikonok, ábrák, régebbi településsel kapcsolatos emlékek, stb”. A levélben „hasznos és szeretetteljes” tanácsokat is adott a gyűjtés mikéntjére vonatkozóan, elsősorban az adatrögzítés pontosságát hangsúlyozva. Újszászy Kálmán levele. Kelt: 1947. szeptember 8. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 2817. Az 1947/48-as jelentés szerint az amerikai kapcsolatfelvétel a ligonieri Bethlen Home-ot is érintette. Jelentés, 1947/48. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 2832.
- 58 Mr. Sárospatak. *Újszászy Kálmán emlékkönyv: i. m., 29.*
- 59 Újszászy 1965-ben és 1971-ben három-három hónapot töltött az Egyesült Államokban. Mint írta, mindkét esetben felhasználta az alkalmat arra, „hogy az ottani magyar származású reformátusok elsősorban egyházi életére vonatkozó” dokumentumait összegyűjtse egy hazai gyűjtemény számára. ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: Adalékok egy életrajzhoz. *Újszászy Kálmán emlékkönyv: i. m., 22–23.*
- 60 HARSÁNYI: *A Magyar Népi.../könyv/, 11.* Később, a volt népfőiskolások kiszorultak „a falusi közéletből, sőt magából a faluból is, de egy részük a mezőgazdaság szocialista átszervezése

- után (...) kamatoztatni tudta szélesebb látókörét, szakismereteit és a társai körében élvezett tekintélyét.” Uo.
- 61 Az antropológiai megközelítéshez egy faluszemináriumi szociográfián keresztül: BARTHA ÁKOS: Népi szociográfia a népiek előtt? Egy korai falurajz a sárospataki faluszemináriumból. *Studia Historica Debreceniensis* I. Szerk.: LUKÁCS ANNA. Debrecen, 2012. 9–21.
- 62 Ami a konkrét feladatokat illeti, a „karácsony utáni hetekre” tervezett népfőiskolás találkozóra a professzor már gyűjtési eredményeket kért. A gyűjtés – ugyanúgy, mint az amerikai felhívás – teljes körű, minden érdekes volt, „ami a magyar paraszti életnek értékes darabja”: használati és népművészeti tárgyak, térképek, fényképek, képeslapok, levelezőlapok, rajzok, festmények, régi írások, plakátok, nyomtatványok, röpcédulák, paraszti eredetű írások és a szellemi néprajz tágas repertoárja. Természetesen ez az iromány sem nélkülözte a gyűjtési útmutatót. Újszászy Kálmán levele. Kelt: 1947. szeptember 16. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 2818.
- 63 Sárospataki Református Lapok (továbbiakban: SRL), (1947) 17. sz. 8. Ugyanebben az évben a Sárospataki Református Lapok címlapon értekezett „felvidéki magyar véreinkről” (SRL, /1947/ 2. sz. 1.), akiknek helyzetét állandó rovat segítségével is napirenden tartotta (Adalékok a szlovákiai magyar reformátusság életéhez). A kollégium 1945 utáni felvidéki kapcsolataihoz tartozik továbbá, hogy az újjáélesztett szupplikációkon még 1947-ben is nyíltan gyűjtöttek a felvidéki növendékek számára. Urbán Barna főiskolai közigazgató körlevelét közli: BILKAY-LACZKÓ: *Szupplikáció...*, 30.
- 64 Pályázati felhívás, 222/1947–48. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 2791.
- 65 A faluszeminárium munkanaplói. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 1874–1881 és Pályázati felhívás. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 2790–2791). Az azonosítást megerősítette Papp Vilmos szíves közlése. Bíró miskolci csizmadia gyermekekét látta meg a napvilágot 1912-ben, majd a helybéli Lévay József Gimnázium elvégzése után került a pataki teológiára. Tehetségével és utcagyerekek közt végzett cserkészmissziójával hamar felgyelgáltak rá a professzorok, így lelkészképesítője után Amerikába küldték, ahol a Princetoni Egyetemen *Az ifjúkori bűnözés okairól* írt disszertációt, de a Yale-en is tanult, mindamellett, hogy egy bányász gyülekezetben lelkészi szolgálatot teljesített. A háború alatt hazajött, beiratkozott a budapesti bölcsészkarra, majd a Don-kanyarba került tábori lelkészként, ahonnan az összeomlás után neki kellett hazavezetnie az ezredből megmaradt mintegy négyszáz főt. A háború után letartóztatták, nem engedték lelkészként tevékenykedni, ezért tanárként helyezkedett el. Élete alkonyán, 1986-tól 1999-ben bekövetkezett haláláig Kőbánya presbitereként működött. PAPP VILMOS: *Negyvenegy prédikátor. XX. századi magyar „gályarab”-prédikátorok I. h. n. 2008. 30–34.*
- 66 Összesített kimutatás: a szlovákiai áttelepítéssel érintett ottani egyes református egyházak áttelepítési adatairól. Vagyon helyzettel, 1945–1946. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 1296.
- 67 A Felvidékről cseh vidékre deportált magyarok sorsáról egy 1947-es levél tanúskodik. (SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 3579.) A kárpátaljai reformátusok helyzetének súlyosságáról, az új államhatalommal való viszonyról (többek között kitelepített hívekről, internált lelkészekről, a javadalmak megszüntetéséről és az újjáéledő szektákról) egy 1946-os írás tudósít: Jelentés „Zakarpátszka” ukrainjai magyar református egyház helyzetéről, 1946. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 1292. Szakirodalom az atrocitásokhoz: NAGY ZOLTÁN MIHÁLY: Áldozatok, elhurcoltak, menekülők, jogfosztottak. A magyar kisebbségek veszteségei (1944–1948). *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Szerk.: BÁRDI NÁNDOR – FEDINEC CSILLA – SZARKA LÁSZLÓ. Bp., 2008. 192–200 és POPÉLY ÁRPÁD: A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása: deportálás, lakosságcsere és reszlovakizáció. *Uo.* 210–216. A felvidéki reformátusság helyzetéről az időszakban: SZABÓ ANTAL: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története – II. rész. *Regio*, 4 (1990) 4. sz. 204–221. főként: 204–211.
- 68 Ezekhez lásd: BARTHA ÁKOS: Adalék a sárospataki faluszeminárium (1931–1951) felvidéki vonatkozásaihoz. Kapcsolatok az első bécsi döntéstől 1945-ig. *Szemelvények ötszáz év magyar történelméből*, Szerk.: ANTOS BALÁZS – TAMÁS ÁGNES. Szeged, 2011. 117–131.
- 69 A pályázathoz részletesebben: BARTHA ÁKOS: Iskola a határon. 20. századi felvidéki életutak és dokumentumok a sárospataki Faluszemináriumi Kéziratokban. *Mediárium*, 2012/4, 5–25.
- 70 „Az utóbbi tananyagába rendszeresen és kötelezően be volt építve a szemináriumi összefüggéseken való részvétel, míg a többi vonalon önkéntes formában folyt a munka” továbbra is. Jelentés, 1947/48. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 2832.
- 71 Uo.
- 72 Szathmáry Lajos szerint a körzeti könyvtárakat a VKM létesítette. A szabadművelődés helyi ügyvezetői innen kölcsönözhettek köteteket falvaik számára, gyorsan és szelektáltan. SZATHMÁRY: i. m., 29. Valószínűsíthetően tehát Patakon a faluszeminárium vállalta magára ezt a szerepet.
- 73 Jelentés, 1947/48. SRKTGY Adattár. Fsz. kt. 2832.
- 74 A segítők közül Ráski Sándor, Ecsedy Lajosné gépirónó, valamint Géczy Lajos és Szentimrei Mihály teológusok közreműködését em-

- lította az irat (utóbbiak az újságcikk és nyomtatványgyűjtemény rendezésén dolgoztak). Uo. Továbbá, részletesen: A Faluszeminárium 1947–48. évi összejöveteleinek munkanaplója. SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 1877.
- 75 Jelentés, 1948/49. SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 2833.
- 76 Újszászy szerint a kényszerű változtatások egybeestek az ifjúság érdeklődésének megváltozásával. Uo.
- 77 Uo.
- 78 *Ethnographia*, (1949) 395.
- 79 Jelentés, 1948/49. SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 2833.
- 80 Ugyanakkor: „pedagógiai és szociológiai dolgozatok kiírásával is igyekeztünk a szeminárium gyűlékezetiismereti adalékgyűjtő munkáját segíteni” –vallotta. Jelentés, 1949/50. (Jelzet nélkül.)
- 81 Adalékok a sárospataki fazekasság monográfiájához (Román János). Sárospatak, 1949. SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 216. A szerző a témát a faluszeminárium megszűnte után, az ötvenes évek második felében több kötetben (és nyelven) feldolgozta, megjelentette: ROMÁN JÁNOS: *Sárospataki kerámia*. Bp., 1955. Uő: *Pottery of Sárospatak*. Bp., 1955. és Uő: *A habának Sárospatakon*. Sárospatak, 1959.
- 82 BALASSA IVÁN: Emlékeim Újszászy Kálmánról. *Újszászy Kálmán emlékkönyv: i. m.*, 563.
- Anyagiak terén ebben az évben a kollégium „teljes egészében maga fedezte a szemináriumi költségeket”, továbbá a raktárhelyiség kialakításával kapcsolatos kiadásokat, de napi kétórányi diák munkaerőt is biztosított a 20–25 főt számláló közösség munkájához, melyben ismét kizárólag teológusok vettek részt. Jelentés, 1949/50. Jelzet nélkül, az 1945 utáni jelentések közt.
- 83 Jelentés, 1950/51. SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 2834.
- 84 „Hit, haza, emberiség”. *Újszászy Kálmán emlékkönyv: i. m.*, 49.
- 85 Jelentés, 1950/51. SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 2834.
- 86 Újszászy Kálmán beszámolója. SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 78. és Jelentés, 1950/51. SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 2834.
- 87 Uo.
- 88 Uo. Újszászyt és kartársait természetesen nem érték teljesen váratlanul az események, bár igyekeztek alkalmazkodni az új rendszerhez. A professzor többek közt a legfontosabb marxista gondolkodók munkásságával is megismertette teológushallgatóit. „Hit, haza, emberiség”. *Újszászy Kálmán emlékkönyv: i. m.*, 49.
- 89 *A termelő munka szociográfiájához. Cigánd. (Munkaalalom, munkaidő, munkabér)*. Gyűjtötte: Szűcs Endre. 1949. dec. SRKTGy. Adaléktár. 538.
- 90 Lásd: T. Kiss: i. m., 70.

A Magyar Kommunista Párt koncepciója a Szovjetunióval kialakítandó kultúrdiplomáciai kapcsolatokról a „fordulat” után, 1946 őszétől 1948-ig

---

(A Kommunista Párt és a kultúrdiplomácia) Dolgozatunkban arra keresünk választ, hogy 1946 őszén a demokráciával szakító szovjet típusú politikai berendezkedést megvalósítani szándékozó Magyar Kommunista Párt (MKP) milyen kultúrdiplomácia kialakítására törekedett a Szovjetunió irányában. A kérdés megválaszolása azért is fontos, mert a kultúrdiplomáciában és a nemzetközi kulturális kapcsolatokban bekövetkező esetleges módosulásuknak nemcsak a kül- és kultúrpolitikában lehetnek következményei, hanem bel- és gazdaságpolitikai, továbbá tudománypolitikai hatásai is voltak. A jobb megértés érdekében meg kell vizsgálni azt is, hogy a háború után visszafogott kommunista kultúrdiplomácia milyen orientációt követ a politikai koncepcióváltás után, voltak-e preferenciák a kulturális és tudományos kapcsolatokban.

Az 1945 utáni kommunista kultúrdiplomáciáról készült dolgozatomból* látható, hogy az MKP a magyar–szovjet kapcsolatok elmélyülését remélte, abban bízott, hogy a kulturális kapcsolatok hozzájárulnak egy reális magyarság-kép kialakulásához a Szovjetunióban, és arra is gondolt, hogy a szellemi kapcsolatok termékenyítően fognak hatni a magyar művészetre, tudományra és irodalomra. Mindezek ellenére a pártnak nem volt a Szovjetunióval kapcsolatosan koherens kultúrdiplomácia elképzelése. Az MKP-hez kötődő értelmiségi elit sem reagált súlyának, vagy politikai befolyásának megfelelően a kultúrdiplomácia kihívásaira. A kommunista kultúrdiplomáciai aktivitás a művelődéspolitikai ágazataihoz képest is igen csekély volt. Az MKP II. világháború utáni kultúrdiplomáciai szerepét elemezve megállapítható, hogy néhány önálló kultúrdiplomáciai megnyilvánuláson kívül a párt csupán a koalíciós együttműködésekben vett részt és néhány civil kezdeményezéshez csatlakozott.

A kutatás bizonyította, hogy a vesztes háború miatti rossz nemzetközi körülmények miatt, az elszigeteltségben a magyar külpolitikának nem volt mozgásteret. Ilyen körülmények között ezért a pártnak nagyobb fontosságot kellett volna tulajdonítania annak az eszközrendszernek, amivel a kultúrdiplomácia rendelkezett, meg kellett volna kísérlni a magyarságról a Szovjetunióban kialakított véleményt megváltoztatni és az ország presztizsét a kultúra eszközeivel növelni. A Magyar Kommunista Párt nagyobb kultúrdiplomáciai aktivitására azért is szükség lett volna, mert a szovjet emigrációból hazatérő kommunisták között néhányan – Balázs Béla, Lukács György, Révai József, Sík Endre – nemzetközi színvonalú intellektuelek voltak, szovjet kapcsolatokkal rendelkeztek. Ezeket a potenciális lehetőségeket a pártnak ki kellett volna használni.

(A „fordulat” hatása a kultúrdiplomáciára) Ha bizonyos korlátok között is, 1945–1946-ban politikai pluralizmus volt Magyarországon. A Magyar Kommunista Párt azonban az 1946. szeptember 28. – október 1. közötti III. kongresszuson deklarálta is szakított a

demokráciával, amikor kinyilvánította, hogy el kell távolítani a „nép ellenségeit” a koalícióból. A kommunisták 1946 őszétől a polgári demokrácia talaján álló politikai erők visszaszorítását és megsemmisítését is célul tűzték ki. A hegemoniára, majd a hatalom monopolizálására törekvő MKP szakpolitikai lépéseiben is a demokráciától idegen politikálást valósít meg.

A népi demokratikus átalakulás meghirdetése, a nemzetközi kommunista mozgalomban az „új” világpárt, a Kominform létrehozása, az egységes imperialista-ellenes fellépés deklarálása, a népi demokrácia talaján álló államok közti ellentétek megszüntetése, a problémák szőnyeg alá söprése szükségszerűen kellett hogy módosítsák a kommunista kultúrdiplomáciát, a Szovjetunióhoz való viszonyt. Mivel a kommunista ideológiában és hatalmi felfogásban a kultúra fontos legitimációs eszköz, ezért a párt kultúrdiplomáciai felfogásában is módosulni kellett történnie. A kultúrdiplomácia nemcsak a külpolitikai célokat szolgálja, hanem fontos szerepet tölt be a modernizációs célok segítségével, a magyar és egyetemes kultúra összefüggéseinek előmozdításában. Nem véletlen, hogy az eddig visszafogott Magyar Kommunista Párt a kultúrdiplomácia és a nemzetközi kulturális kapcsolatok területén, így a Szovjetunió irányában is aktív lesz, a legtöbb területen kifejti a véleményét, és mindent elkövet, hogy a nem baloldali értelmiségi elitet és tudósokat kiszorítsa a szakmai szervezetekből, megfossza akadémiai tagságától, sőt azokból a civil kezdeményezésekből is távol tartsa, amelyek szerepet játszottak a háború utáni nemzetközi kulturális és tudományos kapcsolatok kiépítésében, az ország presztízsének helyreállításában. Kérdés, hogy a megváltozott nemzetközi helyzetben és a módosult kommunista belpolitikai felfogás következményeként a Szovjetunió milyen kultúrdiplomáciai aktivitást tanúsít Magyarország irányában. Ennek a kérdésfelvetésnek azért is van jelentősége, mert nemcsak a Magyar Kommunista Párt nem rendelkezett átgondolt kultúrdiplomáciai koncepcióval a Szovjetunió irányában, hanem a szovjetek sem tanúsítottak érdeklődést Magyarország felé.

(Kiemelt szerepet kap a Szovjetunió) 1945–1946-ban a Szovjetunió jóindulatát elnyerni akaró, a magyar–szovjet kulturális és tudományos kapcsolatok bővítését ambicionáló, és ezzel a két ország szellemi életének gazdagodását egyaránt szolgáló magyar kezdeményezésekre a szovjet szervek udvariasan, de tartózkodóan reagáltak. A szovjet magatartás okát a bizalmatlanságban, a még nem végleges status quóban láttuk. Annak ellenére, hogy a térség és így Magyarország „jövője” Jaltában már eldőlt, a Szovjetunió a békeszerződés aláírásáig és a magyar belpolitikai viszonyok „letisztulásáig” a helyzetet provizórikusnak tekintette. Az „ideiglenes” viszonyok miatt a Szovjetunió a kultúra és a tudomány egyetlen lényeges területén sem volt hajlandó „lépni”, még olyan területen sem, mint például az orosznyelv-oktatás, holott ez a szféra a formálódó szovjet világhatalmi érdekek indirekt szolgálatát jelentette volna.

1946 őszétől a magyar belpolitikai élet és a nemzetközi viszonyok is pozitívan változtak a Szovjetunió javára. A párizsi béke 1947. február 10-i megkötése után a szovjetek helyzete Magyarországon és a térségben „végérvényesen” stabilizálódott. 1947 tavaszától tehát a Szovjetunió olyan körülmények közé került, ami után már nem volt elvi akadály annak, hogy a szovjet kultúrdiplomácia hosszú távú gondolkodásra is berendezkedjen. A nagy kérdés az volt, hogy valóban módosul-e a szovjet politika Magyarországra nézve. Egy bizonyos: a magyar kommunisták lényeges változtatásokat hajtottak végre.

A háború után még minden irányban nyitott, a magyar és az egyetemes művelődés kölcsönhatásait egyaránt szem előtt tartó magyar kultúrdiplomáciában egyértelműen kimutat-

ható változások kezdődnek 1946 őszén. A szellemi kapcsolatok orientációjának módosulása a belpolitikában „végbemenő” átalakulásokkal hozható összefüggésbe. A politikai pluralizmussal az MKP III. kongresszusán szakító kommunisták nemcsak a polgári erőknek a hatalomból való kiszorítását deklarálják, hanem a kultúrkapcsolatok „új” irányultságát is megfogalmazzák. A preferált szovjet és mindinkább a Szovjetunió befolyása alá kerülő szomszédokkal való együttműködés fontosságának kiemelése mellett formálisan viszont még megfogalmazódik a Nyugattal való kultúrkapcsolat jelentősége is.

A vízvázlatzónak számító pártkongresszuson Rákosi Mátyás egyértelműen kijelenti, hogy a magyar demokrácia külpolitikája nem lehet más, mint egységes, őszinte demokratikus viszony a szomszéd népekkel, mindenekelőtt új szomszédunkkal, a „nagy és felszabadító” Szovjetunióval. A Kommunista Párt vezetője beszédében azt is deklarálta, hogy Magyarország híd szerepre nem vállalkozik.² A párt második embere, Gerő Ernő hozzászólásában ugyancsak a Szovjetunióhoz és a szomszédokhoz fűződő viszony elsőbbségét hangsúlyozta, ugyanakkor még megjegyezte, hogy szoros gazdasági és kulturális kapcsolatokat akarunk a nyugati demokráciák népeivel.³ Az új kommunista külpolitika elméleti kifejtésére Berei Andor a Fórum 1947. januári számában vállalkozott. Berei a pártvezetőkhez hasonlóan az új világpolitikai helyzetben Magyarország külpolitikai irányvonalát a Szovjetunióhoz fűződő viszonyban határozta meg. A kommunista teoretikus szerint a szomszéd népekkel kiépülő viszonyoknak szintén reális feltételei vannak.⁴ A magyar kultúra és tudomány nyitottságát demonstrálandó a Szabad Nép 1947. január 16-án azonban még arról írt, hogy 65 ösztöndíjas megy 19 államba. A kommunista lap szerint Magyarország mindjobban kifejlődő kulturális kapcsolatai az 1947–1948-as tanévben az eddiginél nagyobb mértékben teszik lehetővé fiatal tudósok és művészek külföldön való továbbtanulását.⁵

A polgári demokrácia talaján álló erők számára a III. kongresszus után bebizonyosodott, hogy az MKP szakított a demokráciával, és a Nyugattal a kapcsolatok átrendezését és leépítését tervezi.

A háború utáni demokratikus művelődéspolitikai és kultúrdiplomácia kidolgozója, a kommunisták részéről 1946-tól rendszeresen támadott Keresztury Dezső egyetértett az aggodalmakkal. A kultuszminiszter a felszólalásra úgy reagált, hogy – a magyarok mint kis nép – sem a nyersanyagforrások végtelenségével, sem embertömegeinek nagyságával nem játszhat komoly szerepet az európai népek társaságában. A nemzetközi kultúrkapcsolatokkal összefüggésben újólapon fontosnak tartotta, hogy a Nyugat mellett a Szovjetunióval és a szomszéd országokkal a kapcsolatokat kiépítsük. Az 1945 utáni sokoldalú kultúrkapcsolatok koncepcióját valló és kidolgozó Keresztury a nemzetgyűlést informálandó és a sokoldalú kapcsolatok fontosságát demonstrálandó elmondta, hogy éppen most nyílt lehetőség 200 parasztfiú számára, hogy Dániába menjenek tanulni.⁶

A polgári erők, mindenekelőtt a Magyar Szabadságpárt részéről megfogalmazott kételyeket Andics Erzsébet visszautasította. A kommunista politikus 1947. március 20-i felszólalásában ugyanakkor már egy kommunista szempontú diplomáciai kart igényelt, és ezért támadta a régi diplomatákat. Egyrészt azt hangsúlyozta, hogy magyar szempontú és minden irányban nyitott külpolitikáról van szó, ezért a külkapcsolatok kidolgozásakor nem nézhetünk sem Moszkvára, sem Washingtonra, sem Londonra, hanem Budapestre kell néznünk. A magyar érdekek alapján álló külpolitikát azért nem tartotta eredményesnek, mert a külügyet nem szőtték át a demokratikus elemek. Andics szerint ez a politika akkor lett volna sikeres, ha a külpolitikai apparátust sikerült volna megtisztítani a horthysta bürokráciától.⁷ A diplomáciai testület kommunista szempontú

átalakítása végbemegy. A kommunista hegemóniát el nem fogadó diplomaták pedig szakítanak a rezsimmel.

Az MKP politikai célkitűzése, hogy „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!” 1947. május 31-én realizálódott. A Kiszgazdapárt centrumához tartozó képviselők eltávolítása után kiszorították a párt vezetéséből és a kormányból mindazokat a politikusokat, akik egyfajta polgári alternatívában gondolkodtak. Varga Béla eltávolítása után a miniszterelnök, Nagy Ferenc is „sorra került” és svájci útján „lemondott”.

(A tudományos kapcsolatok megtorpanása) A III. kongresszus után a társadalmi élet minden területén a pozícióikat erősítő, illetve túlsúlyra törekvő kommunisták nem akarták elfogadni, hogy a magyar–szovjet kultúrkapcsolatok egyik legproblematisabb kérdése a tudományos kapcsolatoké. Néhány nappal a kongresszus után, 1946. október 10-én az MKP Műszaki Bizottsága már tervbe vette a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság műszaki tevékenységének a megjavítását. Kezdeményezték, hogy a párt segítségével hozzájuthassanak műszaki-tudományos anyagokhoz.⁸

Az MKP tisztában volt a tudományos együttműködés politikai hatásával, ezért helytelenítette, hogy Magyarország 1945–1946-ban csak a Nyugattal alakított ki tudományos kapcsolatokat. A pártközpont a nyugati túlsúly okáról ezért jelentést kért az egyik legnagyobb egyetem, a Műegyetem párttitkárától, Zoltai Zoltántól. Rákosi Mátyásnak küldött jelentésében Zoltai beszámolt arról, hogy informálódott Csűrös Zoltán rektornál, mi az oka az egyoldalú kapcsolatoknak. Csűrös Zoltán a párttitkár kérésére elmondta, hogy képtelenek felvenni a kapcsolatokat a Szovjetunió tudományos köreivel és ezért fordultak a Nyugat felé. Csűrös az együttműködés javítása érdekében javasolta, hogy az orosz műegyetemek tanársegédeit hívják meg kutatómunka végzésére Budapestre. Zoltai a pártközponttól is tájékoztatta, hogy a Műegyetem tanárainak többsége pártolta a kapcsolatok kiépítését. Zoltai úgy vélte, hogy a probléma a Magyar Kommunista Párton keresztül, a két ország tudományos intézetei közvetlen érintkezésével oldható meg. A viszony elmélyítése érdekében Rákosinak még azt is javasolta, hogy küldjenek egy műegyetemi csoportot a Szovjetunióba.⁹ Az MKP-nak a nyugati kapcsolatok ellensúlyozását szándékozó koncepciójával függ össze a Magyar Kommunista Párt Műszaki Bizottsága 1946. október 10-i határozata is, amelyben célul tűzte ki, hogy a párt egy személlyel hatoljon be az Országos Ösztöndíjtanácsba.¹⁰

A magyar–szovjet tudományos kapcsolatok területén egyetlen jelentősnek mondható „előrelépés” az volt, hogy Kodály Zoltán, az MTA elnöke 1947. június 5-én Szekfű Gyula követ társaságában látogatást tett Volivovnál, a SZUTA elnökénél, aki Volgin alelnök és Varga Jenő akadémikus társaságában fogadta a magyarokat. A beszélgetés a szovjet és a magyar akadémiák együttműködéséről folyt.¹¹

Az MKP-nak a magyar–szovjet tudományos kapcsolatok kiszélesítését ambicionáló elképzelése ellenére 1947-ben elmélyült tudományos együttműködés a két ország között nem alakult ki, csupán néhány gesztus értékű lépés történt. A Szovjet Tudományos Akadémia a Moszkvába küldött magyar tudományos könyveket hasonló küldeménnyel viszonzta az MTA-nak.¹² Az együttműködés részeként értékelhető még, hogy a SZUTA 1947. június 12-én levelező tagjává választotta Szent-Györgyi Albertet.¹³ A Nyugattal 1945–1946-ban kiépült tudományos kooperációhoz hasonló kapcsolatok 1947-ben nem jöttek létre a Szovjetunióval. A magyar tudományos körök az együttműködést erősítő kezdeményezéseinek része volt az a meghívás, amelyet az 1848-as centenárium alkalmából rendezett tudományos tanácskozássra küldtek a szovjeteknek.¹⁴

(Az MKP számára fontosak az ösztöndíjasok) 1946 ősze a magyar–szovjet kapcsolatokban új periódust jelentett, mert 15 ösztöndíjas – egyetemisták és aspiránsok – utazott a Szovjetunióba. Az első ösztöndíjasok között volt Rényi Alfréd matematikus.¹⁵ A magyar ösztöndíjas egyetemi hallgatók rendes egyetemi hallgatóként iratkoztak be a szovjet egyetemekre és főiskolákra. Lakáshiány miatt Moszkvában csupán 1-2 ösztöndíjast helyeztek el, a többség Leningrádba került, néhányan más egyetemi városokba. Az egyetemisták többsége elsőéves hallgató volt, akik szovjet egyetemeken kezdték meg tanulmányaikat. Kevesebben voltak azok, akik már Magyarországon néhány félévet elvégeztek. Ezek a hallgatók egyéni tanterv alapján tanulhattak tovább. Az aspiránsokat kívánságaiknak és szűkebb érdeklődésüknek megfelelően egy-egy professzor mellé osztották be.¹⁶

Székfű Gyula követi jelentéséből megtudjuk, hogy a háború utáni szovjet körülmények között az ösztöndíjasok elhelyezése nem mondható jónak, Moszkva különösen túlszűfolt volt. Hiányos volt a ruházatuk, kevés volt az ösztöndíjuk, és nem volt megfelelő a táplálkozás sem.¹⁷ A Szovjetunióba kiküldött ösztöndíjasok életét, kutatási eredményeit a kommunista sajtó és az MKP vezetése figyelemmel kísérte. A legsikeresebb aspiráns, Rényi Alfréd munkájáról például a Szabad Nép 1947. július 29-én számolt be, amelyben megírja, hogy sikeres kandidátusi dolgozatot készített a magyar matematikus.¹⁸

Az MKP számára rendkívül fontos, politikai jelentőségű szovjet ösztöndíjasok kérdésével a legfelső pártvezetés is foglalkozott. A PB 1947. december 18-án tárgyalta a problémát. A szovjet ösztöndíjasok költségeit tárgyaló ülésen nem kisebb személyiség, mint Gerő Ernő volt az előadó. A PB javasolta, hogy a kultuszminiszter írja alá a póthitelkeretet, a pénzügyi feltételek rendezése után pedig intézze el az orosz elvtársakkal a kiegyenlítést esetleg úgy, hogy ők is küldenek Magyarországra ösztöndíjasokat.¹⁹ Másnap, 1947. december 18-án a VKM miniszter megtette az előterjesztést a Minisztertanácshoz a magyar ösztöndíjegyvezmény ügyében. A magyar kormány olyan szerződést kívánt kötni, amelynek értelmében a Szovjetunióban tanuló ösztöndíjasok költségének fele részét a magyar kormány, a másik felét a Szovjetunió fedezte. A VKM előterjesztése szerint a szerződés azonnali aláírásához komoly érdek fűződik, mivel annak aláírása előtt magyar ösztöndíjasok nem utazhatnak ki a Szovjetunióba.²⁰

Székfű Gyula követ közölte a Szovjetunió felsőoktatási miniszterével a magyar ösztöndíjasokra vonatkozó egyezménytervezetnek a Magyar Minisztertanács által történt elfogadását. A szovjet miniszter ezt tudomásul vette és a mindkét fél részéről elfogadott feltételek szerint várta az ösztöndíjasok kiutazását.²¹ Az MKP számára rendkívül fontos ösztöndíjas egyezményt 1948 júliusában írták alá. A szovjet kormány részéről Valerian Zorin külügyminiszter-helyettes, Magyarország nevében Székfű Gyula rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter látta el kézjegyével az egyezményt, amely szerint a Szovjetunió vállalja, hogy hús helyet bocsát magyar állampolgárok rendelkezésére. A fogadó fél feltétele volt, hogy csak olyan személyek kerülhetnek jegyzékbe, akik középiskolai tanulmányaikat befejezték, megfelelő egészségi állapotban voltak és a felvételi vizsgán megfelelték. A Szovjetunió a szovjet állampolgárokkal egyenlő feltételek mellett vállalta a magyar ösztöndíjasok egész tanulmányi idejükre ösztöndíjjal és lakással való ellátását úgy, hogy Magyarország a költségek 50%-át megtéríti. Az egyezmény szerint az ösztöndíjasok tanulmányaik befejeztével a Szovjetunióban rendszeresített diplomát kapnak.²²

(A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság szerepe) A magyar–szovjet kulturális kapcsolatokban meghatározó szerepet játszó és igen aktív szervezet, a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság közvetlenül a háború utáni évekhez képest jelentősen veszített fontosságából. A

Társaság egyik „legjelentősebb” megnyilvánulása 1947. szeptember 25-én az volt, hogy a magyar kulturális delegáció a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság küldöttségeként utazott a Szovjetunióba. A küldöttséget Ortutay Gyula VKM miniszter vezette. A delegáció tagjai voltak Darvas József építési miniszter, Rusznyák István az MSZMT elnöke, Fischer József a Közmunkatanács elnöke, Tóth Aladár az Operaház igazgatója, Major Tamás a Nemzeti Színház igazgatója és Kisfaludy Strobl Zsigmond szobrászművész.²³ A magyar kulturális küldöttség négy hetet töltött a Szovjetunióban. Járt Moszkvában, Tbilisziben és Kubanyban. A delegáció tagjai különböző sajtóorgánumoknak nyilatkoztak, illetve cikket is megjelentettek.

A Társaság aktivitásának csökkenése mellett „új” momentum volt az is, hogy azok a nem kommunista intellektüelek, akik 1945–1946-ban a magyar–szovjet kapcsolatokat a két ország kultúrája, a magyar–szovjet jó viszony és a magyarsággép formálása szempontjából meghatározó fontosságúnak tartották, az 1947 utáni politikai változások miatt már nem tartották eredeti célkitűzésüket megvalósíthatónak. Az MKP vezetésével végrehajtott „fordulat” után az értelmiségi elit egy nagy emigrációs hulláma hagyta el Magyarországot. Az itthon maradottak egy részét „népi demokrácia-ellenes tevékenység” miatt letartóztatták, mások nem vállaltak közösséget az új hatalmi elittel. 1947-ben az Amerikai Egyesült Államokba emigrál a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság egykori elnöke, Zilahy Lajos. A fordulat éve alapos változásokat hozott a háború utáni MSZMT-ben meghatározó szerepet vállaló más vezető értelmiségieknél is. Alföldi András 1948-ban Svájcba távozik, Bárdos Arthur 1948-tól az USA-ban él. Cs. Szabó László is az emigrációt választja 1948 után. Bay Zoltán 1948-tól az amerikai és nem a magyar tudományt gazdagította. Navratil Ákost, Heller Farkast és Kotsis Ivánt nem tartották érdemesnek akadémiai tagságra. Waldbauer Imre 1946-tól, Békésy György pedig 1947-től az Egyesült Államokban növelte a magyar szellemi elit súlyát. A Társaságban korábban vezető szerepet játszó nem kommunista értelmiségiek aktivitásának megszűnése mellett az MSZMT iránt a sajtó és a rádió érdeklődése is a minimálisra csökkent.

A polgári erők a politikai életből kiszorító MKP a társadalmi élet minden területén, így a kultúrában is abszolút túlsúlyra törekedett. A pluralista demokráciát felszámoló kommunisták mindazoknak az erőknek a kiszorítására törekedtek, akik célkitűzéseikkel nem értettek egyet. Az 1947 utáni magyar politikai életben már nem tartanak igényt azoknak a civil szervezeteknek a működésére, amelyek a nyugati országokkal és népekkel való kapcsolatot voltak hivatottak ápolni. A politikai életben végbement változások egyértelműen tükröződtek a MSZMT III. rendes évi közgyűlésén is, amelyre 1947. november 8-án került sor. Az 1946-ban megválasztott legfelső vezetésként csak Rusznyák István és Szemerényi Oszvald volt jelen, az elnökségből pedig Szántó Rezső. A Társaság tevékenységéről a jelentést Szemerényi Oszvald főtitkár tartotta. Az 1945-ös I. és az 1946-os II. Kongresszushoz képest „új” szempontok jelentkeztek. A beszámolót tartó Szemerényi jelentésében a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság eredeti funkciója „átdimenzionálódik”, már a magyar belpolitikának „szól”.

Az MSZMT legfőbb feladatát a főtitkári beszámoló abban látta, hogy a magyar közönséget megnyerje a magyar–szovjet barátságának, a haladó értelmiséget pedig az orosz nyelv és kultúra elsajátításának elősegítésére. E célkitűzés sikere érdekében kezdeményezte, hogy a különböző értelmiségi szakkörök ismerkedjenek meg a Szovjetunió megfelelő szakköreivel. A főtitkári beszámolót követő szakosztályvezetői értékelésből már egy teljesen ellaposodott és formálissá vált szervezet tevékenységéről kapunk képet, egy olyan társulat képe tárul elénk, amely csak a szovjet gazdasági-társadalmi és kulturális viszonyok

megismertetését tartja feladatának. Az 1947-es Magyar–Szovjet Művelődési Társaságnál már nincs jelen az a civil társadalmi mentalitás, ami az 1945-ös kongresszust jellemezte, de még részben az 1946-os tanácskozáson is tetten érhető volt.

Az előzményekből nem meglepő, hogy Szemerényi Oszvald lemondott főtítkári teendőiről és rövidesen Nyugatra távozott. A szervezet új vezetőségében a díszelnökként még szerepeltették azt a Szent-Györgyi Albertet, aki már 1946-ban nem értett egyet a kommunisták legtöbb célkitűzésével és azzal az „új” mentalitással, amely 1947-től Magyarországon meghatározó volt. Az elnök továbbra is Rusznyák István maradt. A társelnökök között volt Darvas József, Dobronoki Gyula, Fischer József, Majláth Jolán, Ortutay Gyula, Sebestyén János és Szabó István. Főtítkár Szolnoki András lett. A szervezet ügyészei Bolgár György és Palágyi Róbert lettek. A pénztárosnak Faragó Lászlót, ellenőrnek pedig Büki Józsefet és Markovich Jenőt választották.²⁴

A vezetőség összetételéből látható, hogy 1947 novemberében a szervezet tisztikara már nem a sokféle irányzatot és felfogást képviseli. Az új vezetők közül valamennyien a népi demokrácia talaján álltak, bár egyesek életútja később más irányt vesz. A kommunista érdekeknek megfelelő „civil szervezet” már nem állt az MKP vezetés érdeklődésének előterében, csupán akkor foglalkozott vele a párt, amikor az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc centenáriumaival kapcsolatos ünnepekre 200 000 forintot kívánt számára kiutalni.²⁵

(Stagnál a művészeti együttműködés) A háború óta a művészeti kapcsolatok kiépítése érdekében tett magyar kezdeményezéseket a Szovjetunió 1947 januárjában sem fogadta a legnagyobb lelkesedéssel. A művészek cseréjét például azért nem tartotta megvalósíthatónak, mert a magyar művészeket nem nagyon ismerik, ismeretlen művészeket pedig nem hívnak meg a Szovjetunióba. A szovjet művészek Magyarországra küldését – más magyar kezdeményezések elutasításához hasonlóan – azzal indokolták, hogy kis időre sem tudják őket nélkülözni. Ugyanezzel az indokkal magyarították a színész-, opera- és balett-társulatok elmaradását. Pedig Magyarországról a művészeti együttműködést nagyon ambicionálták. A magyar kultúrattasé állomáshelyére való kiutazása után például azonnal megbeszélést folytatott a VOKSZ szakreferenssel, ott azonban közölték vele, hogy egyelőre csak magyar hangversenyre kerülhet sor.

Am a hangversenyélet területén sem történt előrelépés. Jó példa erre a nemzetközileg ismert Kodály Zoltán esete. 1947 februárjában kívánták Kodály szovjetunióbeli hangversenyét megtartani, amire azonban a zeneszerző csak később tudott elutazni. Az időpontváltozás miatt a szovjetek a kiutazást elhalasztották. A szovjet módosítás valódi oka azonban nem az időtényező volt, hanem megsértődtek azon, hogy Kodály először az Egyesült Államokban és nem a Szovjetunióban turnézott.²⁶ 1947 májusában Kodály Zoltán feleségével együtt mégis kiutazott a Szovjetunióba. A Moszkvai Konzervatórium nagytermében rendezett nagy sikerű hangversenyen a Hány-szvit bemutatójára került sor, amit a rádió is közvetített.²⁷

A magyar kulturális vezetés a művészeti kapcsolatok kiépítését a nehézségek ellenére szorgalmazta. Ortutay Gyula kultuszminiszter 1947 augusztusában előterjesztést készített a minisztertanácshoz szovjet művészek meghívása ügyében. A VKM miniszter azt kéri, hogy a Prágában vendégszereplő szovjet előadóművészeket háromhetes magyarországi vendégszereplésre hívhassa. A meghívandó vendégek között szerepelt Barszova, a Moszkvai Nagy Opera énekesnője, Lepesinszkaja, a Nagy Opera primabalerínája, Kondratov, a Nagy Opera balett-táncosa, valamint Lisa Filesz hegedűművésznő és két másik előadóművész.

Ortutay Gyula a program megvalósítása érdekében kéri a Minisztertanácsot, hogy bocsásson 60 000 forint rendkívüli segélyt a tárca rendelkezésére.²⁸ Mivel a magyar–szovjet művészeti kapcsolatok igen visszafogottak voltak, ezért a sajtó nagyon „felerősített” bizonyos eredményeket. A Szabad Nép 1947. augusztus 13-án például a szovjet művészek tervezett látogatásáról azt írta, hogy „az idei évad legnagyobb eseménye lesz”.²⁹

A Szovjetunió részéről a magyar kultúra és irodalom iránt nagyobb érdeklődés csak az 1848-as forradalom centenáriumán volt tapasztalható, amiről a lapok többsége informált. Az ünnepségekről a Trud 1948. március 16-i száma négy félhasábos terjedelemben számolt be, a Pravda pedig három fél hasábsban. Az Izvesztyija március 17-i száma „A magyar forradalom harcos költője” címmel cikket közölt Petőfiről. Több irodalmi lap is foglalkozott Petőfivel, így a Literaturnaja Gazeta „Demokratikus hagyományok Petőfinél” címmel.³⁰

A magyar–szovjet kapcsolatokat illetően megállapíthatjuk, hogy az MKP olyan rendszerváltozást hajtott végre, amely a kultúra területén is szakított a korábbi értékekkel és a szovjet modellt kívánta átvenni. Ennek az „új” modellnek a kiépítését a már bevált szovjet minták szerint akarta megvalósítani. Annak ellenére, hogy a magyar polgári erők szétverése aktív szovjet részvétellel történik, a Szovjetunió a kultúrkapcsolatok területén visszafogottan viselkedik. A zsdanovizmus talaján álló szovjet kultúrdiplomácia számára egy kommunista vezetű, de még „átmeneti” Magyarország nem mellérendeltségi, hanem alárendeltségi szemponitű kezelése volt. A Szovjetunió számára Magyarország nem volt egyenrangú partner.

JEGYZETEK

1	N. Szabó József: A Magyar Kommunista Párt véleménye Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatairól és kultúrdiplomáciai törekvéseiről a demokrácia kiépülésének idején (1945–1946).	12	Kis Újság, 1947. január 22.
2	Szabad Nép, 1946. október 1.	13	Szabad Szó, 1947. június 14.
3	Szabad Nép, 1946. október 1.	14	PTI. Arch. 274/21/71
4	Berei Andor: Magyarország és a világpolitika. Fórum, 1947. január.	15	Szabad Nép, 1946. szeptember 4.
5	Szabad Nép, 1947. január 16.	16	UMKL-XIX-I-1e. 1947-122675
6	Nemzetgyűlés Naplója. VI. kötet. Hiteles Kiadás. Budapest, 1952. p. 742–746.	17	UMKL-XIX-I-1e. 1947-65354
7	Nemzetgyűlés Naplója. VII. kötet. Hiteles Kiadás. Budapest, 1952. p. 25. 28.	18	Szabad Nép, 1947. július 29.
8	Párttörténeti Intézet Archivuma /PTI Arch./ 274f. 24/9	19	PTI. Arch. 274 f. PB. F: 352
9	PTI. Arch. 274-24/17.	20	UMKL-XIX-I-1e. 1947-184523
10	PTI. Arch. 274f. 24/9.	21	UMKL-XIX-I-1e. 1947-187978
11	Új Magyar Központi Levéltár /UMKL/-XIX-I-1e. 1947-91228	22	UMKL-XIX-I-1e. 1948-250791
		23	Szabad Nép, 1947. szeptember 26
		24	UMKL-XIX-I-1e. 1948-246092
		25	PTI. Arch. 274 f. 21/71
		26	UMKL-XIX-I-1e. 1947-37099
		27	Szabad Nép, 1947. május 8.
		28	UMKL-XIX-I-1e. 1947-117756
		29	Szabad Nép, 1947. augusztus 13.
		30	PTI. Arch. 274 f. 21/71

Budapesti hidak

Gondolatok a Margit híd 140 éves történetéhez

Budapest története szorosan kapcsolódik a Dunához, a folyó két partvonalán kifermálódott településekhez, amelyek fontos „életeleme” a folyó volt. Innen nyerték a mindennapi élethez fontos vizet, ez védelmezte a várost a másik partról fenyegető katonai támadásoktól. A túlparttal, vízi járművekkel tartották a kapcsolatot, amit szükség esetén hajóhíddá alakítottak át. A dunai átkelést bizonyítják a cölöpökből kialakított hídfők és kikötők maradványai, ezek nagyjából azokon a helyeken lehettek, ahol mai hídjaink összekötik Pestet és Budát. A rómaiak korában ezeket a hídfőket és kikötőket a hadsereg tartotta fenn, ilyen módon biztosították a limes ellenoldalán levő őrtornyokkal és erődökkel való kapcsolatot és ellátást. Ezt egy légiónyi katona (kb. ezer ember) biztosította Győrtől egészen Budáig (Aquincumig). Olykor a katonai kompokat összekapcsolva hadihidat alakítottak ki, ezzel biztosították nagyobb katonai létszámok átkelését a Dunán.

(Hidak a középkorban) Lényegében semmi nem változott a középkorban sem, majdnem ugyanazon helyen voltak a pesti és a budai oldalon a komp- és az ideiglenes hajóhidak hídfői is. A középkorban királyi rendeletek szabályozták a dunai átkelés formáit, legfőképpen a kötelező vámfizetést és mértékét, amelyből nem csak a folyamatos karbantartást, az eszközök bővítését és cseréjét kellett fedezni. Például a pesti rév jövedelméből – a mai Erzsébet híd vonalával eshetett egybe – a tihanyi Szent Mária és Szent Ányos Apátság (1055) is részesült, míg a pesti rév és Kerepes (nagyjából a mai Blaha Lujza tér térségében) jövedelmének egy részét a budai főtemplom (Mátyás-templom) kapta. A mai Margit híd környékén található rév bevételének egy részét a Szentendrei-szigeten állt egyik monostor kapta. A tatárjárás után kialakult budai Várhegyen felépült vár és a köré települt város „struktúrája” felértékelte a pesti rév fontosságát, sőt Zsigmond király kőhidat akart emeltetni Buda és Pest közé. Ennek tervei nem maradtak fenn, de Mátyás király udvari építész, Averalius mester készített terveket, amelyek az 1800-as évek végén a velencei Szent Márk Könyvtárban kerültek elő. Szükségességét a középkori Buda és Pest nagy kereskedelmi forgalma indokolta. Ugyan nem épült kőhid, de állandónak számító hajóhid igen, amit a budai török pasák is gondosan vigyáztak, időről időre felújították, sőt a 17. században, a Buda visszavételét célzó császári hadműveletek idején, az ostromlók igyekeztek a hidat felgyújtani. Véglegesen 1686-ban pusztult el, amikor Pest kiürítésekor maguk a törökök gyújtották fel ágyútűzzel. Feljegyzések szerint ez a híd 23 hajón álló hajóhid volt, amely a pesti bástyafal északi sarokbástyájától indult ki, és a Budán a Duna parti bástyafal közelében ért partot. (Úgy a Lánchíd vonalában lehetett.)

A korabeli útleírások gyakran említik ezt a törökkori hajóhidat, így Reinhold Lübenau gyógyszerész, aki 1587-ben járt Budán, Rudolf császár Konstantinápolyba indult követtségének tagjaként, később pedig Edward Brown angol királyi orvos (1669), majd Jakob Tullius (1687) utazó is. Jó leírást közöltek a híres hídról, amely 500 lépés hosszú volt, a két parti város tartotta karban, sőt a kecskeméti és a nagykőrösi kovácsok szállították a szegeket és a pántokat az állagmegóváshoz. A híd Buda visszavételekor elpusztult, újjá nem építették, csupán Moller Vilmos ácsmester valósította meg Makoviny Sámuel had-

mérnök középső szakaszán szétnyitható pontonhídját, amiről 1737-ben Bél Mátyás *Notitia Hungariae Novae* című krónikájában is rajzot készített. Ez a híd a Tabánból ívelt át a mai Belvárosi plébániatemplom vonaláig, budai és pesti hídfője kőből épült. A meder közepén – „egymástól másfél-két csónakhossznyira – a vízbe lehorgonyzott ladikok vannak, amelyeken átfektetett pallók felvétele után, horgonyt bontva, kihajózzák és átengedik a folyami uszályokat. Ezt naponta négy alkalommal megteszik. Ezt a hidat ősszel „felszedték”, nehogy a zajló Duna összetörje. 1703-ban I. Lipót császár vámszedési jogot adott a hídra. A vámot előbb Pest és Buda város közösen szedte, de később az állandó viták miatt a Hajózási Hivatal szedte be és a királyi kincstárba fizette be. A híd naponta történő többszöri lezárása miatt a két hídfőnél gyakori volt a nagy várakozás és tolongás, így igény merült fel egy újabb híd megnyitására. 1767-ben ugyan készítettek egy ideiglenes hajóhidat Albert főherceg budai látogatására, amit bérlőknek adtak át és a következő években más-más helyen nyitottak meg tavasz-ősz közötti időszakban, ám végül a mai Lánchídtól valamivel délebbre (úgy a Vigadó vonalában) „állandósították”, a vámszedést bérbe adták, amely jövedelem Pest várost gazdagította. Ezen csak gyalogos forgalom volt.

(*A Lánchíd története*) A gyorsan fejlődő két város lakosságát élénken foglalkoztatta egy állandó Duna-híd gondolata, sőt az 1780-as években II. József királyt is megnyerték elképzeléseik megvalósítására. Sajnos ebből sem lett valóság, a napóleoni háborúk idején azután végleg feledésbe látszott merülni az elképzelés. Mint más nagy tervet, úgy ezt is a véletlen vitte előbbre: 1820 decemberében, erős jégzajlás közepette Széchenyi István – miután egy hétig várakozott a hajóhídnál – életét kockáztatva kelt át a Dunán, hogy elérhesse édesapja temetését. Ez az esemény állította a hídepítő mozgalom élére. Természetesen az ügy lassan formálódott: a pontonhíd és más ideiglenes hidakon mindenkinek – még a nemeseknek is – vámot kellett fizetniük, így a lakosság egy részének – ha nem is ellenállását – felfogását is meg kellett változtatni. Széchenyi hosszas előkészítés után, 1832. február 10-én megalapította a Hídegyletet, amelynek nemcsak gazdasági kérdéseket, hanem politikai problémákat is meg kellett oldani. A Hídegylet tagjai mind adófizető polgárok voltak, különösen fontos szerepet játszottak a pest-budai gazdag görög kereskedők, rajtuk keresztül támogatta a mozgalmat a bécsi Derra Anasztáz és Sina György bankháza. Az elképzelések megvalósítása érdekében Széchenyi István és Andrássy György angliai tanulmányútra ment, ott előszörban William Tierney Clark által épített hidakat tekintettek meg. Ugyancsak felkereste Thomas Telford tervezőt is, aki a gyakori jégzajlások, árvizek és a kimosódások elkerülése végett javasolta a lánchíd típusát. Így döntöttek a lánchíd típus és Clark mérnök mellett.

Több éves előkészület és országgyűlési alkudozás után az 1836. évi XXVI. Törvénycikk elrendelte a Duna híd megépítését, valamint Országos Küldöttséget választott az építés ügyeinek intézésére. Ennek elnöke lett Széchenyi István, aki felhívással fordult az ország vagyonos lakosaihoz az ügy pénzügyi támogatásáért, valamint felkérte Sina György Bankházát az építkezés ügyeinek intézésére, Sina György hamarosan megalapította a Lánchíd Részvénytársaságot, támogatásra kért több bécsi bankot. A Budára érkezett Clark több megoldást és helyszínt terjesztett megbízói elé, végül az Országos Küldöttség 1838. szeptember 18-án tartott ülésén a Lánchíd mai vonalában felépítendő háromnyílású lánchíd felépítéséről határozott. A megkötött szerződést a magyar nemzet nevében József nádor, a Lánchíd Részvénytársaság részéről Sina György írta alá, amely a műszaki kivitelezés részletezésén túl kimondta, hogy a Lánchídtól egy-egy mérföldnyire nem építhető más híd, valamint a hídon átkelőknél vámot kell fizetni. A beszedett vámdíjat a Részvénytársaságnak kellett utalni, amely kötelezte magát a híd folyamatos karbantartására és felújítására.

Az első cölöpöt a budai oldalon verték le 1840. július 28-án. Elsőnek a pesti hídfő alapödre készült el, ahol 1842. augusztus 24-én megtartották az alapkövetételt. A munkák elvégzésére 60 hídépitő angol család költözött Magyarországra, de a helyi munkásokkal együtt egyszerre nyolcszázan dolgoztak az építkezésen. A vasöntvényeket és a láncokat Clark angliai vashámorokból rendelte meg, 1846. október 2-án indult el az első vasanyagszállítmány Budára vízi úton, végül a Majnát a Dunával összekötő hajócsatornán keresztül érte el az építkezést. A láncok felszerelése úszóállványon történt, amit a partra állított gőzgép által szolgáltatott húzóerővel, csigasorokkal és görgőkkel emeltek a helyükre. A láncok szerelése gyorsan ment: az első láncvéget 1848. március 28-án kötötték be a pesti lánc-kamrába, július 18-án már az utolsó beszerelését végezték, amikor a láncot felhúzó csigasor egyik láncszeme elpattant, a lánc rázuhant az úszóállványra, ami összetört és beleesett a Dunába. A baleset során egy munkás meghalt, a műveletet csónakból szemlélő bizottság tagjai, köztük Széchenyi István is a Dunába esett. Ez négy hét késést jelentett, hiszen újra kellett ácsolni az úszóállványt és kihalászni a Dunából a vízbe esett láncdarabot.

A szabadságharc idején a hídépités lelassult, a szembenálló hadseregek átjárhatóvá akarták tenni a hidat. Az osztrák csapatok 1849 januárjában – a kereszttartókra fektetett vastag pallók segítségével – mintegy 70 ezer katonát és 240 ágyút jutattak át a pesti oldalra, viszont 1849 májusában – a honvéd sereg közeledtére – fel akarták robbantani a hidat, amit Clark Ádám a lánckamrák elárasztásával akadályozott meg. Buda ostroma idején az egyik ágyúgolyó eltalálta a budai oldal lánckötegének külső lemezét, egy másik robbantás előkészületénél életét vesztette Alnoch osztrák ezredes. Néhány héttel később, Dembinszky tábornok akarta felgyújtani a hidat, erről ugyancsak Clark Ádám beszélt le.

A szabadságharc idején beigazolódtott egy ilyen híd stratégiai jelentősége, így a Budát és Pestet elfoglaló osztrák hadsereg műszaki parancsnoka 1849. július 1-jén elrendelte a Lánchíd sérüléseinek mielőbbi helyreállítását, a dernői vasöntődében rendelték meg a sérült kereszttartók és vaslánc elemek pótlását. A hidat 1849. november 21-én adták át a forgalomnak, a kőoroszlánokat 1852-ben emelték helyükre. A híd teljes felújítását már 1873-ban végre akarták hajtani, de előbb a Margit híd teljes felépítéséig elhalasztották, majd ismét elodázták. A hidat meg kellett erősíteni, növelni teherbíró képességét, úgy, hogy a vasszerkezet cseréjével sem változzon a híd képe. A konzolok által tartott, pilléren nyugvó járdákat vaslemez szerkezetűre építették át, de esztétikai okokból a régi konzolokat is a helyükön hagyták. A pályaszerkezetre (kocsiút és járda) bitumenbeton burkolat került. A hidat 1914. február 3-án lezárták, a vasszerkezet cseréje 1914 szeptemberében befejeződött, a teljes forgalomnak 1915. november 27-én adták át. Ez a tervezett átadástól csúszást jelentett, mivel 1914. június 30-án egy a Margitszigetről elszabadult csónakház nekisodródott a budai oldal állványhídjának, és teljesen összetörte. Sajnos az állványon előkészített 74 darab lánclemez is a vízbe zuhant, nagy részük elveszett. A több hónapos csúszást nehezen lehetett behozni, az úttestet és a járdákat fakockákkal borították. Ezt 1919 októberében felszedték, aszfalttal borították, és 1920 legelején ismét átadták a forgalomnak. 1924-től autóbusz is járt a hídon, a megnövekedett forgalom, főleg a két rakparton, valóban nagy torlódásokat okozott. Az 1930-as években a pesti és budai oldalon a villamos számára megsüllyesztették az úttestet, hamarosan az omnibuszt is kitalították a Lánchídról.

1945. január 18-án – egy napon az Erzsébet híddal – felrobbantották a Lánchidat. A lánckamrákba elhelyezett robbanóanyagok csak a budai oldalon aktivizálódtak, de ez is a Lánchíd fémszerkezetének teljes pusztulását jelentette. A híd középső szakasza teljesen a Dunába zuhant, a láncszerkezet is a vízbe csúszott. 1947-ben született kormányhatározat a híd helyreállításáról. A Lánchíd Bizottság valóban széles tömegeket volt képes mozgó-

sítani: előbb a roncsok helyét kellett megállapítani, majd a felszínre emelni. A felszínre hozott anyagokról megállapították, hogy a láncok és az egyéb szerkezeti anyagok állapota kifogástalan. A helyreállítás során kibővítették a pillérek kapunyílását, hogy az átmenő autóbuszok elférjenek egymás mellett. Nem építették újjá a vámházakat, mindkét hídfőbe gyalogos átjárókat építettek. Az újjáépített Lánchidat 1949. november 20-án, a híd forgalomnak történt átadásának centenáriumán nyitották meg.

A Lánchíd részleges felújítására 1973. február–júniusban és 1986 nyarán került sor, amikor nemcsak a részletes műszaki ellenőrzésre, vagy 10 ezer darab szegecselés cseréjére került sor, hanem megújították az úttestet, a járdákat és díszítőelemeket.

(A Margit híd) A magyar országgyűlés az 1870. évi X. törvénycikkben elrendelte, hogy épüljön fel egy Duna-híd, amely összeköti Budát Pesttel, az akkor kialakításra kerülő volt mellék Duna-ág vonalában. Az egykori Pest városa a Duna és mellékágától határolt szigeten állt, amelynek korábban védelmi szempontból jelentősége volt, de a kiegyezés után gyorsan fejlődő városnak akadálya lett. A Duna főága széles és gyors sodrású folyó volt, de a pesti szigetet határoló mellékág sekélyebb, inkább bővebb vízhozamú patakra emlékeztetett. A mellékág mindkét partján földszintes házak sorakoztak, kisebb fahidak íveltek át, a lakosság ide „engedte be” szennyvizét, ez közegészségügyi szempontból kritikus zónának minősült. 1867 után elkészült Pest városrendezési terve, amely nemcsak építészeti, de közegészségügyi programot is jelentett. Elkészült Pest és Buda csatornázási terve is, amely tartalmazta az ivóvízellátás, a szennyvíz-elvezetés teljes építési tervzetét. A városrendezési terv szerint a betemetett mellék Duna-ág vonalán impozáns körutat terveztek, amely alatt hatalmas szennyvízelvezető gyűjtőcsatorna épült. Ide vezették a várost behálózó szennyvízelvezető csatornákat. A körút lett a magyar főváros közlekedési ütőere, az útvonalat átszelő egyenes vonalvezetésű „sugar utak” nemcsak a várost tagolták nagyobb városnegyedekre, de a gyorsan épülő külső városnegyedeket kapcsolták be a Belvárosba.

Természetes lett, hogy az új nagykörút induló és záró pontján egy-egy híd épüljön, amely a Duna két partján fekvő várost kapcsolja össze. A Margit híd – még nem nevezték ezen a néven – helye indokolt volt, hiszen ezen a ponton találkozott Óbuda és Buda, valamint a túlparton Pest és a körvonalazódó további városnegyedek „kapcsolódási” igénye, ahol addig csak komp és csónakos átkelés volt. Ezen a vidéken, igaz a Margitsziget északi csúcsánál a római időkben is volt cölöphíd, amely Aquincumot, e terület igazi polgári és katonai központját kötötte össze a túlparttal.

A megalkotott 1870. évi törvénycikk nemzetközi pályázatot írt ki a híd megtervezésére. A hídvonal helyének kijelölését befolyásolta a Lánchíd megépítését elrendelő 1840. XXXIX. Törvénycikk azon rendelkezése, hogy a Lánchídtól 1-1 magyar mérföldön (kb. 8 km) belül másik híd nem építhető a Lánchíd forgalomba helyezésétől számított 90 évig a Dunán. (Ez 1936-ban járt volna le.) A Lánchíd jogilag Sina György bankár részvénytársaságának tulajdonát képezte, akitől a magyar államnak meg kell vásárolni a Lánchidat és az ehhez kapcsolódó összes megkötést, mert hosszú időre lassította volna a főváros fejlődését. A híddal kapcsolatos jogi és pénzügyi kérdések megoldása után hozták meg az 1870. évi XXX. törvénycikket.

A kiírt pályázatra 43 pályamunka érkezett, ebből 23-at minősítettek elfogadhatónak és csak hat munkát bíráltak el részletesen. Két jutalmat írtak ki: az első százezer aranyfrankos jutalomba részesült, amelyet Ernest Gouin francia mérnök nyert el munkájával. A második díjat a Sociéte Coquenille bécsi építészeti iroda terve kapta, amelyet Kraft és Förster építészek vezetésével készített el. A díjnyertes joga lett a kivitelező kiválasztása, így Ernest

Gotin a hídpillérek megépítésére a francia Société de Construction de Batignolles francia céget választotta, amely 1873 októberre elkészült az alapozási munkálatokkal. A felmenő falak és a hídfő gr nitburkolatot kaptak, amelyet neuhauseni, hefermarkti és pernai kőfejtőkből hoztak. A h d vasszerkezet t Franciaországból hozták, amelyet a Magyar Királyi  llamvasutak Gépgyára szerelt fel, az alap p tm nyeket (járda és  ttestburkol st) K ler  s Kutl nya vállalkozók k sz tett k el. A h d teljes hossza 607,6 méter, szélessége 16,9 méter volt. A kocspálya 11,1 méter, a fapall s j rd k 2,9-2,9 métert tettek ki. Az  rdekess g kedv ert: a járdákat fapall k, az úttestet homokba rakott fakockák burkolták. Az  p t s teljes összege 5 millió forintba került. A h dvil g t s a pilléreken és a h df k n elhelyezett 4-4 díszes kovácsoltvas kandeláber biztosította, valamint pillérenként 4-4 kisebb, kovácsoltvas egyágú lámpát állítottak fel, az oszlopokat a magyar korona díszítette. A h d kovácsoltvas díszítményeit Wilbrod Chabrol tervezte.

Z rtk r  pályázat után 1874-ben kapott megbízást Adolphe Thabard francia szobrász a h d d sz tm nyeinek megtervezésére és kiviteleztet s re. Ezek haj orron álló emberalakok voltak, a k z ppill r déli mellvédjén k t obeliszk között álló koronás orsz gc mer elkészítését k rt k tőle.

A szerződésben vállalt határidőt a nagy árvíz miatt a Batignolles cég nem tudta tartani,  gy csak 1876.  prilis 30- n tudták átadni a hidat a forgalomnak. E napon, déli 12 órakor hivatalosan is megny lt a forgalom előtt, b r a város lakossága már hetekkel április vége előtt átjárt a hídon, amelyet Gyulai Pál  r  javaslatára Margit h dnak neveztek el.

1879-ben l vasutat építettek a hídon, amelynek s ineit közvetlenül a járdaszegély mellé vezettk  el. Mivel a h d a középső pill rig enyhén emelkedett, a két h z  l  el  egy harmadikat is befogtak, amelyen esténként egy lov szgyerek  lt lámpával, a h d közepén kifogta a lovat, és vissza getett a következő vonat felsegítésére. 1894-ben a l vasutat villamos váltotta fel, az előbbi csak a Margitszigeten közlekedett.

A Margitsziget a h d építésének idején – egészen az I. világháború végéig – zárt Habsburg koronabirtok volt, megközelíteni csak cs nokon lehetett. A sziget nem tartozott egyik városhoz sem, a főhercegi jószágkormányzó irányításával önálló igazgatási formával, anyakönyvekkel rendelkezett. A Margitszigeten a főhercegi család nyaralója, több igazgatási és gazdasági építménye, történeti romok és hatalmas d szn v nykertsz t volt található, több nagy árvíz pusztítása után, az 1860-as évektől parkosított k. Valójában a Margitsziget k t szigetből állt, amelyet az 1876.  vi nagy árvíz után egyesítettek, magas g trendszerrel vettek körül, amelynek a célja már a Margit híddal való  sszek tt s előkészítése volt. A sziget és a Margit híd  sszek tt s nek egyik feltétele a Habsburg főhercegi családdal való megegyezés volt: az 1870-es években az akkor még két szigetből álló Margitsziget alsó részén m g komoly munkálatokkal lehetett volna kialakítani a hídfőt, de a gátrendszerek és a földterületek egyesítése nélkül felesleges beruh z sna minősült volna. Budapest gyors fejlődése, az egységes főváros kialakítása magától értetődővé tette a Margitsziget megny t s t a főváros lakossága előtt. Ezzel József főherceg is számolt, engedélyezte a park fejlesztését, a sziget területi egyesítését és a vil gh r v  vált d szkertsz t kialakítását. A részleges megny t s egyik feltétele lett a szárnyhíd megépítése, amelyet az 1899.  vi VII. törvénycikk rendelt el. A szárnyhíd a középső pillérből ágazott ki, azonos minőségben és stílusban tervezt k meg. A tervezett költség 670 ezer forint lett, az alap p tm nyek kivitelezője Zsigmondy Béla, amelyet a M V Gépgyára kivitelezett. A szárnyhidat 1900. augusztus 19- n adták át a forgalomnak, és ez a hídnyílás lett az a rész, amely sértetlenül vészelte  t a második világháború pusztítását.

Az elegáns francia klasszicista stílusú Margit híd a főváros talán legjobban használt

közúti átkelője lett, a nagy forgalom „kikezdte” a hídpályát: a fakockák elkoptak, pótlásuk nehézségekbe ütközött, állandó gondot jelentett az állandó útjavítás. 1916-ban a Lánchíd hasonló fakocka burkolatát aszfaltra cserélték, a „felszabadult” fakockákból toldozták-folttozták a Margit híd útpályáját. 1920-ra valóban járhatatlanná vált az úttest: ekkor felszedték a korszerűtlen fakockákat, 14 centiméter vastagságú trachit kőburkolatra cserélték, ezzel egyidőben a híd középső vonalába helyezték át a villamossíneket, kövezték a járdákat is.

A két évig tartó felújítással nem oldódtak a gondok: a kockakövezet a nagy terhelés miatt állandóan „feljött”, 1921. július 1-jével forgalomkorlátozást rendeltek el, csak 16 tonnánál könnyebb járművek áthaladását engedélyezték. A gondokat növelte, hogy 1929-től autóbusz is járt a hídon.

Az 1930-as évek elejére elkerülhetetlen lett a Margit híd kiszélesítése és teljes felújítása. Ez egy nagyszabású terv része lett: a főváros elhatározta két újabb Duna-híd megtervezését, valamint a Margit híd rekonstrukciója. Michalik Győző műegyetemi tanár kapott megbízást a Margit híd átépítésére és kiszélesítésére. A felújítás érintette a statikai kérdések megoldását, a pillérek megerősítését, valamint az úttest 11,1 méterről 16,8 méterre történő kiszélesítését. Ez a hídpálya burkolatának felújítását is jelentette, valamint a középső pillérléni aluljárót alakították ki, egyben biztosították a szárnyhídra való feljutást is. A kocsit ismét faburkolatot kapott, hogy a híd terhelését csökkentse. Most a járdák kaptak öntött aszfalt burkolatot. A munkálatok 1935 májusában kezdődtek, a vasszereléseket a MÁV Acél- és Gépgyára végezte, a helyszíni munkák vezetői Újvári Pál és Zimányi István mérnökök voltak.

(A híd felrobbantása és újjáépítése) A második világháború utolsó évében, Budapest ostromára készülő német csapatok felkészültek a híd felrobbantására, azt az egész hídon átvezető robbanó szerkezetekkel szerelték fel. 1944. november 4-én déli 12 órakor, a legnagyobb forgalom idején, a pesti oldalon dolgozó német utászok a robbanófejek felszerelésekor vétek az előírásoknak és láncreakciós robbanás következett be. A robbanás következtében több átívelő vasív eltört és a vízbe zuhant. A balesetnek 40 utász esett áldozatul, közel 100 magyar állampolgár vízbe fulladt. A hivatalos közlemények szerint a hídon átmenő hibás gázvezetékéből kiáramló gáz okozta a robbanást. A középső pillér nagy tömege akadályozta meg, hogy a budai oldal hídtete is felrobbanjon. (Ezt majd 1945. január 18-án robbantják fel, csak a szárnyhíd teste maradt épségben, csak a hídpillérek maradtak meg.)

Budapest ostroma után Buda és Pest között csak csónakos összeköttetés maradt, a Margit híd ideiglenes pótlására a hídpilléreken átvezető ideiglenes kábelhidat akartak építeni Palotás László tervei szerint, de amikor döntés született a híd újjáépítéséről, ezt elvetették. A szovjet hadsereg a pesti Sziget utca és a budai Lukács fürdő között – a Margitszigeten is átvezető – cölöphidat épített, amelyet elmosott a jeges ár 1946 legelején. Helyébe ideiglenes pontonhidat építettek, amit a pesti szleng „Manci”-nak nevezett el. Ez a középén szétnyitható gyalogsági hadihíd 1948 nyaráig, az újjáépített Margit híd átadásáig működött.

A Margit híd újjáépítését alapos műszaki vizsgálatok előzték meg. Előbb meg kellett vizsgálni a pillérek állapotát, majd olyan megoldást kellett találni, hogy minél gyorsabban épüljön fel a híd. Ugyancsak döntő szempont lett a rendelkezésre álló építési anyagok minőségének megállapítása. Takarékosági szempontok is befolyásolták, hogy betonboltozatú hidat emeltek, ezzel jelentős mennyiségű vasanyagot takarítva meg. A vizsgálatok megállapították, hogy a mederpillérek sérüléseinek javítását csak a híd roncsainak kiemelése után végezhetik el, így a kiemelési munkák miatt csúszott a híd újjáépítése. Az új híd

vasszerkezete lényegében eltért az eredeti acélszerkezettől, a laikus szemlélő viszont alig fedezett fel különbséget. Az új híd teherbírása növekedett, megnövelték az úttest szélességet, lebontották a vámházakat, a híd konzolos mellvédjeit, az eredeti díszes világítótestes oszlopokat, a korlátokat és a két díszes kandeláberes kőobeliszkeket a középpillérről, az eredeti lámpaoszlopokat és a villamosfelsővezeték tartókat, valamint az országcímer és az egykori társországek (Dalmácia, Szlavónia, Horvátország és Erdély) címereit.

Anyagtakarékossági okokból a meder beállványozásától eltekintettek, a hídszerkezetet a parton szerelték össze és 50 tonnás darabonként úszódaruval emelték a helyére. A munkát a MÁVAG dolgozói végezték, a főépítésvezető Zimányi István volt. A híd déli vonalát 1947 őszén, az északi vonalat 1948. augusztus 1-jén adták át a forgalomnak. A híd egyszerű megjelenése semmiben sem emlékeztetett az elegáns francia stílusú, minden szempontból gyönyörű Margit hídra.

1973-ban – amikor a HÉV vonalát a Batthyány térre vezették be kéregvasútként, kialakították a budai hídfőnél az utascarnokot, 1978-ban pedig teljesen felújították a híd úttestét, korszerű sínvályús tömbsíneket fektettek le. Az acélszerkezetet korrózióvédelemmel látták el. Közel harminc év múlva a híd állapota annyira leromlott, hogy a teljes felújítás már nem volt halasztható. A teljes felújítás 20 milliárd forintba került, legfontosabb szempont a híd műemléki jellegének helyreállítása, az eredeti hídszerkezet újjáteremtése, a vasbetonelemek kiiktatása, az aluljáró megszüntetése, valamint az eredeti korlát, az eredeti kőfaragványok, öntöttvas lámpák és világítótestek, villamos felsővezeték oszlopok újratervezése lett. Ezzel egy időben megnövelték a járdák szélességét, kerékpárutat is kialakítottak. Az újjáépítés két szakaszban történt: előbb az északi oldalt, majd a déli vonalat újították fel, miközben csak a villamosközlekedést tartották fenn. Fontos szempont lett a közlekedés biztonsági rendszerének kialakítása, így például a kerékpárpályát az úttest felé korlátokkal védik meg. A szobrászati munka teljesen azonos az 1875-ben megfaragott formákkal. A híd legszebb elemei az öntöttvas díszoszlopok és világító oszlopok sora, amelyet korabeli fényképekről és a Párizsban a Concorde téren látható oszlopok motívumaiból Wild László tervezett újjá. Ez vonatkozik a T alakú villamosvezeték-tartók oszlopaire is.

A régi-új híd látványa elgondolkodtató: közel 65 év telt el azóta, hogy az eredeti híd a Duna hullámai közé omlott. Helyébe egy sematikus szerkezet lépett, olyan volt, mint maga a korabeli rendszer, egyszerű, rideg és lélektelen. Az új hídra rácsodálkozók elsőnek a finom vonalakat, a kovácsoltvas díszítmények eleganciáját és az egészről áradó harmóniát érezhetik.

(A Szabadság híd története) A Margit híd 1876. április 30-án történt átadása után a hídvámokból származó bevételek tovább növekedtek. Az 1885. évi XXI. törvénycikk alapján, amikor a hídvámokból befolyó éves bevétel meghaladja a 650 000 forintot, a többletet negyedik híd építésére kell fordítani (a harmadik fővárosi híd az Összekötő vasúti híd volt). Ez 1890-ben következett be, majd 1893-ban a XIV. törvénycikk végül további két híd, a Fővám téri (a mai Szabadság híd) és az Eskü téri (a régi Erzsébet híd) hidak építését rendelte el.

A törvény végrehajtásával megbízott Kereskedelmi Minisztérium a hidak terveinek elkészítésére nemzetközi tervpályázatot írt ki. A pályázatra összesen 74 pályamű érkezett be, melyek közül 53 az Eskü téri, 21 pedig a Fővám téri híd terveire vonatkozott. A mai Szabadság hídra vonatkozó tervek közül 16 háromnyílású, 5 pedig egynyílású híddal számolt. A tervek bírálóbizottsága a pályázathoz hasonlóan nemzetközi volt, Kherndl Antal műegyetemi tanár vezetésével. A híd Feketeházy János tervei alapján épült meg. A kivi-

telezési részletterveket Gállik István és Beke József készítették, a kapuzatok építészeti megoldását Nagy Virgil.

Építése 1894-ben kezdődött, a pillérek és a hídfők 1895 decemberére készültek el. A híd vasszerkezetét a Magyar Királyi Államvasutak Gépgyára szállította. A szerkezet gyártását 1895 februárjában kezdték, a szerelést ugyanezen év júliusában, végül 1896 augusztusában fejezték be. A hidat Ferenc József jelenlétében – aki az utolsó szegecset maga verte be – 1896. október 4-én adták át. Az uralkodó tiszteletére a híd a Ferencz József híd nevet kapta.

A hidat ellátták villamosvágánnyal, elektromos és gázvilágítással. Eredetileg 12 ívlámpát, 8 izzólámpát, és 48 gázlámpát helyeztek el a hidon.

A híd építése miatt az addig csak a Váci utcáig (akkori nevén: Lipót utca) terjedő Vámház körutat (akkor Mészáros utca) a Duna vonaláig meg kellett hosszabbítani. Ehhez a mai Fővám tér északi oldalán levő háztömböt elbontották.

(A Szabadság híd újjáépítése) 1945. január 16-án a visszavonuló német hadsereg a Ferenc József hidat – a többi budapesti Duna-híddal egyetemben – felrobbantotta. A robbanótölteteket a középső hídnylásban helyezték el. A robbanás a befüggesztett részen túl a pillérekhez kapcsolódó konzolos szerkezetben is kárt okozott. A parti nyílásokat áthidaló szerkezetek sérültek, de a helyükön maradtak.

Egy hónappal később szovjet katonai alakulatok hozzáláttak a megmaradt hídrész pontonhíddal történő kiegészítéséhez, valamint a sérült részek bontásához. A budai oldalon a szerkezet oly mértékben megsérült, hogy a parti nyílást áthidaló szerkezet az alsó rakpart-ra csúszott az erőjátékok megváltozása miatt. A híd további rongálódása ellenére végül a pillérek felhasználásával ideiglenes pontonhíd készült, elsőként összekapcsolva Budát és Pestet a város ostroma után. A pontonhíd 1945. március 15-étől 1946. január 10-éig szolgálta az átkelést. Ezen a napon a pontonhíd egy részét tartó öt dereglyét, és a rájuk támaszkodó szerkezetet a jégzajlás elsodorta, a maradványok Lágymányoson értek partot. Pár napig a városrészek ismét összeköttetés nélkül maradtak, a Kossuth hidat – a Kossuth tér és a Batthyány tér között – 8 nappal később, január 18-án nyitották meg.

A Szabadság híd helyreállítása 1946 tavaszán kezdődött el, az újjáépítés terveit Sávolgy Pál készítette. A budai és pesti parti áthidalásokat megerősítették, a sérült elemeket kicserélték. Valamennyi hosszabb rácsrúdon lemezek ráhegesztésével növelték a kihajlás elleni biztonságot. A középső hídrészt az 1894-es tervek alapján gyártották le, majd úszódaruk segítségével csatlakoztatták a meglévő szerkezetekhez. A hídrészeket a parton szerelték össze 50 tonnás elemekké, melyeket egyben emeltek be a helyükre. A középső tartó 120 tonnás egységeinek beemelése 1946. július 12-én történt meg.

A hidon helyreállították a villamosvágányokat, a kiskocka kocsi pályát, valamint a járdákat. A középső nyílásban az eredeti díszes korlátokat egyszerűbbel pótolták. A pályaszerkezet kiegészítése a Dunából kiemelt, különböző minőségű hídroncs anyagokból készült. A hidat 1946. augusztus 20-án nyitották meg a forgalom számára, egyúttal a mai, Szabadság híd nevet adva az átkelőnek. A híd a felrobbantott budapesti hidak közül elsőként lett helyreállítva, színe azonban szürkére változott, az eredeti zölddel szemben, mivel nem állt rendelkezésre más színű festék. 1984-ben elbontották a teljes pályaszerkezetet, és helyébe vasbeton pályaelemeket építettek. A híd ekkor kapta vissza zöld színét.

2007. augusztus 21-én a hidat 15 hónapra lezárták. A felújítási munka az acélszerkezet és a vasbeton pályák megerősítését, a pillérek és a hídfők kijavítását, az útpálya és a járda átépítését, a műemléki rekonstrukciót, valamint a díszvilágítás kiépítését célozta meg. A felújítás becsült költsége egyes források szerint 4,9 milliárd, más források szerint „körül-

belül 5 milliárd” forint volt, de 2007 novemberében kiderült, hogy a munkálatok költsége 600 millió forinttal, időtartama pedig 2 hónappal megnövekedett. A hidat végül szakaszokban nyitották meg: 2008 decemberében a villamosforgalom, 2009. május 30-ától pedig a kerékpárosok, majd 31-től az autósok számára is. A felújítás a tervezett 4,9 milliárd forint helyett végül 5,6 milliárd forintba került, tehát 700 millióval lett drágább az eredetileg tervezettnél.

Érdekesen alakult a hid közlekedése: a villamos vágányokat először a hídpálya szélére építették és 1923-ban felsővezetékes vezetéktartó oszlopokat szereltek fel. 1928. szeptember 24-étől az autóbusz közlekedés is megindult a hídon. A vágányokat 1938-ban helyezték az úttest közepére, kialakítva a mai keresztmetszeti elrendezést.

(Erzsébet híd) Felépítését az 1893. évi XIV. törvénycikk rendelte el a Ferenc József híd építésével együtt (Eskü téri és Fővám téri hidak). A két hidra együttesen kiírt nemzetközi tervpályázaton 74 pályaterv érkezett be, ezek közül 53 vonatkozott az Eskü téri (a későbbi Erzsébet) hidra. A tervezők közül 41-en oldották meg az áthidalást egyetlen nyílással, 36-an az Eskü téri, 5-en a Fővám téri hídnál. A 74 pályázó közül 15 volt magyar, a többiek közül a legtöbb amerikai volt, többen voltak olaszok, osztrákok, németek és franciák. Az Erzsébet híd 1898 és 1903 között épült, nem sokkal a Ferenc József híd (ma: Szabadság híd) építésének befejezése után. A hidat a Genfben elhunyt Erzsébet királynéről nevezték el.

Az 1894-ben megtartott nemzetközi pályázaton az első díjat a Kübler György, az esslingeni gépgyár főmérnöke nyerte el egynyílású kábelhídtervével. Azonban ez nem került kivitelezésre, mert anyagi okok miatt utólag módosították a pályázat kiírását, és lánchíd mellett döntöttek. Ezt a döntést azzal indokolták, hogy a külföldön gyártott kábelek helyett ezt hazai anyagból és hazai munkával lehet előállítani.

A híd a maga idejében műszaki szenzációt keltett, mivel egyetlen, 290 m hosszú nyílással ívelt át a Dunán, igazi függőhíd volt. A kiviteli terveket a Kereskedelemügyi Minisztérium hídosztálya készítette Czekelius Aurél irányításával, a Kherndl Antal műegyetemi tanár által kidolgozott statikai számítási rendszer szerint. A láncokat, a sarukat, a lehorgonyzásokat Gállik István, a merevítő tartót és a pályaszerkezetet Beke József mérnökök tervezték. A híd esztétikai megjelenése Nagy Virgil építész munkája volt.

A híd 290 méteres nyílásán kívül mindkét oldalon 42-42 méteres rakparti áthidalások csatlakoztak. Az egymástól 20 méteres távolságban elhelyezett két kettős láncrea volt fel függesztve a test. A hídpálya 18 méteres volt, ebből 11 méteres kocsiuúttal, és két egyenként 3,5 méteres gyalogjáróból állt. A kocsiuút két szélén egy-egy villamosvasúti vágány volt elhelyezve. A híd tervezésekor a századforduló legkorszerűbb szerkezeteit alkalmazták, az ingaoszlopos megoldás, magyar mérnökök elgondolása később függőhidak esetében általános gyakorlattá vált. Magyarországon először itt alkalmaztak Martin acélt. A híd vas szerkezetét a Magyar Királyi Államvasutak Gépgyára (MÁVAG), a láncokat a diósgyőri állami vasgyár készítette, az alépítményi munkákat Gross E. és Társa és Fischer Henrik társvállalkozók hajtották végre.

(A híd építése) Az építési munkák 1898 tavaszán kezdődtek el. A késedelem oka a pesti Belváros átépítése és rendezése volt. A híd tengelyét a Hatvani utcával (ma Kossuth Lajos utca) feltétlenül össze kellett kötni, azonban az épületbontások rengeteg vitával és perlekedéssel jártak, valamint két patinás épület állott a hidtengely és a városrendezés útjába: a régi pesti Városháza és a Belvárosi plébániatemplom. A Belvárosi plébániatemplomot meghagyták, a Városházát lebontották. 1902-ben az építkezés előrehaladott állapotban

volt, csak a hídfők kialakítása – éppen a városrendezés vitái miatt – nagyon lemaradt, ezért az építést felfüggesztették. A budai oldalon a hévforrások jelentettek akadályt az alapépítmények kialakítása vonatkozásában. Mindezek több mint egy évre visszavetették a híd építését, ami 1903 őszén fejeződött be. A hidat 1903. október 16-án adták át a forgalomnak. Az összes súlya 11 170 tonna, az összes költsége: 12 403 000 korona [Ez ma megközelítőleg 45 milliárd forintnak felelne meg. Összehasonlításképpen: a Megyeri híd építési költsége 63 milliárd forintot tett ki. – a szerk.] volt. A hídon a villamosforgalom 1914-ben indult meg.

(Az Erzsébet híd pusztulása és újjáépítése) Az Erzsébet híd 1945. január 18-án a reggeli órákban robbantotta fel a Pestet kiürítő német haderő. Nem tudni miért, de a négy felrobbantott híd közül csak az Erzsébet híd budai hídfőjének déli lánckamrájában robbant fel a robbanó anyag. Az elszakadó déli lánccsík így nem tartotta tovább az útpálya súlyát, ami dél felé csavarodva rántotta magával a budai oldalon álló pilont a Dunába. Érdekesség, hogy az északi lánccsík ugyan megsérült és összeroncsolódott, viszont nem szakadt le, és a pesti hídfő állva maradt, s csak a híd újjáépítésekor bontották le.

Az Erzsébet híd újjáépítésére a budapesti Duna-hidak közül utolsóként került sor. Sok vitát okozott, hogy érdemes-e helyreállítani a régi hidat a régi helyen, vagy esetleg egy teljesen új hidat építsenek más vonalvezetéssel. Végül Sávoly Pál modern külsejű, de az eredeti pilléreket hasznosító terve alapján, 1961 és 1964 között történt az újjáépítés. Sávoly Pál és munkatársai az új Erzsébet híd tervezése előtt az 1929-ben épült, majd 1951-ben újjáépült köln-mülheimi Rajna-hidat a helyszínen tanulmányozták. Az e híd alapján készült tervet végül elfogadták és megvalósították, a bontási és építési munkák befejezése után, 1964. november 21-én adták át a forgalomnak. A 6300 tonnás acélhíd 29 darab, egyenként 90 tonnás hídtagból áll, ezt a terhet alig több mint ezertonnányi kábel tartja. A kábeleket Svájcban készítették. Az új híd közel tíz méterrel lett szélesebb a réginél, ugyanis a járdákat a függesztő kábeleken kívülre helyezték. 1964-ben a hídon villamos vágányokat fektettek, de a villamosok dinamikus hatása miatt a híd lemezei megrepedeztek, amiért a villamosforgalmat 1972-ben, a 2-es metró megépítése után megszüntették.

(Petőfi híd) A két világháború között Budapest, és főleg a város déli és északi területeinek erőteljes fejlődése, újabb két híd megépítését kívánta, amelyek egyszerűbbé tehetnék a városi közlekedést, az adott területek közötti kapcsolatokat alakulását. A 20. század legelején, 1903-ban Budapest Székesfőváros közgyűlése arról határozott, hogy a nagykörút déli szakaszát híddal kell összekötni Dél-Budával, amelyen átvezető közúti és villamos pálya a főváros délpesti kerületeinek ad lehetőséget a főváros egységes közlekedésébe tagozódni. Ezen híd megépítésére az első világháború miatt nem kerülhetett sor, csak a nagy gazdasági válság után került napirendre. 1931-ben döntöttek a híd felépítéséről, 1933-ban megkezdődött az építés Álgay Huber Pál tervei szerint, amely autó és villamos forgalom biztosítására készült. A hidat 1937. szeptember 12-én nyitották meg, a Székesfőváros közgyűlésének határozata értelmében Horthy Miklós kormányzó nevével viselte. A pesti hídfőnél új közlekedési csomópontot alakítottak ki, a HÉV-végállomás a dél-pesti és a Csepel-szigeti területeket kapcsolta be Budapest középső kerületeibe. A híd nem képviselt különösebb művészeti vagy technikai különlegességeket, ha nem vesszük azt, hogy a híd két hídfője között, az úttest alatt olyan – zárt pályán mozgó – elektromos szerelőfülke üzemelt, amelyről folyamatosan lehetett elvégezni a műszaki ellenőrzést és a karbantartást.

A Horthy Miklós hidat a Pestről Budára visszavonuló német csapatok 1945. január

14-én felrobbantották, talán itt volt a legnagyobb pusztítás. 1950–52 között, az eredeti terveknek megfelelően újjáépítették, 1952. november 22-én nyitották meg. Ekkor kapta a Petőfi híd nevet. 1966-ban, 1968–1970-ben, majd 1979–1980-ban felújították, legutoljára 1996-ban építették át a közúti pályát.

(Árpád híd) Amikor 1903-ban döntés született Budapest közgyűlésén a Petőfi híd megépítésének szükségességéről, ezen döntésben szerepelt egy olyan híd megépítése, ami Óbudát kötné össze a pesti oldalon levő Angyalfölddel, miközben érintené a Margitsziget északi csúcsát. Ezen a „hídvonalon” már a rómaiak is építkeztek, régészeti leletek bizonyították a budai oldal és a „hajógyári” szigeten levő katonai tábor és kormányzói város épített cölöphíddal történt összekötését. A század elején már nevet is adtak neki a tervekben, Árpád hídként szerepelt a különböző hivatalos iratokban. Sajnos az első világháború miatt megakadtak a tervezések, csak az 1920-as évek közepén került ismét napirendre. 1929-ben – még a gazdasági válság előtt – döntött a főváros közgyűlése az Árpád híd felépítésének fontosságáról, a pályázat meghirdetéséről. A gazdasági nehézségek bizonytalan időre elnapolták a hírről szóló pályázat meghirdetését, amiről a következő határozat csak 1937-ben született: ekkor írták ki az Árpád híd tervpályázatát, amelyet Kossalik János nyert el „legnagyobb támaszközű gerinclemezés hírről” készült tervével. A munkák – majd egyesztendő városrendezés után – 1939-ben kezdődtek meg, de 1943-ban, Budapest bombázásának kezdetén, abbahagyták. Ekkor már állnak a pillérek, a hídfők, a hajógyári áthidalás, továbbá a margitszigeti szárnyhíd és az acélhidak néhány eleme. Az ostromgyűrűbe kényszerített német hadsereg nem robbantotta fel az Árpád híd megépült szakaszait, így az építkezést folytatni lehetett. 1950-ben nyitották meg, de csak az úttest félszélességében, 1955-ig – az Újpesti vasúti híd megépítéséig – a villamos pályát teherszállításra is használták. A híd nevét 1950-ben Sztálin hídra változtatták, de 1958-ban újból az eredeti nevét kapta vissza. 1969-ben a villamos pályák mellett egy-egy, 1980–1984-ben három-három sávú autópálya épült ki. Ma a főváros legnagyobb jármű forgalmát lebonyolító hidja.

(Új hidak) A rendszerváltozás után két új híddal gyarapodott a főváros: a magyar kormány 1991-ben még meg kívánta rendezni az 1996. évi EXPO-t, amelynek területét a Lágymányosra és a vele szemben levő pesti oldalra jelölte ki. Az összeköttetést egy új híd biztosította, amelyről ugyancsak kormánydöntés született. Az Összekötő vasúti híd mellé épült. A tervek elfogadás után már 1992-ben megkezdődtek a hídépítés előkészületei, bár 1994-ben az akkor hivatalban levő magyar kormány lemondta az EXPO megrendezését, de ez a híd megépítését már nem akadályozta. 1995-ben átadták a forgalomnak, igaz, nem valósult meg a villamos pálya kiépítése. A híd a Lágymányosi híd nevet kapta, melynek megváltoztatására több javaslat is született, végül 2011. április 27-én Rákóczi Ferenc nevét adták neki.

A főváros legújabb hidja a Megyeri híd, amelynek jobb parti hídfője nem Budapest közigazgatási területén fekszik. A Budapestet elkerülő közlekedési körgyűrű fontos szakasza lett a híd, amelyre 1993-ban adták ki a pályázatot és csak 2006-ban kezdték meg az építkezést. Ásatások bizonyítják, hogy az ó- és középkorban ezen a hídvonalon fontos folyami átkelők működtek, bár elsősorban az adott terepviszonyok indokolták azt, hogy itt a volt leggazdaságosabb a híd megépítése. A híd lényeges eleme az a száz méter magas pilon, amely a hídszerkezetet tartó kábeleket tartja. Ebben hasonlít a Rákóczi híddal.

IRODALOM

- Edvi Illés Aladár: *Budapest műszaki útmutatója*. Budapest, Pátria, 1905 [1896].
Dr. Gáll Imre: *A budapesti Duna-hidak*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1984.
Kalmár János: *Duna-zárólánc a XVI. századból*. Bp., 1947.
Kozma Károly: A Lánchíd múltja és jelene. *Élet és Tudomány*, 1973/25. sz.
Mihalich Győző: *A XIX. és XX. századbeli magyar hidépítés története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1947.
Miltényi Miklós: Átkelés a Dunán. Hajóhidak Pest-Budán. *História*, 2003/5–6. sz.
Páll Gábor: *A Budapesti Duna-hidak története*. /Lánchídfüzetek 6./ MTA pályamunka, Bp., 2007.
Pintér László: A budapesti új Duna-hidak kérdése a forgalmi feladatok szemszögéből. *Városi Közlekedés*, 1992/4. sz.
A [hu.wikipedia.org/wiki/... hidakról szóló bejegyzései \(Kapronczay Károly szócikkeiből\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/..._hidakrol_szolo_bejegyzesei_(Kapronczay_Karoly_szocikkeibol)).

Sírva vigadtunk

Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően (1. rész)

(Bevezetés) Mind az egyes ember, mind a társadalom életében a különböző ünnepek igen fontos szerepet töltenek be. Egyrészt emlékeztetnek valamely múltbeli jeles eseményre, mint például a március 15-i ünnep, másrészt erősítik a közösségi érzést, például az államalapítás ünnepén, augusztus 20-án. Bizonyos vallási ünnepek pedig, példának okáért a karácsony vagy a húsvét spirituális élményt is adnak a hívő embereknek, illetve közösségeknek.

Hazánkban a különféle ünnepeknek igen hányattatott sorsa volt a „létező szocializmus” évtizedeiben. Ennek oka az volt, hogy a korabeli politikai elit úgy vélte, a társadalom, illetőleg az érintett emberek, közösségek megkérdése nélkül is joga van ahhoz, hogy megszabja, mit lehet, illetve érdemes ünnepelni, s mit nem. Egyes ünnepeket egész egyszerűen töröltek a hivatalos ünnepnapok sorából, mivel úgy ítélték meg, nincs szükség rájuk. Más ünnepeket „átkereszteltek”, illetve olyan tartalommal igyekeztek felruházni, melyekkel azok soha sem rendelkeztek. Május elsején például a pártállami diktatúra évtizedeiben a rendszer önmagát dicsőítette. Az újságok, a rádió, illetve az 1950-es évek második felétől kezdve már a televízió is tele voltak a diktatúrát (ez alkalmából is) dicsőítő cikkekkal, megnyilatkozásokkal. A vezetők pedig a tribünről integettek az elvonuló dolgozóknak, akik „lelkesen üdvözölték” elnyomóikat. Miközben valójában ez az ünnep a munkások ünnepe volt eredetileg, s nem volt köze semmiféle diktatúrához.

Igaz, a politika mindig, minden korszakban törekedett, illetve törekszik arra, hogy a különféle események ünneplésébe, illetve a társadalom ünneplési szokásaiba beleszólása legyen. Ám arra, ami a második világháborút követő évtizedekben, főként 1949-től kezdve, egészen a rendszerváltásig történt – vagyis, hogy az állam, illetve a hatalom hosszú évtizedekre teljes mértékben kisajátítja az ünnepeket, megfosztva őket eredeti jelentésüktől, s megfosztva a társadalmat a spontán ünneplés élményének még a lehetőségétől is –, sem előtte, sem azt követően nem volt példa. E tanulmány sorozatban én elsősorban azzal foglalkozom, hogy miként ünnepelték, ünnepeltük hazánkban a jeles napokat az 1956 novemberé és 1961 közötti időszakban, illetve hogyan és milyen módon hatott a politika ebben az időszakban az ünnepnapokra. Munkám ugyanakkor nem öleli fel a Kádár-korszak egészét, hanem csupán annak korai éveivel, a megtorlás és a konszolidáció időszakával foglalkozik. Ennek részint terjedelmi oka van, részint az a magyarázata, hogy a korszak ünneplési szokásai 1961 végére lényegében kialakultak. 1961-et követően a rendszer ünnepei, illetve ünneplési szokásai már nem, vagy csak kis mértékben változtak. Az 1962-től a rendszerváltásig eltelt közel három évtized ünnepeire a változatlanság, az egyhangúság, s (különösen a rendszer fennállásának utolsó évtizedében) a kiüresedtség, az unalom volt a jellemző.

(Előzmények) Magyarországon az 1947–48-as fordulatot követően jelentősen átalakult az a hagyományos – főként a keresztény ünnepekhez kapcsolódó – ünneplési gyakorlat, ami a korábbi évtizedekben, évszázadokban hazánkra jellemző volt. Igaz, már az úgynevezett

„koalíciós időszakban”, 1945 és 1948 között is megfigyelhetők voltak bizonyos, a későbbi történéseket előrevetítő, jelenségek, tendenciák: a szélsőséges személyi kultusz megjelenése;¹ május 1-je, s április 4-e ünnepnappá tétele, már 1945-ben;² 1947-től a nemzetközi nőnap, március 8-a „kanonizált” ünneplése;³ az augusztus 20-i Szent Jobb-körmenet betiltása 1948-ban.⁴ Mindezekkel párhuzamosan bizonyos (napjainkban sokak által nem is ismert) egyházi ünnepek: Gyertyaszentelő Boldogasszony (február 2.), Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25.), Kisboldogasszony (szeptember 8.) rendes munkanapokká válása, a kormányzat 1948. március 20-án közzétett döntése nyomán.⁵

Mindez azonban szinte semmi nem volt ahhoz képest, ami a fordulat évei után, 1949-től kezdve következett. Ekkortól fogva ugyanis az állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja szó szerint korlátlan ura lett hazánknak.⁶ Nem volt már ellenzéki erő, mely gátolhatta volna a szélsőbaloldalt célja megvalósításában, vagyis abban, hogy Magyarország – a Szovjetunióhoz s a „békétábor” többi államához hasonlóan – egy olyan „népi demokratikus” országgá váljék, ahol a kommunisták döntenek szó szerint mindenben. Nem csupán a politikában, de a gazdaság, a kultúra, a tudomány, az oktatás minden kérdésében, s persze – nem utolsósorban – az ünnepeink kérdésében is. Azt, hogy mit s hogyan lehet ünnepelni, 1949-től kezdve csak és kizárólag az MDP döntötte el. Az állampárt fenntartotta magának a jogot arra is, hogy „ideológiaiilag nevelje” a társadalmat, vagyis meghatározza, hogy az emberek miként gondolkodjanak egy-egy ünnepi esemény kapcsán. Ez utóbbi, vagyis az emberek „nevelése” persze nem ment könnyen. A magyar társadalomban a legtöbb ünnepnek mélyen gyökerező hagyományai voltak, s ezen a rendszer irányítói sem tudtak változtatni. Azt viszont megtehették, s meg is tették, hogy meghatározzák, melyek lehetnek nemzeti, állami ünnepek, illetőleg munkaszüneti napok, s melyek nem. Március 15-e például 1951 márciusától kezdve, a Minisztertanács 1.003/1951. (III. 10.) számú határozata alapján nem számított többé munkaszüneti napnak. Csupán az iskolai oktatás szünetelt az alsó-, közép- és felsőfokú tanintézetekben.⁷ Május elseje viszont 1949-től kezdve nem csupán a munka ünnepe volt, de nemzeti ünnepé is vált.⁸ Hasonlóképpen április 4-éhez, mely ünnepnapot az Elnöki Tanács 1950-ben nyilvánított hazánk legnagyobb nemzeti ünnepévé;⁹ párhuzamosan azzal, hogy november 7-e szintén ebben az évben állami ünnepé és munkaszüneti nappá vált.¹⁰ Ami augusztus huszadikát illeti, ez a nap természetesen a Rákosi-korszak folyamán (is) egy igen jelentős ünnep- és munkaszüneti nap volt.¹¹ Más kérdés, hogy 1949-től kezdve nem Szent István királyunkat ünnepeltük ezen a napon, hanem – államalapító királyunkról „megfelelkezve” – új alkotmányunkat.¹² Az ünnep korábbi egyházi jellege is teljesen eltűnt, s ezt mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy nem csupán 1948-ban, de azután, a „létező szocializmus” évtizedei alatt mindvégig, nem volt augusztus 20-i Szent Jobb-körmenet Magyarországon. Volt viszont helyette sok egyéb más. Példának okáért olyan új, 1951-től létező (s ideológiai jelentőséggel is bíró) „fekete betűs” ünnepnapok, illetve emléknapok, mint a (napjainkban is létező), egységes, Bányásznap, minden év szeptemberének első vasárnapján;¹³ a Néphadsereg Napja szeptember 29-én;¹⁴ vasutasnap [Vasutas Nap], minden év augusztusának második vasárnapján;¹⁵ vagy épp a Magyar Sajtó Napja február 1-én. Ez utóbbi egyébiránt arra emlékezett, emlékeztetett: „1942. február 1-én jelent meg első ízben a szabadságunk, nemzeti függetlenségünk és a népek békéjének ügyéért küzdő Szabad Nép, a Kommunista Párt központi lapja.”¹⁶

A Rákosi-korszakhoz visszakanyarodva, a rendszer irányítói természetesen nem csupán az említett világi ünnepek, illetőleg (részben világi, részben egyházi) augusztus 20-a kapcsán írták elő, hogy miről s hogyan emlékezzen, mit ünnepeljen a társadalom. A kifejezetten egyházi ünnepnapok vonatkozásában is jogosnak érezték a beavatkozást. Az emberiség

egyik legnagyobb ünnepére, karácsonyra például a Rákosi-korszakban a hatalom nem egy egyházi ünnepként tekintett, hanem egyfajta „békeharcos fenyőfaünnepként”. Ezzel az „átlényegítéssel” a diktatúra irányítói elsősorban azt szerették volna elérni, hogy a szeretet ünnepét megfosszák eredeti vallási tartalmától, s egy olyan világi ünneppé változtassák, mely jobban összhangban áll a hivatalos antiklerikális ideológiával.¹⁷ Sőt, a fennálló rezsim nem csupán átalakította az egyházi ünnepeket, de meg is csonkította, el is törölte azokat. Az 1945 és 1948 közötti időszak „haladó” hagyományát folytatva, 1949. augusztus 19-én, a kormányzat – Gerő Ernő államminiszter augusztus 15-i előterjesztése alapján¹⁸ – határozatot hozott a munkaszüneti napok kérdésében.¹⁹ Gerő előterjesztése, illetőleg az azt jóváhagyó titkos kormányhatározat²⁰ nyomán, vízkereszt (január 6-a), nagypéntek, nagyszombat, áldozócsütörtök, Szent Péter és Pál napja (június 29-e), Nagyboldogasszony napja (augusztus 15-e), s a Szeplőtelen Fogantatás ünnepe (december 8-a) végérvényesen rendes munkanapokká lettek nyilvánítva. Jóváhagyták Gerő Ernő államminiszternek azt a javaslatát is miszerint:

„Munkaszüneti napok mind közszolgálati, mind az egyéb munkaviszonyok körében a következők: január 1, március 15, április 4, május 1, Urnapja, augusztus 20, november 1, húsvét hétfő, pünkösd hétfő, és karácsony mindkét napja.

Ha a kollektív – szerződés másképp nem rendelkezik, az előző bekezdésben fel nem sorolt napokon munkaszünetet tartani nem szabad.

A Minisztertanács felkéri a könnyüipari minisztert, utasítsa a főfelügyelete alá tartozó nyomdákat, hogy az 1950. évre készülő naptárakban a hétköznapoktól eltérő szedéssel, vagy színnel a jelen határozatban említett napokat tüntessék fel.”²¹

Ezzel a döntéssel ért véget az a (meglehetősen zűrzavaros) gyakorlat, hogy „A munkaszüneti napok kérdését a vállalatok munkavállalói körében a kollektív keretszerződések rendelkezései, a közszolgálat körében a kialakult szokás szabályozza.”²² bár az előbb elmondottak kapcsán néhány dolgot azért nem árt megjegyezni:

A kollektív szerződéseknél, már a koalíciós kormányzás kezdeti időszakától, általában az a gyakorlat érvényesült, hogy munkaszüneti napként január 1-jét, március 15-ét, április 4-ét, május 1-jét, Urnapját, az augusztus 20-i ünnepnapot, november 1-jét, húsvéthétfőt, pünkösdhétfőt és karácsony két napját ismerték el.²³ Más egyéb ünnepnapokat a különféle kollektív szerződések – kevés kivételtől eltekintve – általában nem tekintettek munkaszüneti napoknak, már jóval az említett kormánydöntést megelőzően sem.²⁴ 1949. augusztus 19-e után pedig, természetesen, egyetlen olyan kollektív szerződést sem kötöttek, mely bármiben is ellentmondott volna a kabinet döntésének.

Azt sajnos elég nehéz megmondani, hogy a közszolgálat körében a „kialakult szokás”, pontosan hogyan szabályozta a munkaszüneti napok kérdését korábban. Erről írásos forrás nem igazán maradt fenn. Gerő Ernő javaslata sem tartalmaz semmi konkrétumot az említett szokásjogról. Így csupán sejtethjük, hogy a szokásjog jóval megengedőbb lehetett, mint a kollektív szerződések. Ugyanis pusztán a kollektív szerződések végett aligha kellett volna 1948-ban külön határozatban eltörölni a február 2-i, március 25-i, s a szeptember 8-i munkaszüneti napokat. Nem szólva arról a több mint féltucatnyi munkaszüneti napról, melyet 1949-ben „tüntetettek el”; noha egyébként a kollektív szerződések miatt erre szintén nemigen lett volna szükség.

Nagyszombat, áldozócsütörtök és Péter-Pál napja nem az említett, 1949. augusztus 19-i döntés után váltak hétköznapokká. Már korábban is születtek rendelkezések, melyek az 1949-es évre vonatkozóan rendes munkanapokká nyilvánították ezeket az ünnepeket.²⁵ Más kérdés, hogy előterjesztése megfogalmazásakor Gerő ezeket a rendelkezéseket – utó-

lag – úgy interpretálta, úgy állította be, mintha azok eleve végleges döntések lettek volna, nem pedig a folyó évre vonatkozó rendelkezések; így, ilyen sajtóságos módon téve örök érvényűvé azt, ami eredetileg csupán ideiglenes állapot volt.²⁶

Nagyboldogasszony ünnepe szintén nem az 1949. augusztus 19-i döntést követően lett rendes munkanap. Ugyanis már az említett Gerő-féle előterjesztést, illetőleg az augusztus 15-i ünnepet megelőzően, 1949. augusztus 11-én, Bognár József belkereskedelmi miniszter saját hatáskörében (?) elrendelte: Nagyboldogasszony napja, nem csupán a folyó évben, hanem úgy általában, „...*rendes munkanap ezért az üzleteket a köznapokra érvényes záróra szerint nyitva kell tartani. Ezen a napon végzett munkáért a rendes bér fizetendő s az ünnepnap munkára vonatkozó pótlék nem számítható fel.*”²⁷ Más kérdés, hogy erről minisztertársa, Gerő Ernő nem vett tudomást, s a minisztertanács felé megfogalmazott előterjesztésében – mintha Bognár József rendelkezése nem is létezett volna – újra csak (a jövőben) eltörölendő „piros betűs” ünnepként jelölte meg augusztus 15-ét. Ily módon Nagyboldogasszony ünnepe, a „biztonság kedvéért”, kétszer is végérvényesen rendes munkanappá lett nyilvánítva.²⁸

Az augusztus 19-i kormánydöntés után (illetve nyomán) a belkereskedelmi miniszter további két „megerősítő” rendelkezést is hozott az egyházi ünnepnapok kérdésében. E rendelkezések arról szóltak, hogy 1949 decemberében, illetve 1949 decemberétől kezdődően, Szeplőtelen Fogantatás, 1950 januárjában, illetve 1950 januárjától kezdődően pedig vízkereszt is örök időkre, s mindenki számára, rendes munkanapokká lettek nyilvánítva; mind a munkavégzés, mind az üzleti záróra szempontjából.²⁹ Igaz kormánya nem egészen ezt várta Bognár Józseftől. Az augusztus 19-i kormányülésen ő arra kapott utasítást, hogy „...*a belkereskedelmi miniszter a kereskedelem felé egységesen és egy rendeletben szabályozza az ünnepnapok kérdését az üzleti záróra szempontjából.*”³⁰ A miniszter azonban ezt a kormányzati szándékot figyelmen kívül hagyta. Továbbra is „öntevékeny” módon járt el, illetve ragaszkodott a „sok kis rendelet” gyakorlatához. Komoly kétségeket keltve ezzel államférfiúi képességei iránt.³¹

Az egyházi ünnepnapok kérdéskörénél megmaradva, hiba lenne azt gondolni, hogy az 1949-es kormányhatározattal, illetve az ennek előzményeként, s következményeként született rendelkezésekkel, véget is ért az egyházi ünnepnapok kálváriája. Ellenkezőleg! Ez csupán a kezdet volt. 1951 májusától nem számított többé munkaszüneti napnak Úrnapja,³² ugyanezen év októberétől pedig – hosszú időre – Mindenszentek sem.³³ Ezt követte 1952 márciusában, az 1.006/1952. (III. 30.) számú minisztertanácsi határozat. E határozat nyomán, virágvasárnap – abban az évben április 6-a – lett hétköznap, rendes munkanappá nyilvánítva. Mégpedig úgy, hogy virágvasárnap helyett – az április 4-i (pénteki) ünnep- és munkaszüneti napot követő – április 5-i (szombati) napon volt a rendes heti pihenőnap, a „pót-vasárnap”; tekintettel arra, hogy a kormányzat „...*a dolgozók részére egyhuzamban hosszabb pihenőidőt biztosítson, továbbá a termelőmunka helyesebb beosztása érdekében...*”³⁴ Igaz az említett „átvariálás” csupán egy alkalmi, az 1952-es esztendőre vonatkozó döntés volt a hatalom részéről, melyet az ünnepnapok véletlenszerű „találkozása” tett lehetővé. Az viszont, már megint nem egy alkalomra, hanem hosszú évtizedekre szólt, hogy pünkösdhétfő 1952 májusától kezdve szintén kikerült a munkaszüneti napok sorából. Az erről szóló határozatot egyébként – legalábbis a kormányzat szerint – „*Számos üzem dolgozóinak kérelmére...*”³⁵ hozták meg. Természetesen ezek a „dolgozók” nem csupán az említett pünkösdhétfővel akartak leszámolni. Karácsony másnapja is zavarhatta őket. December 26-át, mint munkaszüneti napot nagyjából fél évvel pünkösdhétfő „eltörlése” után az 1.050/1952. (XII. 17.) számú minisztertanácsi határozattal „tüntette el” a kormány-

zat. Igaz ezzel párhuzamosan az említett december 17-i határozat úgy rendelkezett: „*A minisztertanács a dolgozók régi kívánságára május hó 2. napját fizetett munkaszüneti nappá nyilvánította.*”³⁶ Ez azonban aligha vigasztalhatta a hitükben megsértett, megalázott embereket. Annál is inkább nem, mert hamarosan húsvéthétfő is áldozatul esett a Rákosi-korszak örületének. 1953 márciusától ugyanis már ez sem számított többé munkaszüneti napnak.³⁷

Igaz, az 1953 nyarán hatalomra került Nagy Imre-kormány – egyszeri intézkedésként – 1953 decemberében mégiscsak úgy döntött, hogy karácsony másnapját, illetőleg január 2-át otthon tölthetik az emberek. Ez azonban egyáltalán nem jelentette a karácsony, mint kétnapos ünnep „helyreállítását”. Egyszerűen arról volt szó, hogy december 26-a abban az évben, hasonlóan az 1954-es újévet követő másodikához, véletlenül épp egy-egy ünnepnapot követő szombatra esett. Így azután a kormányzat ezeket a napokat – két péntekszombati hosszú hétvégét adva – pihenőnapokká tette. Mely pihenőnapokat természetesen december 27-én (vasárnap), illetőleg január 3-án (szintén vasárnap) pótolni kellett a munkahelyeken.³⁸ Más kérdés, hogy Nagy Imre bukásával, 1954 végétől kezdve még ilyen apróbb engedményekre sem számíthatott a társadalom.³⁹ Ismét minden visszatért a régi kerékvágásba. Általánosságban pedig elmondható: a Rákosi-korszakban a diktatúra képviselői mindent megtettek annak érdekében, hogy a társadalom ünneplési szokásait olyan irányban befolyásolják, mely megfelelt a hivatalos marxista–leninista (sztálinista) ideológiának.

Nem véletlen, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc idején, sőt már a forradalom kitörését megelőzően is a diákság, illetve a különféle társadalmi szervezetek, a forradalom napjaiban alakult régi-új pártok, felkelő csoportok egyik követelése éppen az volt, hogy ünnepeink, ünneplési szokásaink változzanak meg. S itt – a közhiedelemmel ellentétben – messze nem csupán arról volt szó, hogy március 15-e legyen ismételten egy valódi nemzeti ünnep, s munkaszüneti nap. Kétségtől ez volt az ünnepek kapcsán a legfőbb követelés, ám emellett legalább ennyire fontos volt, hogy a jövőben valamennyi, hagyományos ünnepnap kerüljön a méltó helyére.⁴⁰ Az október 6-i nap váljon nemzeti gyásznappá, s tanítási szünnappá.⁴¹ Továbbá örök időkre vessenek véget a személyi kultusznak. Ne kényszerítsék a társadalmat olyan események iránti „spontán lelkesedésre”, mint Sztálin hetvenedik születésnapja volt 1949-ben. Nem beszélve arról a sötét emlékü ünnepsorozatáról, mely Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapját kísérte 1952-ben. Sőt, 1956 forradalmi napjaiban nem csupán a „klasszikus” ünnepek rehabilitálásának, a személyi kultusz elvetésének, illetve október 6-a tanítási szünnappá tétele vonatkozásában születtek elképzelések. Egy (akkoriban) új, sorsfordító nap, október 23-a nemzeti ünnepnappá nyilvánítása is felvetődött, mégpedig igen korán. A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága már 1956. október 28-án azt követelte: „*Október 23-át, nemzeti felszabadító harcunk kezdetének napját nyilvánítsa a kormány nemzeti ünneppé.*”⁴² Két nappal később, október 30-án pedig – az új kormányzat nevében – már Tildy Zoltán államminiszter is arról beszélt a Kossuth Rádióban, hogy október 23-a a jövőben nemzeti ünnepnappá válik.⁴³ Hasonlóan március 15-éhez, mely ünnepnapról Nagy Imre a forradalmi történések elismerését jelentő október 28-i rádióbeszédében a következőképpen nyilatkozott: „*A kormány javaslatot terjeszt az Országgyűlés elé, hogy az ország címere ismét a Kossuth-címer legyen, és hogy március 15-ét ismét nemzeti ünneppé nyilvánítsák!*”⁴⁴ Összességében elmondható: 1956 októberében gyors, forradalmi változások következtek be ünnepeink kapcsán is. Számos előremutató, pozitív elképzelés, illetőleg döntés született. Más kérdés, hogy a gyakorlati megvalósulásra – sajnos – már nem jutott idő. November 4-én hajnalban ugyanis a szovjet csapatok – ismételten – megindultak hazánk ellen. Ezzel új korszak kezdődött Magyarországon életében, ami természetesen ünnepeinkre is hatással volt.

(Véres november, szomorú karácsony, keserű szilveszter) Még javában dörögtek a fegyverek Budapesten, amikor 1956. november 7-én az egyik felkelőcsoporthoz, az ún. Tűzoltó utcai felkelők – a lakosság ellenérzése dacára – úgy döntöttek, az ellenség s az 1917-es események tiszteletére, továbbá az esetleges tűzszünet reményében a nemzeti színű lobogók, s a fekete zászlók mellé vörös zászlókat tűznek ki a legnagyobb tűzpárbaj közepette.⁴⁵ Ezzel nagyjából egy időben a Szabad Európa Rádió is sajtóságos ünnepi üzenetet intézett a Magyarországon harcoló szovjetekhez. Az üzenetben – többek közt – ez állt: „*Katonák! A ti államotokat azért hoztátok létre véres küzdelmek árán, hogy szabadságotok legyen. Annak a forradalomnak ma van 39. évfordulója. Miért akarjátok, hogy a mi szabadságunkat eltiporjátok. Látjátok, hogy nem a gyárosok, földesurak és burzsoázia veszi föl a küzdelmet ellenetek, hanem a magyar nép, amely kétségbeesetten harcol azért a jogért, amelyért ti harcoltatok 1917-ben.*”⁴⁶ Mindezen történésekkel szintén egy napon, 1956. november 7-én – a szovjet Vörös Hadsereg kíséretében – Kádár János is visszaérkezett Budapestre. Ezt követően ő és kormánya, az ún. Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a Parlamentben letette a hivatali esküt Dobi István előtt. Finoman szólva is rendhagyó nap volt tehát 1956. november 7-e. A korábbi években látott ünneplő tömeg, éljenző emberek helyett véres utcai harcok és sztrájkok sora kísérte ezt a napot. A magyar társadalom szinte teljes egészében elutasította mind a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt, mind az újabb szovjet beavatkozást. Kádárt és kabinetjét ráadásul a külföldi országok többségében sem tekintették tárgyalópartnernek. Ilyen körülmények között – legalábbis ekkoriban még – erősen kérdéses volt, vajon Kádárnak és környezetének hogyan fog sikerülni valóban kormányoznia, miközben a nemzet döntő többsége továbbra is a forradalomhoz ragaszkodik. 1956 novemberében a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány mögött nem állt sem létező állampárt, sem működő állami gépezet. Csupán a szovjet fegyverekre és saját karhatalmistáik erejére támaszkodhattak. Mindennek tetejébe a társadalom még a fegyveres ellenállás felszámolása után is sokáig érezte a vezetéssel, nem tekinti őket legitimnek. A forradalom kezdetének egy hónapos fordulóján, november 23-án például sor került az ún. néma tüntetésre. A Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsának kezdeményezésére, s a Nagy-budapesti Központi Munkástanács felhívására ezen a napon 14 és 15 óra között minden közlekedés leállt Budapesten, az utcák és a terek kiürültek. A karhatalmi egységek kivételével senki sem tartózkodott a főváros közterületein ebben az időszakban. Ráadásul nem csupán az említett november 7-e vagy a forradalom hónapfordulója volt feszült, a hétköznapok sem voltak rózsásabbak. A sztrájkok, a meg-megújuló tüntetések, néhol lövöldözések mind-mind a társadalom elszántságát jelezték, melyre a hatalomnak végül egyetlen válasza volt, a terror.⁴⁷

1956 decemberének első napjaiban számos vidéki városban a tüntetéseket sortűzekkel oszlatták föl. Mindezzel párhuzamosan, szintén 1956 decemberében, egymás után sorra hozták az újabb és újabb elnyomó intézkedéseket. Csupán néhány példa: 1956. december 8-án a kormányzat határozatot hozott a forradalmi bizottságok és más hasonló nevű társadalmi szervek megszüntetéséről.⁴⁸ Néhány nappal később, december 11-én – az Elnöki Tanács döntése nyomán – bevezették a rögtönítélő bíraskodást.⁴⁹ Egy napra rá, december 12-én kihirdették az Elnöki Tanácsnak azt a rendeletét, mely a gyűlések és a felvonulások engedélyhez kötéséről szólt;⁵⁰ miközben, szintén ebben a hónapban, kezdetét vette a megtorlás is. Mindeközben a (szerveződő) állampárt is lassan magára talált. Különösen azt követően, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottságának – az „ideológiai zűrzavar” időszakát lezárandó – 1956. december 5-ére sikerült „tisztázni”: 1956 októberében–novemberében nem forradalom, hanem „ellenforradalom” zajlott

Magyarországon, melynek célja – legalábbis az állampárt vezetése szerint – „...a néphatalom, a Magyar Népköztársaság államának megdöntése, a szocialista vívmányok megsemmisítése volt.”⁵¹

Ami az ünnepnapokat illeti, a Kádár-kabinet már igen korán, 1956. december 13-án, rendeletet hozott karácsony másnapjáról. A 7/1956. (XII. 13.) számú rendelet értelmében: „A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány december 26-át fizetett munkaszüneti nappá nyilvánítja.”⁵² Néhány nappal később, december 19-én a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány újabb rendeletet alkotott. A kormányzat 12/1956. (XII. 19.) számú rendelete alapján hazánkban az ünnepnapok, illetve az azokhoz kapcsolódó munkaszüneti napok, nem csupán karácsony kapcsán, hanem úgy általában, a következőképpen lettek szabályozva:

„(1) Munkaszüneti napok: január 1., húsvét hétfő, április 4., május 1., augusztus 20., december 25. és 26.

(2) Március 15. nemzeti ünnep. Ezen a napon az iskolai oktatás, valamint a hivatali munka szünetel.”⁵³

Mint az előbbi idézetekből is látható a Rákosi-korszakhoz képest a Kádár-kormány 1956 decemberében számos változtatást hajtott végre az ünneplés rendjében. Ezen változtatások egy része tartósan bizonyult, más része azonban csupán ideiglenes volt. Igaz az akkori feszült, képlékeny viszonyok között talán még maguk a döntéshozók sem tudták pontosan mi lesz az, ami megmarad, s mi lesz az, ami módosul a későbbiekben. Mindenesetre (így utólag nézve) tartós változásnak bizonyult, hogy a karácsony ismét – s immáron véglegesen – teljessé vált december 26-ával, párhuzamosan azzal, hogy megszűnt május másodika, mint munkaszüneti nap. Tartós volt az is, hogy „visszatért” húsvéthétfő. Az viszont csupán ideiglenes állapotnak bizonyult, amiről március idusa kapcsán döntött a vezetés. Ez az ünnep ugyanis (főként a forradalom után) politikai veszélyessége miatt csak néhány hónapig lehetett – elvileg – munkaszüneti nap. Ráadásul nem is mindenütt, csupán a hivatalokban. 1957 márciusától kezdve viszont – a 16/1957. (III. 10.) számú kormányrendelet alapján – március 15-e, egészen a rendszerváltásig, megint csak egy iskolás ünnepnappá minősült vissza, melyre persze illendő volt emlékezni, de annyira azért nem, hogy munkába már ne járjunk miatta.⁵⁴

Ami még az ideiglenes változásokat illeti, volt még egy változás, ami akkoriban talán merésznek számított, bár ez csupán rövid ideig volt érvényben. Ez pedig november 7-e visszaminősítése volt. Mint az a december 19-i kormányrendeletből látható, november 7-e – szemben a korábbi állapottal – 1956 végén nem szerepelt (!) a munkaszüneti napok között, sőt még tanítási szünnappá sem tették. Miért? Ennek pontos magyarázatát e sorok szerzője nem tudta kideríteni kutatómunkája során. Lehetséges, hogy a hatalmon lévők úgy érezték: április 4-e, mint munkaszüneti nap, s mint „legnagyobb nemzeti ünnep” mégiscsak elegendő a szovjetekhez való ragaszkodásunk kifejezésére.⁵⁵ Az sem elképzelhetetlen, hogy gazdasági okok is szerepet játszottak. Mindenesetre bármi is az igazság egyvalami biztos, a vezetés idővel meggondolta magát. „A Művelődési Minisztérium október 4-én kiadott utasítása értelmében november 7-e az összes alsó-, közép- és felsőfokú oktatási intézményben oktatási szünnap. (MTI)” – adta hírül a *Népszabadság* 1957. november 6-án, a Távirati Irodára hivatkozva.⁵⁶ Igaz a pártlap azt már nem említette, hogy a művelődési miniszter, 1957. október 1-jén (s nem október 4-én) közzétett, 86/1957. (M. K. 15.) M. M. számú utasítása csupán a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” negyvenedik évfordulóját 1957. november 7-ét tette tanítási szünnappá, nem pedig általában a november 7-i ünnepet.⁵⁷ Ám ez a néhány „kisebb” tévedés a korszak tájékoztatási gyakorlatába simán

belefért. Ami november 7-ét, mint munkanapot illeti, fontos megjegyezni, hogy Kádár János, már 1957 áprilisában arról beszélt: „*November 7-e nem pirosbetűs munkaszüneti nap a kormányhatározat értelmében. /Esetleg meg kellene nézni, hogy nem szükséges-e módosítás/*”.⁵⁸ Igaz, a pártvezető szavait követően még eltelt nagyjából három év, végül azonban a Münnich Ferenc vezette kabinet 1960 márciusában, közzétette a 12/1960. (III. 20.) számú kormányrendeletet. E kormányrendelet, valamint az Elnöki Tanács és a kormány (ugyanazon a napon közzétett) 4/1960. számú közös határozata nyomán a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” évfordulója ismételten munkaszüneti nappá vált;⁵⁹ illetőleg kialakult az ünnepekhez kapcsolódó munkaszüneti napok, ha nem is végérvényes, de rendszerváltásig érvényes rendje. Az a gyakorlat, hogy „*Munkaszüneti napok: január 1, húsvét hétfő, április 4, május 1, augusztus 20, november 7, december 25 és 26.*”⁶⁰

Tegyük az eddigiekhez hozzá, hogy 1961-ben volt még néhány módosítás „fekete betűs” ünnepnapjaink kapcsán, részeként annak a folyamatnak, melynek során a hatalom az ünnepek kérdéskörét – az ország konszolidálásával párhuzamosan – „helyrerakta”. Az egyik ilyen módosítás, hogy 1961-től kezdve – az állampárt február 7-i döntése nyomán – szeptember 29-e, a Néphadsereg Napja a Fegyveres Erők Napjává változott.⁶¹ Szintén ebben az évben került sor a Vasutas Nap időpontjának megváltoztatására. Egy 1961. április 27-én született kormányhatározat értelmében – napjainkig ható érvénnyel – ezt augusztus második vasárnapja helyett július második vasárnapján ünnepeltük, ünnepeljük.⁶² Továbbá 1961. december 5-én hoztak, ugyancsak pártszinten, döntést arról, hogy a jövőben február 1-je helyett december 7-én ünneplik meg a Magyar Sajtó Napját, emlékezve a *Vörös Újság* 1918. december 7-i első számára.⁶³

1956 decemberének eseményeihez visszakanyarodva felmerül a kérdés, vajon a Kádár-kabinet, melynek 1956 decemberében számos problémája volt és lehetett, egyáltalán minek foglalkozott az ünnepnapok kérdésével, miért nem hagyta annyiban a dolgokat, s változtatott az ünneplési renden később, nyugodtabb körülmények között? A pontos választ erre a kérdésre nem tudjuk, de valószínűsíthető, hogy a régi-új hatalom képviselői az adott politikai helyzetben fontosnak érezték, hogy tudatosítsák, ugyan ők is kommunisták, de nem akarják ott és úgy folytatni, ahogyan azt Rákosi és környezete tette. Tarthatatlan volt ugyanis az a helyzet, hogy az 1950-es évek közepére szinte valamennyi hagyományos munkaszüneti nap munkanappá vált a „dolgozók államának” munkavállalói számára. Ráadásul – húsvéthétfő, pünkösdhétfő, (a mindig csütörtökre eső) Úrnapja, s a többi csütörtöki, pénteki, s szombati munkaszüneti nap „kiiktatását” követően – a „piros betűs” ünnepek közül már egy olyan sem akadt, mely ne eshetett volna bármikor a heti pihenőnapnak számító vasárnapra; ahogyan ez 1955-ben, s 1956-ban meg is történt. Mikor – szerencsétlen módon – rövid időn belül három munkaszüneti nap 1955. május 1-je, ugyanazon év december 25-e, illetve az 1956-os Újév is vasárnapokra estek, tovább csökkentve ezzel a munkavállalók millióinak ténylegesen otthon töltött idejét. Ez ilyenformán aligha мүködhetett tovább. Valamiféle korrekcióra – így vagy úgy – de szükség volt. Nem beszélve arról, hogy közeledett a karácsony, amivel megint csak kezdeni kellett valamit. Legalább a látszatát meg kellett teremteni ezen ünnep méltóságának.

Ami a látszatateremtést illeti, a kormányzat egyébként sem fukarkodott „nagyvonalú” gesztusokkal. Szenteste például – az éjféltől mise kapcsán – egy órára feloldották a kijárási tilalmat.⁶⁴ A párt hivatalos lapja, a *Népszabadság* karácsonyi száma tele volt vallásos tartalmú írásokkal.⁶⁵ Nem beszélve arról, hogy még az említett ünnepeket megelőzően – a már említett 12/1956. (XII. 19.) számú rendelettel egy napon – született egy másik kormányrendelet is, a 13/1956. (XII. 19.) számú, mely a december végi munkaszüneti napok áthe-

lyezéséről szólt. E rendelet értelmében december 24-e hétfő (szenteste napja) pihenőnappá vált, melyet (szombati munkarenddel) a megelőző nap, vagyis 23-án kellett ledolgozni. Az említett rendelet emellett kimondta azt is, hogy szilveszter napja, december 31-e, hétfő szintén pihenőnap a munkavállalók számára, mely pihenőnapot is a megelőző napon, december 30-án, vasárnap, kellett pótolni, ugyancsak a szombati munkarend szerint.⁶⁶ Mindez a gyakorlatban egy háromnapos „hosszú karácsonyt”, s egy kétnapos évzáró-évköszöntő „pihenőt” eredményezett, ami persze aligha jött rosszul az embereknek. Más kérdés, hogy még ezekkel az intézkedésekkel együtt is igencsak szomorúvá sikeredett mind a karácsony, mind a szilveszter 1956 végén, Magyarországon. Az említett kisebb engedmények ugyanis aligha feledtethették a forradalom eltiprását, a kezdődő megtorlást, s azt a tényt, hogy hazánkban – néhány napig tartó szabadság után – ismét berendezkedett a szélsőbaloldali diktatúra.

(Nem kezdtük újra! Március 15-e és április 4-e ünneplése 1957-ben.) 1957 márciusában és áprilisában a kormányzat – néhány relatíve kisebb ünnepi esemény, a Tanácsköztársaság születésének 38. évfordulója,⁶⁷ s Lenin születésének 87. évfordulója⁶⁸ mellett – két nagy országos ünnepség-sorozatot is szervezett az 1848-as forradalom kitörésének 109. évfordulójára, illetőleg április 4-ére, „hazánk felszabadulásának” ünnepére. Igaz, a politikai helyzet nem volt épp kedvező. Csupán rövid idő telt el a pártzsargonban csak „ellenforradalomnak” nevezett 1956-os őszi események óta, mégis, a hatalmon lévők úgy érezték, mindenképpen szükség van ezekre az ünnepségekre. Meg kellett mutatniuk országnak-világnak, hogy képesek uralni nem csupán hétköznapjainkat, de ünnepeinket is. Képesek gátat vetni valamennyi – általuk ellenségesnek titulált – szabadságtörekvésnek. S persze – nem utolsósorban – nem engedik, hogy a „fasiszták” korábbi jelszava, a MUK (Márciusban Újra Kezdjük!) valósággá legyen. Gözerővel folyt hát a szervezés.

Elsőként – természetesen – maga az állampárt lépett, mégpedig igen korán. Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága már 1957. február 12-én – a Központi Bizottság korábbi, február 8-i határozatai nyomán – végső döntést hozott március 15-e, illetőleg április 4-e ünneplésével kapcsolatosan. Meghatározták, hogyan, milyen keretek között lehet ünnepelni. Példának okáért: „Az április 4-i ünnepségeken felvonulás ne legyen, azokat zárt teremben a párt – és a tanácsszervek rendezésében tartásuk meg.”⁷⁰ Döntöttek a legfontosabb biztonsági szabályok kérdésében. Többek közt abban, hogy: „Március 15 előtt közölni kell, hogy az összes statáriális tilalmak érvényben vannak.”⁷¹ vagy hogy „A március 15-ére tervezett esetleges provokációk megelőzése érdekében szükséges a központi rendezvények igen körültekintő megszervezése. /létszám, résztvevők összetétele/.”⁷² S persze jó előre meghatározták azt is, hogy kik lehetnek bizonyos ünnepi események szónokai. Így esett a választás a (március 15-ét megelőlegező) március 14-i operaházi ünnepségen Kállai Gyulára, továbbá született döntés arról, hogy (április 4-e bevezetéseként) „Április 3-án az Operaházban tartandó diszünneplés előadója: Marosán György elvtárs legyen.”⁷³

Az állampárt iránymutatását követően a kormányzat is aktivizálta magát, különösen az erőszakszervezetekért felelős illetékesek. Sorra születtek az újabb és újabb parancsok, melyek főként március 15-e kapcsán rendelkeztek. Elsőként is ott volt Garamvölgyi Vilmos belügyminiszter-helyettes 5. számú parancsa 1957. február 20-án, melyben a miniszterhelyettes – „A fegyveres szervek egységes fellépése érdekében.”⁷⁴ – lényegileg (nagy vonalakban) a következőket rendelte el:

„Valamennyi megyei /budapesti/ rendőrfőkapitányságon a jelen parancs kézhezvételétől számított 24 órán belül operatív bizottságot kell létrehozni.”⁷⁵ A bizottság vezetője a

megyei rendőrfőkapitány vagy annak helyettese kellett legyen. A bizottság tagjai voltak: a politikai nyomozó osztály, a bünyügyi osztály, illetőleg a közrendvédelmi osztály vezetője, a rendőri karhatalom, a honvédi helyőrség (vagy karhatalom) parancsnoka; továbbá a bizottságba meg kellett hívni „...a megyei /bpesti/ MSZMP. ideiglenes intéző bizottságának egy tagját.”⁷⁶

A bizottság feladata volt: „Értékelni a megye közbiztonsági helyzetét, a lakosság hangulatát, megszervezni a végrehajtandó akciókat, biztosítani az összeköttetést az alsó és felsőbb szervekkel, intézkedéseket tenni a készütségi szolgálat ellátására.”⁷⁷

Ami a készütségi szolgálatot illeti, ez – különböző mértékben – március 5-én 8 órától március 16-án 8 óráig, illetőleg március 22-én 8 órától március 24-én 8 óráig lett elrendelve. A legerősebb készütség (legalábbis a parancs szerint) március 14-e 8 óra és március 16-a 8 óra között volt. Ezen időszakban „...a megye teljes személyi állománya részére szigorú készütség.”⁷⁸ volt érvényben. Ez alól csupán a női beosztottakat lehetett felmenteni, ám őket is csak úgy, „...hogy a szükséges hírósszeköttetés és jelentőszolgálat biztosítva legyen.”⁷⁹

A miniszterhelyettes azt is elrendelte, hogy úgymond „Az ellenséges tevékenység megelőzése és leleplezése érdekében...”,⁸⁰ mind operatív, mind közrendvédelmi és karhatalmi, mind közlekedésrendészeti vonalon az erre illetékesek tegyék meg a szükséges intézkedéseket. S hogy melyek voltak ezek az intézkedések? Csúpan néhány példa: operatív vonalon: „Fokozott mértékben fel kell deríteni az elrejtett fegyvereket, a szökött rabokat, s a körözött személyeket.”⁸¹ Közrendvédelmi és karhatalmi vonalon: „Fel kell készíteni a beosztottakat a kézigránát és könnygázgránát használatára. Ennek érdekében gyakorlatokat kell végrehajtani.”⁸² Közlekedésrendészeti vonalon: „Március 14-én 0. órától március 15-én 24 óráig állandó ellenőrzés alatt kell tartani a városokba vezető útvonalakat. Csoportos személyszállításokat meg kell akadályozni. A gépkocsin utazó személyeket igazoltatni kell és a legkisebb gyanu esetén elő kell állítani.”⁸³

Végezetül ott vannak a parancs utolsó, III. pontjában olvasható rendelkezések. E rendelkezések közül hármat érdemes kiemelni. Egyrészt: „Minden rendőri szervnél március 10–17-ig megerősített ügyeleti szolgálatot kell szervezni.”⁸⁴ Másfelől: „Március 15-én a hivatalos kormányünnepségek kivételével semminemű ünnepség nem engedélyezhető, sem utcákon, tereken, szobroknál, sem az egyetemeken, illetve iskolákon belül. Az egyetemekre és iskolákba 15-én senki nem mehet be, sem a tanulók, sem a tanári kar.”⁸⁵ Harmadrészt pedig ott volt a fegyverhasználat kérdése. A belügyminiszter-helyettes erről így rendelkezett: „A fegyverhasználatban az érvényben lévő törvények és rendeletek az irányadók. Fegyveres támadás esetén felszólítás nélkül fegyvert kell használni, a támadás teljes felszámolásáig. A gyülekezési tilalom ellenére összegyülekező, zavarkeltő, népi demokrácia ellenes tömeget fel kell oszlatni.”⁸⁶ Mégpedig a következőképpen: „Az oszlatást meg kell előzni a rendezavarás abbahagyására és feloszlásra irányuló felhívásnak, továbbá a következményekre való figyelmeztetésnek. Amennyiben a tömeg az oszlatásra történő felhívást figyelmen kívül hagyja, az oszlatást az oszlatóeszközök alkalmazásával /oszlató egységek, gumibot, tűzoltófecskendő, fegyvertusa stb./ minden körülmények között végre kell hajtani. Ha szükséges egyes vagy sorozatlövésből álló riasztólövéseket kell leadni.”⁸⁷ Ám ha mindez nem elegendő, nem működik, vagyis „Eredménytelenség esetén a leg súlyosabb kényszerítőeszközök alkalmazásával is fel kell a tömeget oszlatni és a megzavart rendet helyre kell állítani.”⁸⁸

Garamvölgyi parancsát követően néhány nappal, február 28-án, Münnich Ferenc, a Fegyveres és Közbiztonsági Ügyek minisztere is rendelkezett ünnepeink biztonságának,

biztosításának kérdésében. Mivel a miniszter úgy vélte, hogy „Az ellenforradalmi előkészületekben legjelentősebb helyet foglalja el március 15., illetve április 4.–re való felkészülés.”⁸⁹ a következőkre adott parancsot:

„1./ A Belügyminisztérium szervei a maguk területén tegyenek intézkedéseket annak érdekében, hogy a szétvert, de még meg nem semmisített ellenforradalmi erőket felderítsék, és aktiv intézkedéseikkel a felkészüléseiket megakadályozzák.

2./ Amennyiben bárhol rendezavarásra kerülne sor; a B.M. szervek dolgozói a proletárdiktatura védelmében egységesen, és keményen, esküjükhöz hiven lépjenek fel és minden eszközzel harcoljanak a teljes rend helyreállítása érdekében.”⁹⁰

Végül, de nem utolsó sorban, ott volt Tömpe Istvánnak, a belügyminiszter első helyettesének 9. számú parancsa március 8-án. E parancsban a miniszterhelyettes – a megyei és fővárosi rendőrkapitányságok készütségi szolgálatához hasonlóan – a Belügyminisztérium központi állománya részére is előírta, hogy „...1957. március 14-én 8h-tól 16-án 8h-ig készütségi szolgálatot tartson.”⁹¹ Tömpe István ugyanis úgy látta: „1956. október 23-án népi demokratikus rendszerünk megdöntésére felkelt ellenforradalmi erők március 15-ére újabb fegyveres és egyéb ellenforradalmi provokációra és zavarkeltésre uszitanak.”⁹² mely ellen az említett készütségi szolgálat (is) hasznos eszköz lehet.

Ilyen előzmények után került sor az első komolyabb próbatételre, a március 15-i ünnepegekre. S hogy mi is történt ténylegesen ezen a napon? „Március 15-ét az egész országban méltó keretek között – a határozatnak megfelelően – ünnepelték. Az ünnepséget – apróbb, lényegtelen provokációktól eltekintve – mindenütt a rend és nyugalom jellemezte.” – olvashatjuk az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának március 15-éről szóló összefoglaló jelentésében, Nógrádi Sándortól.⁹³ Ugyanezen jelentés nem mulasztja el megemlíteni: „Az iskolai ünnepségek is az elképzelésnek megfelelően nyugodt légkörben folytak le.”⁹⁴ illetve „Az üzemek az egész országban – általában teljes létszámmal dolgoztak...”⁹⁵ Vagyis ha csupán ezeket az előbbiekből idézett gondolatokat, megállapításokat vesszük, úgy tűnhet, alapvetően békés, nyugodt ünnep volt 1957-ben március 15-e. Az igazság azonban az, hogy voltak ennek az összefoglalónak másféle megállapításai is, melyekből kiviláglik, hogy mégsem volt minden oly szép és jó. A nyugodt felszín alatt bizony forrtak az indulatok. Példának okáért: „A Műszaki Egyetem Ménes utcai diákothonában két-ízben kirakták a vörös zászlót, s kétízben le is vetették. Végül a karhatalom helyezte vissza végérvényesen.”⁹⁶ Gond volt a VIII. kerületben is, hiszen „...a Makarenkóról elnevezett diákothonban a nemzetiszíni zászló alatt fekete lobogót tettek ki amit később a karhatalmisták levették.”⁹⁷

Akadtak komolyabb nehézségek is. Főként, hogy „A reakció üzemekben is próbálkozott rendezavarásokkal.”⁹⁸ Az említett jelentés szerint például „A simontornyai Bőrgyárban kézigránátot találtak.”⁹⁹ A bonyhádi edénygyárban is voltak problémák, hiszen valakik „...a zománc közé olajat öntöttek, ennek következtében az edényekről a zománc lepattozik.”¹⁰⁰ Nem beszélve arról, hogy néhány fővárosi üzemben (ismeretlenek) „...14-én este kormányellenes röpcédulát osztogattak...”¹⁰¹ illetve „Hajdu megye egy-két üzemében 14-én /pl. Vagonyár üzemrészeiben/ egy-kétórás leállás volt a letartóztatások miatt.”¹⁰² Az állampárt ráadásul nem csupán rendbontások, sztrájkok, üzemi szabotázs szervezésével vádolta az ellenséget, egy ősi vád, a gyújtogatás is előkerült. Nógrádi jelentése szerint: „Több megyében – feltehetően: szervezett formában gyújtogatások, erdőtüzek voltak. Pl. Heves megyében 4-5 helyen, Tolna megyében 3-4 helyen volt erdőtüz. A kár jelentős. Borsod megye több falvaiban kisebb gyújtogatások voltak.”¹⁰³ Arról persze mélyen hallgatott a hatalom, hogy konkrétan hol és milyen körülmények közt történtek ezen

(állítólagos) gyűjtogatási esetek. Homályban marad az is, hogy vajon miért lehetett érdeke a „reakciónak” tüzeket okozni. Annyi azonban bizonyos, az 1848-as forradalom ünnepe finoman szólva sem úgy alakult, ahogyan azt a rendszer képviselői elképzelték. „Össznépi lelkesedés” helyett örülhettek, ha megszták néhány kisebb rendzavarással. Ráadásul vésszesen közeledett a következő „nagy nap”, április 4-e is. Mely ünnep vonatkozásában már mindenképpen több eredményt kellett fölmutatni.

Így is történt. *„Április 4-ét az egész országban méltóan, a határozat elképzelésének megfelelően ünnepelték meg. Az ünnepek méretei, külsőségei, bár az előző évekhez képest szerényebbek voltak, de az ez évi ünnepek légköre, lelkesedése, felülmulta az utóbbi évek április 4-i ünnepeit. Április 4-ét – szemben március 15-vel – a pártszervezetek magabiztosabban, erejük tudatában készítették elő. A dolgozók is általában nyugodtabban tekintettek április 4. elé. A felszabadulási ünnepek március 15-höz viszonyítva jóval nagyobb tömegeket mozgattak, színesebbek, s általában nagyobb szabásúak voltak.”* – olvashatjuk az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának – Orbán László nevével fémjelzett – jelentésében.¹⁰⁴ Igaz, jó néhány esetben ekkor is sor került ünneprontó megnyilvánulásokra, rendzavarásokra. Példának okáért: *„...A II. kerületi Eötvös-utcai általános iskolában a gyerekek összekulcsolt kezekkel borultak le, s így gyászolták az októberben elesetteket.”*¹⁰⁵ Más problémák is akadtak. Dunavarsány községben például *„...április 3-án éjjel a szovjet hősök emlékművén megrongálták a csillagot.”*¹⁰⁶ Sarkadon pedig, a *„A Sarkadi Cukorgyárban a falra irták: 'Halál a felvonulókra, halál a kommunistákra!'”*¹⁰⁷ Általában azonban (legalábbis az 1848-as forradalom évfordulójához képest) már nagyobb békesség uralkodott, s – szemben március 15-ével – a legtöbb megyéből és fővárosi kerületből *„...provokációt egyáltalán nem jeleztek.”*¹⁰⁸ Így azután nyugodtan, vagy legalábbis nyugodtabban meg lehetett tartani a különféle ünnepi nagygyűléseket, megemlékezéseket. Sőt – mint azt a sarkadi felirat kapcsán láthattuk – helyi szinten megtartottak jó néhány felvonulást is, a pártvezetés korábbi tiltása ellenére. Más kérdés, hogy ahhoz, hogy a régi-új hatalom ténylegesen nyeregben érezhesse magát, mindez kevés volt. Az állampártnak egy valódi belpolitikai áttörésre is szüksége volt, mely alapjaiban változtatja meg – az addig szinte kizárólag az erőszak eszközén alapuló – úgymond rendet és nyugalmat. Ez az áttörés végül a munka ünnepén következett be.

JEGYZETEK

- 1 A személyi kultusz korai megjelenésére csupán egyetlen példa. A Magyar Kommunista Párt, illetve annak hivatalos lapja a *Szabad Nép* 1946. március 9-én – sok egyéb más „gyönyörű” gondolat mellett – a következő szavakkal köszöntötte Rákosi Mátyást, 54. születésnapja alkalmából: *„A Magyar Kommunista Párt szeretett vezérének születésnapja nemcsak bensőséges családi ünnep és nem csupán a nagy családnak: a Pártnak ünnepe. Az egész magyar dolgozó nép fordul ma szeretettel és hálával Rákosi elvtárs felé. Népünk vonalmát senki úgy ki nem érdemelte a ma élők közül, mint az a férfi, aki harmincöt évet töltött a nemzet szabadságharcának szolgálatában.”* Az idézett mondatokat ld.: *Rákosi Mátyás 54. éves* In: *Szabad Nép* IV. évfolyam, 57. szám, 3. o. 1946. március 9. E sorok szerzője fontosnak tartja megjegyezni, hogy az előbbieken közzétett újságcikk idézet – a tanulmány sorozatban szereplő számos más idézethez hasonlóan – az eredeti írásmód szerint került közlésre.
- 2 Még véget sem ért az európai háború ideháza az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalkotta az 1.390/1945. M. E. számú rendeletet a nemzeti, felszabadulási és a munka ünnepének meghirdetése tárgyában. Az 1945. május 1-én kihirdetésre került rendelet értelmében a kabinet március 15-ét nemzeti ünnepé, *„...április hó 4. napját a felszabadulás ünnepévé és május 1. napját a munka ünnepévé...”* nyilvánította. Az előbbieket

- kapcsán megjegyzendő: Az 1.390/1945. M. E. számú rendelet tulajdonképpen semmi újdonságot nem hozott az 1848-as forradalom emléknapjának státuszát illetően. Ugyanis már évekkel korábban, 1927-ben az Országgyűlés megalkotta az 1927. évi XXXI. törvényt, mely jogszabály március 15-ét nemzeti ünneppé nyilvánította. Az 1945-ös rendelkezés ez ügyben csupán megismételte, megerősítette a Horthy-korszakban hozott döntést. Az idézett gondolatot, illetőleg az 1.390/1945. M. E. számú rendelet teljes szövegét ld.: *Két év hatályos jogszabályai 1945–1946* Szerkesztették: Dr. Bacsó Ferenc, Dr. Mikos Ferenc, Dr. Szabó Imre, Dr. Némethy László, Dr. Szabóky Jenő. Bp. 1947. Első kötet, 143. o. Az 1927. évi XXXI. törvénycikket ld.: *Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1927. évi Törvénycikkek* Franklin-Társulat kiadása, Bp. 1928. 575–576. o. A március 15-i ünnepnap történetéről pedig, a tizenkilencedik századtól egészen a huszadik század végén bekövetkezett rendszerváltásig, részletesen is olvashatunk Gyarmati György: *Március hatalma a hatalom márciusa (fejezetek március 15. ünnepséinek történetéből)* Paginarum, Bp. 1998.
- 3 A nemzetközi nőnapnak, már 1947-et megelőzően is komoly, évtizedes hagyományai voltak, hazánkban és külföldön egyaránt. S nem csupán a kommunista mozgalomban, de azon kívül is. 1947-ben azonban egy komoly fordulat következett be idehaza. A nőnap megkezdése ugyanis határozottan, s egyértelműen egy kommunista propagandáünneppé vált. Míg például 1946-ban a hazai szélsőbaloldali igazaból rá se hederített arra, hogy március 9-én nőnap van. A *Szabad Nép* még csak nem is köszöntötte (!) a nőt ezen a napon; 1947-ben, illetve ettől az évtől kezdődően hirtelen minden megváltozott. „*A nemzetközi nőnapon üdvözöljük a dolgozó asszonyokat és lányokat!*” – olvashatjuk a *Szabad Nép* V. évfolyamának 56., 1947. március 8-i számában, az újság első oldalának fejlécén. Majd mindjárt alatta találkozhatunk egy *Az asszonyok napja* címet viselő „gondolatébresztő” írásművel, Jóború Magdától. Ebben a cikkben a szerzőnő – sok egyéb más „hasznos elképzelés” mellett – arra buzdítja a hölgyeket: „*Tegyük tehát fogadalmat ma, az asszonyok ünnepén: mi, öntudatos dolgozó asszonyok az elkövetkező időkből egyre gyarapítjuk táborunkat és egyre jobban leromboljuk a válaszfalakat, az ellentéteket a dolgozó nők különböző csoportjai között, hogy harcunkat a békéért és az elnyomás ellen minél eredményesebben folytathassuk.*”. Ezek után, természetesen, az MKP lapja a szebbik nem számára úgymond fontos „női példaképek” felsorolásáról, életútjuknak bemutatásáról sem feledkezhetett meg. Erre *Az asszonyok a népek szabadságharcában* címet viselő írásműben, az újság ötödik oldalán kerítették sort. Itt olvasha-
- tunk – sok egyéb más „hős” mellett – az „emberiség szabadságának” olyan „hallhatatlan emlékü” képviselőnőiről, mint Mitra Mitrovicsé szerb közoktatásügyi miniszter-asszony, vagy épp Anna Pauker román kommunista politikusnő. Mindez már megelőlegezte azt, ami Magyarországon a későbbi években, évtizedekben a nőnap kapcsán bekövetkezett. Vagyis ez a nap soha nem a nőkről, a nők valódi problémáiról: munkavállalás, gyermekvállalás, politikai szerepvállalás, a férfi-nő viszony kérdései stb. szőtt. Ellenben mindig, minden alkalommal szó esett a „békeharcról”, az „imperialista elnyomás” elleni küzdelemről, no meg persze arról, hogy a nőknek (is) mi minden áldozatot kell hozniuk, vállalniuk a „szébb világ” eljövetele, a „földi paradicsom” megvalósulása érdekében.
- 4 A Szent Jobb-körmenet betiltása természetesen csupán része volt annak a politikai és ideológiai harcnak, melynek során a kommunista diktatúra fellépett az egyházak, illetve a vallásos világnézet ellen. A fordulat az állam és az egyházak viszonyában egyébiránt 1948-ban következett be. Ebben az évben államosították az egyházi iskolákat, tartóztatták le Mindszenty József esztergomi érseket, illetve 1948-tól vette kezdetét az a hosszú években, évtizedekben keresztül tartó antiklerikális politika, melynek végső célja, kimondva, kimondatlanul az egyházak ellehetetlenítése, a vallásos hit száműzése volt Magyarországról. Minderről, illetőleg az egyházak és az állam viszonyáról a kommunista diktatúra évei, évtizedei alatt részletesen is olvashatunk: Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992 Kronológia*. Kiadja: História, MTA Történettudományi Intézete. Bp. 1993. Az 1948-ban bekövetkezett fordulatról pedig részletesen is szól: Gergely Jenő: *1948 és az egyházak Magyarországon* In: *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949*. Szerk.: Feitl István, Izsák Lajos, Székely Gábor. Napvilág Kiadó, Bp. 2000. 138–151. o.
- 5 Gyertyaszentelő Boldogasszony, Gyümölcsoltó Boldogasszony és Kisboldogasszony rendes munkanappá választás az 1948. március 20-án közzétett, 3.180/1948. számú kormányrendelet írta elő. Az említett kormányrendelet ld.: 1948. év hatályos jogszabályai. Szerkesztették: Dr. Bacsó Ferenc, Dr. Szabó Imre, Dr. Mikos Ferenc, Dr. Némethy László, Dr. Szabóky Jenő. Bp. 1949. 713–714. o.
- 6 A magyarországi kommunista diktatúra kialakulásáról, illetőleg a szélsőbaloldali hatalom több mint négy évtizedes hazai működéséről – számos, igen kitűnő, írásmű mellett – részletesen is szól: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Bp. 2010.
- 7 Március 15-e rendes munkanappá, illetőleg iskolai szünnappá nyilvánításáról szóló 1.003/1951.

- (III. 10.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951.* Közzéteszi: a Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp. 1952. 379. o.
- 8 A munka ünnepének nemzeti ünneppé nyilvánítására a 3.610/1949. (VI. 23.) számú kormányrendelet alapján került sor. A rendelet szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye II. Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek 1949 I. kötet.* Közzéteszi: A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp. 1950. 304. o.
- 9 Április 4-ét az Elnöki Tanács 1950. évi 10. számú törvényerejű rendeletével nyilvánította Magyarország legnagyobb nemzeti ünnepévé. Az 1950. évi 10. számú törvényerejű rendelet 3§-a kimondta: „*Április 4. nemzeti ünnep, Magyarország legnagyobb nemzeti ünnepe, a magyar felszabadulás, a megbonthatatlan szovjet-magyar barátság napja.*”. Az idézett mondatot, illetőleg magát az 1950. évi 10. számú törvényerejű rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1950.* Közzéteszi: A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp. 1951. 53. o.
- 10 November 7-e állami ünneppé nyilvánítását az Elnöki Tanács 1950. évi 37. számú törvényerejű rendelete írta elő. Munkaszüneti nappá válásáról pedig az említett törvényerejű rendelet végrehajtása tárgyában született 2. 019/1950. (X. 29.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. Az 1950. évi 37. számú törvényerejű rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1950.* I. m. 131. o. A 2.019/1950. (X. 29.) számú minisztertanácsi határozatot pedig ld.: ugyanott 469. o.
- 11 Az augusztus 20-i munkaszüneti napnak régi hagyományai vannak Magyarországon. Olyannyira, hogy már az ipari munkának vasárnapi szüneteltetéséről szóló 1891. évi XIII. törvényekben rögzítésre került: „*Vasárnapokon, valamint szent István király napján, mint nemzeti ünnepen, a magyar szent korona országainak területén az ipari munkának szünetelnie kell. Kivételt képez az üzleti helyiségek és berendezések tisztántartásához és helyreállításához szükséges munka.*” Az 1891. évi XIII. törvénycíkket ld.: *Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1889–1891. évi törvénycíkkék.* Franklin-Társulat, Bp. 1897. 391–392. o. Idézett mondatok a 391. oldalon.
- 12 Augusztus 20-a az 1950. évi 1. számú törvényerejű rendelet alapján vált hivatalosan a Magyar Népköztársaság alkotmányának ünnepévé, mely törvényerejű rendelet 1950. január 25-én került kihirdetésre. Am (nem hivatalosan) már 1949-ben is, mint az „alkotmány napja”, illetőleg az „Új Kenyér ünnepe” ünnepelte, ünnepeltette a hatalom ezt a jeles napot. Példának okáért 1949-ben a *Szabad Nép* – sok egyéb más „könyfakasztó” gondolat mellett – a következő szavakkal köszöntötte augusztus huszadikát: „*Mit ünnepeltek együtt – rendezők és vendégsereg? Azt, hogy bárki rendezze is a multságot – a gazda itt most már visszavonhatatlanul a nép! Azt, hogy alkotmányunk van, méghozzá nem papiros-alkotmány, hanem egy beteljesült jelen és egy biztató jövő szilárd foglalat! Azt, hogy új kenyérünk van – ami azért boldogság, mert újabb jele szakadatlan, meg nem torpanó előrehaladásunknak!*”. Az „Új Kenyér ünnepe” kapcsán megjegyzendő, hogy noha a köztudatban máig az él, hogy a háborút követően hazai kommunista mozgalom találta ki az „új kenyér” ünneplését, a valóságban inkább csupán átvett, illetve kisajátított bizonyos korábbi szokásokat, hagyományokat; illetőleg – hatalmi szóval – kötelezően augusztus huszadikához kapcsolta. Más kérdés, hogy az 1950-es években már az „új kenyér” fogalma is háttérbe szorult. Mindent eluralt a „fantasztikus” új alkotmány dicsérete. Csupán az 1960-as évektől került ismét az „új kenyér” a figyelem középpontjába, amellet, hogy ezt az ünnepet, a pártállami diktatúra évtizedeiben mindvégig, elsősorban az „alkotmány ünnepe”-ként tartották számon. Az 1950. évi 1. számú törvényerejű rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1950.* I. m. 43. o. Az idézett gondolatokat 1949. augusztus 20-a kapcsán ld.: *Boldog százszek az alkotmány és az új kenyér ünnepe* c. (név nélküli) képes cikk. In: *Szabad Nép* VII. évfolyam, 194. szám, 5. o. 1949. augusztus 23. Az „új kenyér” ünnepléséről pedig részletesen is olvashatunk: Kovács Ákos *Az Új Kenyér ünnepe* címet viselő tanulmányában. Kovács Ákos tanulmányának első részét ld.: *Mozgó Világ* 2002/2. szám 3–29. oldal, illetve a tanulmány második része a *Beszélő* c. folyóiratban jelent meg. A lap 2004. évi IX. évfolyamának 7–8. számában, 58-tól 107. oldal.
- 13 Bányásznapi ünneplésére, 1951-től kezdve minden év szeptember első vasárnapján, egy, a szénbányászat fejlesztéséről szóló, 1950 novemberében közzétett, határozat alapján került, kerül sor. Az említett határozat, melyet a minisztertanács és az MDP KV közösen adtak ki, a bányászok ünnepe kapcsán szó szerint a következőképpen rendelkezett: „*Minden év szeptemberének első vasárnapját az egész ország a 'bányások napja' -ként ünnepli meg, a bányászat országos jelentőségének elismeréseképp és annak emlékére, hogy 1919-ben szeptember 6-án dördült el a csendőrsrtűz a tatabányai bányászokra.*”. Megjegyzendő Bányásznapi természetesen 1951 előtt is létezett,

- sőt igen nagy múltú hagyománya volt. Más kérdés, hogy nem szeptember első vasárnapján volt Bányásznapi, hanem más napokon. Egyrészt ott volt december 4-e Szent Borbála napja, kit a bányászok védőszentjeként tartanak számon. Másrészt Tatabányán a Bányalelkészség Szent István király temploma védőszentjének ünnepén, augusztus 20-án ünnepelte, nem csupán Szent István királyt, s az államalapítást, de (az ottani) Bányásznapot is. A szénbányászat fejlesztéséről, illetve – ezzel kapcsolatosan – az egységes Bányásznapi megteremtéséről szóló párt-, illetve kormányhatározatot ld.: *Magyar Közlöny* (1950. évi) 190–192. szám, Bp. 1950. november 23. Emellett a különféle bányásznapokról részletesen is olvashatunk a Wikipédiában: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Bányásznapi>
- 14 Szeptember 29-ének „Néphadsereg Napjává” nyilvánításáról az 1.014/1951. (VI. 3.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. Az 1.014/1951. (VI. 3.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951. I. m. 393. o.*
  - 15 „Vasutas Nap” bevezetésére, minden év augusztus második vasárnapján, az 1.021/1951. (VI. 26.) számú minisztertanácsi határozat alapján került sor. Az említett határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951. I. m. 398. o.*
  - 16 Az idézett mondat egy részlet abból az 1.032/1951. (XI. 17.) számú minisztertanácsi határozatból, mely február 1-jét a „Magyar Sajtó Napjává” nyilvánította. Az idézetet, illetőleg magát az 1.032/1951. (XI. 17.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951. I. m. 414. o.*
  - 17 Karácsony sztálinista értelmezésére csupán egyetlen példa: *A Szabad Nép* 1951. december 24-én (a XI. évfolyam 301. számában) vezércikket jelentetett meg *Békeművünk* címmel. E cikkben – számos más „szeretetteljes” gondolat mellett – a közelgő ünnepnap kapcsán a következőket olvashatjuk: „A háborús gyujtogatók ilyenkor karácsony táján különösen hangosan szokták hirdetni 'emberszeretetüket' és 'békeszeretetüket'. Am az ájtatos frázisok a legkevésbé sem zavarják őket abban, hogy aljas mesterségüket folytassák. A tömegpusztító fegyverek gyártását minden erővel fokozzák; az új világégés előkészítése az amerikai imperialisták által az ENSZ-ben és a 'piszkos trükkök' washingtoni minisztériumában, nyíltan és titokban egy pillanatra sem szünetel; a bérgyilkosok, kémek és szabotőrök útbaindítása a szabad országok ellen 'menetrendszerűen' megtörténik: az imperialista rádió és sajtó épen olyan undorító hazugságokkal fertőzi az étert, mint egyébként. A mi emberszeretetünk és békevágyunk kevésbé szezonzerű, de annál mélyebb és őszintébb...”.
  - 18 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL), XIX–A–83–a–302/4–1949 Gerő Ernő előterjesztése a Minisztertanácshoz a munkaszüneti napok meghatározása tárgyában. 1949. augusztus 15.
  - 19 MNL OL, XIX–A–83–a–302–1949 *Jegyzőkönyv az 1949. évi augusztus 19. napján reggel 9 órakor Dobi István miniszterelnök elnöklése alatt tartott minisztertanácsról.*
  - 20 A titkos kormányhatározat azt jelentette, hogy Dobi István kormányának 1949. augusztus 19-i határozata nem jelent meg sem a *Magyar Közlönyben*, sem a *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteményében*, sem sehol másutt. Mindez egyébiránt Gerő Ernő kívánságára történt így, aki már az augusztus 15-i előterjesztésében arra kérte a kormányzatot, hogy mellőzze a munkaszüneti napokról szóló határozat hivatalos közzétételét; s az államminiszternek ezt a kívánságát a kabinet – vita nélkül – teljesítette is.
  - 21 MNL OL, XIX–A–83–a–302/4–1949 Gerő Ernő előterjesztése a Minisztertanácshoz a munkaszüneti napok meghatározása tárgyában. 1949. augusztus 15.
  - 22 Uo.
  - 23 A kollektív szerződések kapcsán Bán Antal iparügyi miniszter már 1945. július 25-én, a 61. 759/III/1/1945. Ip. M. számú közleményében, irányelvként fogalmazta meg: „Mindaddig, míg kormányintézkedés másképpen nem rendelkezik...” a munkabér, illetve az órakereset 100%-val díjazandó „...ünnepnapnak a következőket tekintjük: január 1., március 15., április 4., húsvét hétfő, május 1., pünkösd hétfő, urnapja, augusztus 20., november 1., karácsony mindkét napja.”. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a háború utáni években megkötött kollektív szerződések döntő többsége ezeket a napokat tekintette ünnepnapoknak a munkavégzés szempontjából. Mindemelllett fontos megemlíteni, hogy nem minden kollektív szerződés ismerte el húsvéthétfő, pünkösdhétfő és Mindenszentek ünnep jellegét. Némely szerződés, példának okáért az ipartestületi alkalmazottakra vonatkozó 1946. augusztus 1-én kötött kollektív szerződés csupán január 1-ét, március 15-ét, április 4-ét, május 1-ét, Urnapját, augusztus 20-át és karácsony napjait ismerte el, mint „fizetett ünnepnapokat”. Húsvéthétfőről, pünkösdhétfőről és november 1-jéről – furcsa mód – nem esett szó. Miért? Erre a kérdésre e sorok szerzőjének nem sikerült választ találnia kutatómunkája során. Bán Antal iparügyi miniszter 1945. július 25-i közleményét ld.: *Magyar Közlöny* (1945. évi) 87. szám, Bp. 1945. július 27. Az ipartestületi alkalmazottakra vonatkozó 1946. augusztus 1-i kollektív

- szerződést pedig ld.: *Magyar Közlöny* (1946. évi) 244. szám, Bp. 1946. október 25.
- 24 Kivételek természetesen – irányelvei vagy oda – pozitív értelemben is akadtak. E tanulmány szerzője kutatásai során három olyan kollektív szerződésre bukkant, melyek ünnep- és munkaszüneti napokról szóló rendelkezései eltértek a szokványostól, olyan módon, hogy a 11 „kincstári” ünnepnapon túl más ünnepnapokat is elismertek munkaszüneti napként. Az egyik ilyen kollektív szerződés a pénzügyi alkalmazottakra vonatkozó kollektív szerződés volt, melyet 1946. szeptember 6-án kötöttek, s 1946. október 10-én tettek közzé. E szerződés kimondta, hogy az ágazat dolgozóinak döntő többsége számára, valamennyi (!) elismert ünnepnapon és szünnapon teljesített munka „...*tulmunkának számít és bérpótlékkal fizetendő*.”. A másik kollektív szerződés, mely ilyen szempontból kivételnek számított, az 1948. december 3-án kötött, s még ugyanazon a napon közzétett, nyomda- és papíripari iparági kollektív szerződés volt. E szerződés ugyanis – sok egyéb más rendelkezés mellett – kimondta: Az iparág dolgozóinak egy része számára, azok számára kik a napilapok megjelenése ügyében érintettek „*Január 1, március 15, április 4, május 1, Űrnapja, augusztus 20, karácsony mindkét napja – amennyiben nem esnek vasárnapra – fizetett ünnepek*.”. Húsvéthétfő, pünkösdhétfő, áldozócsütörtök, június 29-e, augusztus 15-e, november 1-e, december 8-a pedig „...*fizetett munkaszüneti napok, mivel ezeken a napokon rendes körülmények között napilapok nem jelennek meg*.”. Mi több az „*Ezek a napokon a munkáltató rendelkezése folytán végezt munkáért a rendes napi munkabéren felül túlórapótlék nélküli munkabér jár*.”. Természetesen, akik nem voltak érintve a napilapok megjelenése kapcsán, példának okáért a cséveipari dolgozók, a szivarkapapír és szivarkahüvely készítők, a zsák-, zacskó- és tasakragasztó munkások, technikusok stb. azok számára nem ezek a szabályok voltak irányadók. Ők a szokványos munkarendben dolgoztak, vagyis áldozócsütörtök, Péter-Pál napja, Nagyboldogasszony ünnepe és Szeplőtelen Fogantatás napja nekik rendes munkanapnak számított; legalábbis a kollektív szerződés szerint. Ami a harmadik kivételt illeti, ez szintén a nyomda- és papíriparhoz kapcsolódott. 1949. június 29-én tették közzé, s ugyanazon év július elején (az ún. „havidíjas” munkavállalók számára július 1-én, a „hetibéresek” számára pedig július 4-én) lépett hatályba azon (újabb) nyomda- és papíripari kollektív szerződést, mely az ünnepnapokhoz kötődő munkaszünet kapcsán hasonlóképpen rendelkezett, mint a megelőző évi szerződés. Az új szerződés, s a régebbi között a munkaszüneti napok szempontjából csupán annyi volt a különbség, hogy december 8-a immáron
- senki számára nem volt „fizetett munkaszüneti nap”-ként megjelölve. Viszont az ágazat dolgozóinak egy része számára, nagyjából ugyanazok számára kik az előző évben kötött szerződés kapcsán is eltérő helyzetben voltak, január 6-a „fizetett munkaszüneti nap”-pá lett nyilvánítva. Továbbá nekik (de csakis nekik) áldozócsütörtök, június 29-e és augusztus 15-e is megmaradt, mint „fizetett munkaszüneti nap”. Igaz a rendes napi munkabéren felüli pénzről itt már nem esett szó. A pénzügyi alkalmazottak 1946-os kollektív szerződését ld.: *Magyar Közlöny* (1946. évi) 231. szám, Bp. 1946. október 10. Az 1948-as nyomda- és papíripari iparági kollektív szerződést ld.: *O. M. B. Közlöny* (az Országos Munkabérmegállapító Bizottság hivatalos lapja) I. évfolyam 10. szám, Bp. 1948. december 3. Az 1949. június 29-én közzétett nyomda- és papíripari kollektív szerződést pedig ld.: *O. M. B. Közlöny* II. évfolyam 38. szám, Bp. 1949. június 29.
- 25 E sorok szerzője kutatómunkája során összesen három olyan határozatot talált, melyek, még az augusztus 19-i kormánydöntés előtt, az 1949-es évre vonatkozóan rendes munkanapokká nyilvánították nagyszombatot, áldozócsütörtököt, és Péter-Pál napját. Mindhárom határozatot a Gazdasági Főtanács hozta. Az első határozatot, nagyszombat kapcsán, 1949. április 15-én tették közzé, *Húsvéti munkarend*. címen. A húsvéti munkarendet szabályozó 7.063 – 874/15/1949. G. F. számú határozatban a Gazdasági Főtanács – többek közt – kimondta: „...*f. évi április hó 16-a (szombat) rendes munkanap*.”. Ezt követően a Gazdasági Főtanács, 1949. május 19-én közzétette a 7.063 – 1.136/20/1949 G. F. számú határozatot. E határozat, mely a (beszédés) *Áldozócsütörtök rendes munkanappá nyilvánítása*. címet viselte, lényegét tekintve arról szövelt, hogy „...*f. évi május hó 26-a, Áldozócsütörtök napja, – a kollektív szerződések vonatkozó rendelkezéseinek megfelelően – rendes munkanap*.”. Végül következett, az 1949. június 2-án közzétett, 1.249/22/1949. G. F. számú határozat, melynek a *Június havi ünnepnapok munkarendje*. címet adták. E határozatban a Gazdasági Főtanács a kollektív szerződések (állítólag) „...*egybehangzó rendelkezései értelmében...*” kimondta, hogy „...*f. évi június hó 16-a (Űrnapja) általános munkaszüneti nap, f. évi június 29-e (Péter és Pál napja) pedig rendes munkanap*.”. A Gazdasági Főtanács áldozócsütörtökről szóló, illetve *Június havi ünnepnapok munkarendje*. címet viselő rendelkezései kapcsán megjegyzendő: Noha ezek a rendelkezések a kollektív szerződésekre, a kollektív szerződések „vonatkozó”, illetve „egybehangzó” rendelkezéseire hivatkoztak az 1948. december 3-án kötött, s 1948 decembere és 1949. július eleje között érvényben lévő, nyomda- és papíripari iparági

- kollektív szerződés ellentmondott (!) a Gazdasági Főtanács előbbieken említett két határozatának. E szerződés ugyanis, mint arról már szó esett, az ágazat dolgozóinak egy része számára – egyéb más ünnepek mellett – „fizetett munkaszüneti nap”-ként jelölte meg áldozócsüörtököt (abban az évben május 26-át), s Péter-Pál napját is. Ezzel szemben a Gazdasági Főtanács említett határozatai – táthattuk – munkanapként jelölték meg e két ünnepet, legalábbis arra az évre. Ez pedig nyilvánvalóan egy ellentmondás. S, hogy ezek után dolgoztak-e azok a nyomda- és papíripari dolgozók, kiknek kollektív szerződésük alapján, ezeken az ünnepeken nem, vagy csak plusz pénz ellenében kellett volna? Nos, ha a korabeli napilapok megjelenését nézzük: Igen, dolgozniuk kellett. Ugyanis semmi nyoma annak, hogy akár május 26-a, akár június 29-e miatt kimaradtak volna lapszámok a különféle napilapoknál; példának okáért a *Szabad Népnél*, vagy épp a *Magyar Nemzetnél*. Azt, hogy „bánapénzt” kaptak-e az érintett munkavállalók ezért az (elvileg) túlmunkának számító munkavégzésért már nehéz megmondani. Kollektív szerződésük alapján kapniuk kellett. Ám hazánk ekkortájt finoman szólva sem volt egy jogállam, s így, természetesen, a kollektív szerződések szintén nem voltak „köbe vésett” szabályok. A hűsvéti munkarendet szabályozó 7.063 – 874/15/1949. G. F. számú határozatot ld.: *Gazdasági Főtanács Határozatok Tára* (1949. évi) 15. szám, Bp. 1949. április 15. Az áldozócsüörtököt rendes munkanappá nyilvánító 7.063 – 1.136/20/1949 G. F. számú határozatot ld.: *Gazdasági Főtanács Határozatok Tára* (1949. évi) 20. szám, Bp. 1949. május 19. A *Június havi ünnepnapok munkarendje*. címet viselő 1.249/22/1949. G. F. számú határozatot ld.: *Gazdasági Főtanács Határozatok Tára* (1949. évi) 22. szám, Bp. 1949. június 2. Az 1948-as nyomda- és papíripari iparági kollektív szerződést pedig ld.: *O. M. B. Közlöny* I. évfolyam 10. szám, Bp. 1948. december 3.
- 26 Nagyszombat, áldozócsüörtök és Péter-Pál napjának munkanappá válása, végérvényes jelleggel, a következőképpen történt: Gerő Ernő a munkaszüneti napokról szóló előterjesztésének részeként, készített, pontosabban szólva valószínűleg készítettett, egy táblázatot (vagy ahogyan ő nevezte „kimutatást”). E táblázatban Gerő egyrészt felsorolta a különféle – ünnepekhez kapcsolódó – munkaszüneti napokat, másfelől ezeket a napokat három csoportba sorolta be. Először is voltak a „megmarad” jelzővel ellátott munkaszüneti napok: január 1-je, március 15-e, április 4-e, húsvéthétfő, május 1-je, pünkösdhétfő, Őrnappa, augusztus 20-a, november 1-je és karácsony napjai. Azután voltak a (jövőre vonatkozóan) „megszűnik” jelzővel ellátott munkaszüneti napok: vízkereszt (január 6.), nagypéntek, Nagyboldogasszony (au-

gusztus 15.), s Szeplőtelen Fogantatás (december 8.). Végül pedig ott voltak azok a munkaszüneti napok, melyeket Gerő a (múlt történéseire utalva) „megszűnt” jelzővel látott el. Gerő összesen hat ilyen „divatjümült” munkaszüneti napot sorolt fel: Gyertyaszentelő Boldogasszony napját (február 2.), Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepét (március 25.), nagyszombatot, áldozócsüörtököt, Péter-Pál napját (június 29.) és Kisboldogasszony ünnepét (szeptember 8.). Mind a hat ünnep esetében Gerő utalt is arra, mely rendelet, illetve határozatok voltak azok, melyek alapján ezeket a napokat „fekete betűs” tették. Gyertyaszentelő Boldogasszony, Gyümölcsoltó Boldogasszony, és Kisboldogasszony ünnepek esetében az államminiszter (precíz módon) a kormányzat 3.180/1948. számú rendeletére hivatkozott, mely rendelet végérvényesen rendes munkanapokká nyilvánította ezeket az ünnepeket. A másik három ünnepnap nagyszombat, áldozócsüörtök és Péter-Pál napja esetében viszont Gerő a Gazdasági Főtanács korábbi határozataira hivatkozott, holott ezek a döntések – láthattuk – nem eltörölték ezeket a munkaszüneti napokat, csupán a folyó évre vonatkozóan tették őket rendes munkanapokká. Ez pedig nagy különbség. Az államminiszter azonban ezt a különbséget – aligha véletlenül – nem vette figyelembe. A kormányzat pedig Gerő javaslatának elfogadásakor szintén nem vitatta ezt a fajta eljárást; így vált (utólag) végérvényessé az, ami egyébként (eredetileg) csupán az 1949-es esztendőre szült.

- 27 Az idézetet, illetőleg Bognár József, Nagyboldogasszony ünnepének rendes munkanappá válásáról szóló, 55.746/1949. (168) Bk. M. számú rendeletének teljes szövegét ld.: *Magyar Közlöny Törvények és Rendeletek Tára* (1949. évi) 168. szám, Bp. 1949. augusztus 13.
- 28 Gerő Ernő államminiszter minisztertársa Bognár József 1949. augusztus 11-i dátummal ellátott, s 1949. augusztus 13-án közzétett, 55.746/1949. (168) Bk. M. számú rendeletét egyáltalán meg sem említette, a munkaszüneti napokról szóló, 1949. augusztus 15-i dátummal ellátott, javaslatában. Mi több, nem csupán figyelmen kívül hagyta Bognár József rendelkezését, de párhuzamosan is rendelkezett vele. A munkaszüneti napokat felsoroló táblázatában ugyanis – láthattuk – az államminiszter a (jövőben) „megszűnik”, nem pedig a (múltban) „megszűnt” jelzővel látta el Nagyboldogasszony napját; azt a látszatot kelte, hogy az ő javaslata az, melynek nyomán augusztus 15-e „fekete betűs” nappá válik.
- 29 Szeplőtelen Fogantatás ünnepe – az 1949. augusztus 19-i kormányhatározat mellett – a 194.200/1949. (253) Bk. M. számú rendelet alapján vált rendes munkanappá; vízkereszt napja pedig a 160.100/1950. (I. 4.) Bk. M. számú ren-

- delet alapján. Szeplőtelen Fogantatás ünnepének rendes munkanappá nyilvánításáról szóló rendelkezést ld.: *Magyar Közlöny Minisztertanácsi és Miniszteri Rendeletek Tára* 253. szám, Bp. 1949. december 6. Vízkereszt napját rendes munkanappá nyilvánító rendelkezést pedig ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye II. Miniszteri rendeletek 1950.* Közzéteszi: a Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp. 1951. 1095. o.
- 30 MNL OL, XIX–A–83–a–302–1949 *Jegyzőkönyv az 1949. évi augusztus 19. napján reggel 9 órakor Dobi István miniszterelnök elnöklete alatt tartott minisztertanácsról.*
- 31 Bognár József sajátosságos rendelkezési gyakorlata, már a kortársak szemében is szálla volt. Nem véletlenül utasították őt, hogy egy rendeletben szabályozza az ünnepnapok kérdését az üzleti záróra szempontjából. Ugyanis munkatársainak, már 1949 augusztusában feltűnt, hogy addig (is) szinte minden ünnepnapra külön jutott egy-egy belkereskedelmi miniszteri rendelkezés. Az augusztus 19-i jegyzőkönyv tanúsága szerint egyébiránt Vas Zoltán volt az, ki a problémát (zárt körben ugyan), de felvetette. A Tervhivatal akkori elnöke ugyanis igencsak nehezényezte munkatársa ünnepnapokkal kapcsolatos eljárását, s az ő ötlete volt az is, hogy a Minisztertanács utasítsa a belkereskedelmi minisztert, egy egységes rendelet megalkotására; amit aztán persze hiába is vártak. Az igazsághoz ugyanakkor hozzátartozik, nem csupán a belkereskedelem irányítója volt „problémás személyiség”. Gerő Ernő sem volt sokkalta jobb nála. Igaz őt senki nem utasította semmire, sőt inkább ő volt az, ki a feltételeket diktálta. Mindazonáltal az államminiszter tevékenysége csöppet sem volt szakszerűbb Bognár József eljárásánál. S itt most nem csupán arról van szó, hogy milyen sajátosságos módon változtatta meg Gerő (utólag) a múltat, vagy, hogy ugyan nem vett tudomást mások rendelkezéseiről. E „húzások” mögött gyaníthatóan nem a szakértelem hiánya, sokkal inkább politikai számítás állt. Azt viszont már nehezen magyarázhatjuk mással, mint inkompetenciával, amit Gerő 1949. augusztus 15-i javaslatában a kollektív szerződések esetleges eltérő rendelkezéseiről olvashatunk. Mire gondol itt e sorok szerzője? Arra, hogy az államminiszter említett javaslatában (javaslatának római egyes számmal ellátott részében) arról olvashatunk: „*Ha a kollektív – szerződés másképp nem rendelkezik, az előző bekezdésben fel nem sorolt napokon munkaszünetet tartani nem szabad.*”. Vagyis a kollektív szerződés – elvileg – rendelkezhet másképpen is, melynek következményeként a munkaszüneti napok szabályozása egy-egy ágazatban, vagy épp egy-egy munkavállalói csoportnál eltérhetett a (nevezik így) szokványostól. Ez ugyebár – az előbbi idézet alapján – elvileg nem lett volna tilos. Vagy mégis? Mert ugyanakkor az államminiszter javaslata egy másik részében (a római kettes számmal ellátott részben) arról, s csak arról beszél, arról közöl (szavaival éve) „kimutatást”, hogy ezeket és ezeket az ünnepnapokat kell megőrizni, illetve általános jelleggel eltörölni. Kell már szó nincsen lehetséges kivételekről. Noha itt is illenék róla szót ejteni, ha másért nem hát azért, mert az 1949-es, 1949. július elején életbe lépett nyomda- és papíripari kollektív szerződés éppen séggel sehogyan sem összeegyeztethető a munkaszüneti napokról szóló Gerő-féle „kimutatással”. S, hogy ezek után mi volt igaz, s mi nem? Nos, Bognár József számára a római kettes „verzió” volt a megfelelő. Ő a december 8-áról, s január 6-áról szóló (az 1949. augusztus 19-i döntést „továbbfejlesztő”) rendelkezéseinél megint csak nem beszél lehetséges kivételekről. Két „húzásos vágással”, mindenki számára, örök időkre eltörli Szeplőtelen Fogantatás és vízkereszt ünnepét; annak ellenére, hogy kormánya egyszer már világosan értésére adta: nem ilyesfajta intézkedéseket vár tőle.
- 32 Úrnapja munkanappá nyilvánításáról az 1.010/1951. (V. 16.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. Az 1.010/1951. (V. 16.) számú határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951.* I. m. 387. o.
- 33 Mindenszenteket az 1.030/1951. (X. 16.) számú minisztertanácsi határozat tette munkanappá. Az említett határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951.* I. m. 409. o.
- 34 Az idézett gondolatot, illetőleg az 1.006/1952 (III. 30.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1952.* Közzéteszi: A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp. 1953. 229. o. Megjegyzendő: Az említett minisztertanácsi határozat egyetlen szóval sem említi azt az „apróságot”, hogy virágvasárnap abban az évben április 6-ára esett. Arról, hogy ez a „kedves” akció, nem csupán április 4-éről, de az április 6-i virágvasárnapról is szólt csupán a Balog Margit és Gergely Jenő *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992* c. könyvének első kötetében olvashatjuk (i. m. 302. o); illetve a dolog kikövetkeztethető húsvét időpontja alapján, mely az 1952-es esztendőben április 13–14-ére esett. Húsvét (húsvéthoz kapcsolódóan) pünkösd, illetve az ortodox húsvét időpontjairól, az időszámítás szerinti 1600-as év, s a (jövőbeli) 3099-es esztendő között, részletes tájékoztatást ad: <http://progkor.inf.elte.hu/200405.1/napok.htm>
- 35 Az idézett gondolat az 1.012/1952. (V. 11.) számú minisztertanácsi határozatból való, mely határozat pünkösdhétő rendes munkanappá nyilvánításáról

- rendelkezett. Az 1.012/1952. (V. 11.) számú minisztertanácsi határozat szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1952. I. m. 235. o.*
- 36 Az idézett mondatot, illetőleg az 1.050/1952. (XII. 17.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1952. I. m. 300. o.*
- 37 Húsvét hétfőjének munkanappá válásáról az 1.014/1953. (III. 16.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. A határozat szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1953. Közzéteszi: A Minisztertanács Titkársága. Bp. 1954. 180. o.*
- 38 1953. december 26-ának, illetőleg 1954. január 2-ának pihenőnappá tételéről az 1.078/1953. (XII. 16.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett: A határozat szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1953. Közzéteszi: A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp. 1954. 221–222. o.*
- 39 Nagy Imre első kormányáról, annak társadalmi és gazdasági annak reformtörékvesséiről, illetve a reformok későbbi leállításáról, Nagy Imre hatalomból való kikerüléséről – sok egyéb más kitűnő munka mellett – részletesen is szól: Rainer M. János: *Nagy Imre Politikai életrajz II. kötet 1953–1958. 1956-os Intézet, Bp. 1999.*
- 40 1956. november 1-jén, a Szabad Kossuth Rádióban felolvasták dr. Varga Endrének, a Katolikus Néppárt elnökének nyilatkozatát. A nyilatkozatban – többek közt – ez állt: „*Ragaszkodunk az 1945 óta eltelt évek népet szolgáló szociális vívmányainak fenntartásához, sőt követeljük azok továbbfejlesztését. De követeljük munkánk intenzitásának fokozására a betiltott katolikus egyesületek és ifjúságot nevelő cserkészmozgalom engedélyezését is. A katolikus ünnepek megünneplését, nem félrevezetve a dolgozó népet, hogy munkával ünnepeleljünk, hanem az ünnepnap megszentelésével.*” Az idézett mondatokat, illetőleg Varga Endrének, a Katolikus Néppárt elnökének nyilatkozatát ld.: *A forradalom hangja* Főszerkesztő: Gyurgyák János. Századvég Kiadó és a Nyilvánosság Klub közös kiadása, Bp. 1989. 363. o.
- 41 Október 6-a nemzeti gyásznapra és tanítási szünnapra nyilvánítását, már igen korán, a forradalom kitörését megelőzően is követelte a diákság, éppen úgy, mint március 15-e rehabilitálását. Példának okáért az Éptőipari Műszaki Egyetem hallgatói, tanáraik közreműködésével, már 1956. október 22-én megfogalmazták: „*Követeljük, hogy március 15-e nemzeti ünnep, munkaszüneti nap legyen, október 6-a pedig nemzeti gyásznap és iskolai szünnap legyen.*” Az idézett követelést ld.: *Az ifjúság 16 pontja* In: *A forradalom hangja*, i. m. 15. o.
- 42 *A forradalom hangja*, i. m. 204. o.
- 43 Tildy Zoltán rádiónyilatkozatában, október 23-a kapcsán szó szerint a következőképpen fogalmazott: „*Megrendülten állok itt a mikrofon előtt, nem irtam meg e beszédemet, talán lesz ebben rendszertelenség, de szívem túlradaró örömevel köszöntöm, ölelem a drága magyar ifjúságot, amelynek két harcoló képviselőjével is találkoztam ezekben a napokban. Köszöntöm őket és hirdetem a magyarságnak, hirdetem az egész világnak, hogy ez az ifjúság és a velük küzdő munkások, katonák, nemcsak hogy méltóak a márciusi ifjúsághoz, de helytállásával, a maga hősiessé kiüldelmével is és a kiüldelem eredményeivel túlszárnyalta 1848. március 15-ét, a magyar kormány nem tehet mást, minthogy az ő harcaiknak az emlékére nemzeti ünnepé nyilvánítja azt a napot, amelyben harcutak megkezdtek.*” Az idézett gondolatokat ld.: *A forradalom hangja*, i. m. 226. o.
- 44 Az idézett mondatot ld.: *A forradalom hangja*, i. m. 132. o. Megjegyzendő, hogy említett beszédében Nagy Imre – az Éptőipari Műszaki Egyetem hallgatóihoz hasonlóan – március 15-e kapcsán nem teljesen pontosan fogalmazott. Ez az ünnepnap ugyanis elvileg, „*papíron*” nemzeti ünnepnapnak számított akkoriban. Az 1951-es döntés „*csupán*” azt jelentette, hogy ez az ünnep munkanappá vált. Magának az ünnepnapnak a „*státuszát*”, azt hogy nemzeti ünnep – elvileg – nem érintette. Más kérdés, hogy a gyakorlatban március 15-e, 1951-től kezdve valóban csupán egy másodlagos ünnepnapra minősült vissza. Olyan nappá, melynek jelentősége (legalábbis a sztálinista hatalom szemében) meg sem közelítette, november 7-e, pláne április 4-e „*dicső fényét*”. Nem véletlen, hogy 1956-ban oly elemi erővel tört felszínre az igény, hogy az 1848-as forradalom emléknapja kapjon méltó megbecsülést.
- 45 A vörös zászlók kirakására (az erősen kommunista érzelmű) Angyal István, a Tüzoltó utcai felkelők vezetője a következőképpen emlékeztet vissza: „*Ennek ellenére, abból a meggondolásból kiindulva, hogy majd csak 'lekapja' a szovjet követség az Üllői úti parancsnokot e miatt az eset miatt, és közli, hogy mi forradalmárok vagyunk, ránk ne lőjenek itt, hanem tartsanak tüszünetet, nem tántorítottak el minket attól, hogy kitűzzük a vörös zászlókat november 7-én reggel a házakra. A lakosság egy része ellenzte. Mi azonban hajthatatlanok voltunk, és kitűztük végig az utcán, és minden sarokra, a barikádokra. Piros-fehérezöldet, feketét és pirosat, együtt a hármat. Azt hitük erre tüszünet lesz. Nem. Ugyanúgy. Sőt, még nagyobb erővel támadtak ellenünk. November 7-én, a forradalom ünnepén a magyar szocialista forradalom ellen az orosz szocialista forradalom népének fia! A világtörténelem legkiáltóbb ellentmondása! Kommunisták lőnek kommunistákra!*” Az idézett gondolatokat ld.: *Angyal István Sajtá kezű vallomása. A szöveget gondozta, a dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette,*

- és a névmutatót összeállította: Eörsi László. Pesti Szalon Könyvkiadó, Bp. 1991.
- 46 *A forradalom hangja*, i. m. 502. o.
- 47 A társadalmi ellenállás különféle formáiról: sztrájkokról, tüntetésekről, a november 23-i „néma tüntetésről”, illetőleg a hatalom ezekre az akciókra adott válaszairól részletesen is szól: *1956 Kézikönyve Első kötet: Kronológia. Sorozatszerkesztők: Hegedűs B. András, Kende Péter, Litván György, Rainer M. János. 1956-os Intézet, Bp. 1996.*
- 48 A forradalmi bizottságok és más hasonló nevű társadalmi szervek megszüntetéséről a 17/1956. (XII. 8.) számú kormányhatározat rendelkezett. A 17/1956. (XII. 8.) számú kormányhatározatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1956.* Közzéteszi: Az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp. 1957. 193–194. o.
- 49 A rögtönítélő bíraskodás bevezetésére Magyarországon az Elnöki Tanács 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelete alapján került sor, mely rendelet 1956. december 11-én került kihirdetésre. Az Elnöki Tanács 1956. évi 28. számú törvényerejű rendeletét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1956.* I. m. 66. o.
- 50 Az Elnöki Tanács a gyűlések és felvonulások ideiglenes engedélyhez kötését, az 1956. december 12-én kihirdetésre került, 1956. évi 30. számú törvényerejű rendeletben szabályozta. Az 1956. évi 30. számú törvényerejű rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1956.* I. m. 67. o.
- 51 Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. december 2-án, 3-án, s 5-ön folytatólagos ülés tartott. Az ülés témája egyrészt az általános politikai helyzet, az ezzel kapcsolatos teendők, másrészt az volt, hogy miképpen értékeljék – utólag – az 1956 októberében-novemberében történt eseményeket. Végül, hosszas tárgyalások illetve egyeztetések után, az ülés eredményeképpen, megszületett *Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi határozata* címet viselő dokumentum, melynek szövegét ld.: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és dokumentumai 1956 – 1962.* Kossuth könyvkiadó, Bp. 1964. 13–24. old. Idézett gondolat a 16. oldalon.
- 52 Az idézett mondatot, illetve a 7/1956. (XII. 13.) számú kormányrendelet teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1956.* I. m. 122. o.
- 53 Az idézett mondatokat, illetve a 12/1956 (XII. 19.) számú kormányrendelet teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1956.* I. m. 124. o.
- 54 A 16/1957. (III. 10.) számú kormányrendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1957.* Közzéteszi: Az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp. 1958. 281. o.
- 55 Azt, hogy április 4-e hazánk „legnagyobb nemzeti ünnepe” a hatalom képviselői a Kádár-rendszer idején is halálisan komolyan gondolták. Ebből a szempontból semmiféle különbség nem volt a Rákosi-korszak és a forradalom utáni évek, évtizedek között. Ennek az állításnak az alátámasztására csupán egyetlen példa: 1960. március 20-án közölték az Elnöki Tanács és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 4/1960. számú közös határozatát *hazánk felszabadulása tizenötödik évfordulója megünnepléséről.* E határozatban – sok egyéb más mellett – a következőkkel találkozhatunk: „*A Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány hazánk felszabadításának tizenötödik évfordulója alkalmából üdvözli a magyar dolgozókat, kívánja, hogy a magyar-szovjet barátság jegyében ünnepeljék legnagyobb nemzeti ünnepünket, s érjenek el további sikereket a szocializmus építésében.*”. Az idézett mondatot, illetve az Elnöki Tanács és a kormány 4/1960. számú közös határozatának teljes szövegét ld.: *Magyar Közlöny* (1960. évi) 20. szám, Bp. 1960. március 20.
- 56 Az idézett mondatot ld.: *November 7 rendes munkanap* címet viselő írásmű. In: *Népszabadság*, II. évfolyam, 262. szám, 9. o.
- 57 Kállai Gyula művelődésügyi miniszter 86/1957. (M. K. 15.) M. M. számú utasítását ld.: *Művelődésügyi Közlöny*, I. évfolyam, 15. szám. 1957. október 1.
- 58 Az idézetet ld.: MNL OL, M–KS–288f.–5/21 ö. e. Orbán László szóbeli beszámolója az április 4-i ünnepségek tapasztalatairól, illetőleg ennek kapcsán Kádár János hozzászólása.
- 59 A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 12/1960. (III. 20.) számú rendeletét *a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójának, november 7-ének munkaszüneti nappá nyilvánításáról a Magyar Közlöny* (1960. évi) 20. számában tették közzé, folyó év március 20-án. Ugyanezen a napon, ugyanebben a lapszámban jelent meg az Elnöki Tanács és a kormány 4/1960. számú közös határozata is. Igaz ez utóbbi határozat (mint arról már szó esett) alapvetően nem november 7-ével, hanem április 4-e tizenötödik évfordulójával foglalkozott; ám, néhány gondolat erejéig, november 7-éről is olvashatunk benne. Mégpedig a következőket: „*A Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány – a Magyar Szocialista Munkáspárt javaslatára – hazánk felszabadulásának tizenötödik évfordulója alkalmából elhatározza, hogy a Szovjetunió és a nemzetközi munkásmozgalom nagy ünnepét, november 7-ét – az eddigi munkaszüneti napok meghagyása mellett – fizetett munkaszüneti nappá nyilvánítja.*”.

- 60 Az idézett mondatot ld.: A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány 12/1960. (III. 20.) számú rendelete a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójának, november 7-ének munkaszüneti nappá nyilvánításáról In: *Magyar Közöny* (1960. évi) 20. szám, Bp. 1960.
- 61 Az átnevezéssel kapcsolatos politikai döntés az MSZMP PB 1961. február 7-i ülésén született. Megjegyzendő, hogy az említett PB határozat előzménye egy (dátum nélküli) írásos javaslat volt, Uszta Gyulától és Péteri Istvántól, a Honvédelmi Minisztérium Adminisztratív Osztályának nevében. E javaslatban a két politikust a következőket indítványozta a Politikai Bizottságnak: „*Javasoljuk, hogy a Politikai Bizottság járuljon hozzá a Néphadsereg Napjának megváltoztatásához a Magyar Népköztársaság Fegyveres Erőinek Napjává, valamint ahhoz, hogy a Fegyveres Erők Napja szeptember 29-e – a pákozdi csata évfordulója – helyett május 20-án – az 1919-es vörös hadsereg miskolci győzelmének évfordulója legyen.*”. Továbbá kérték az említett testületet, hogy adja „... jóváhagyását és hozzájárulását ahhoz, hogy a honvédelmi miniszter erről a Minisztertanácshoz előterjesztést tegyen.”. Javaslatuk indoklásaként Uszta Gyula és Péteri István a következőket hozta fel: „*A Néphadsereg, a BM. fegyveres szervek és a munkásörtség közös napja jobban kifejezi feladataik alapvető azonosságát. A Fegyveres Erők Napjának május 20-hoz kapcsolása lehetőséget nyújt, hogy a Magyar Tanácsköztársaság dicső harcait évről – évre a személyi állomány figyelmének középpontjába állítsuk.*”. Végezetül nem mulasztották el megjegyezni: „*A javaslatlalt Biszku Béla és Halas Lajos elvtársak egyetértének.*”. A Politikai Bizottság azonban – úgy tünik – nem értett egyet. Legalábbis nem maradéktalanul. Csupán a névváltozáshoz járult hozzá, pártszinten, az időpont áthelyezéséhez vagy az említett miniszteri előterjesztéshez már nem. Az idézett gondolatokat, illetőleg Uszta Gyula és Péteri István javaslatát, valamint a javaslattal kapcsolatos PB döntést ld.: MNL OL, M-KS 288. f. 5/221. ó. e.
- 62 A „Vasutas Nap” időpontjának áthelyezéséről az 1.009/1961. (IV. 27.) számú kormányhatározat rendelkezett. Az említett kormányhatározat szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1961.* Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány Titkársága. Bp. 1962. 403. o.
- 63 A „Magyar Sajtó Napja” időpontjának megváltoztatásáról szintén az MSZMP Politikai Bizottsága döntött. A PB 1961. december 5-i döntését ld.: MNL OL, M-KS 288. f. 5/252. ó. e.
- 64 A kijárási tilalomról, illetőleg annak felfüggesztéséről Garamvölgyi Vilmos rendőrezredes, az Országos Rendőrfőkapitányság (ORK) vezetője, a következő közleményt adta ki: „*December 23-tól kezdődően a szovjet erők parancsnokságával egyetértésben Budapesten a kijárási tilalom 22 órától hajnali 4 óráig tart. December 24-ről 25-re virradó éjszaka – az éjjeli mise megtartásának biztosítása végett – a kijárási tilalmat az egész ország területén felfüggesztem. December 25-től továbbá intézkedésig a kijárási tilalom a szovjet erők parancsnokságával egyetértésben Budapesten 22 órától hajnali 4 óráig tart.*”. Az előbbieken idézett közleményt ld.: *Népszabadság* I. évfolyam, 42. (karácsonyi) szám, 4. o. 1956. december 25.
- 65 A teljesség igénye nélkül csupán néhány cím a *Népszabadság* december 25-i karácsonyi számából: József Attila *Bettlehemi királyok* címet viselő verse, az újság 18. oldalán. Móra Ferenc *Jézuska öltöztetéséről levél öneki magának* címet viselő írása, az újság 19–20. oldalán. *Népek karácsonya*; egy (név nélküli írt) cikk a 25. oldalon, mely a különféle karácsonyi népszokásokról, hagyományokról szól. Karácsonyi keresztrejtvény, a 31. oldalon, melyben „*Heltai Jenőnek az ünnepről írt bájos költői sorait közöljük folytatólagosan...*”; s így tovább.
- 66 A 13/1956. (XII. 19.) számú kormányrendelet szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1956.* I. m. 124. o.
- 67 1957. március 21-én ünnepelte, ünnepeltette a hatalom a Tanácsköztársaság kikiáltásának 38. évfordulóját. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának ünnepek szervezésével kapcsolatos javaslatát, illetőleg az MSZMP KB Szervező Bizottságának március 21-i ünnepekkel foglalkozó határozatát ld.: MNL OL, M-KS-288f.-6/11. ó. e.
- 68 Lenin születésének 87. évfordulóját 1957. április 20-án (szombaton) ünnepelte, ünnepeltette a hatalom. Igaz az orosz-szovjet politikus – legalábbis ha hihetünk az összes (!) vele foglalkozó történelmi tárgyú munkának, lexikonoknak, évkönyveknek, visszaemlékezéseknek, egyebeknek – 1870. április 22-én látta meg a napvilágot. Az állampárt azonban már a tényleges születésnapot két nappal megelőzően, április 20-án köszöntötte a bolsevik mozgalom atyját. „*Szombaton este az Erkel Színházban a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága és a forradalmi munkás-paraszti kormány diszünnepeket rendezett a nemzetközi munkásosztály nagy tanítója, Lenin születésének 87. évfordulója alkalmából.*” – adta hírül másnap, április 21-én (vasárnap) a *Népszabadság*. Igaz Lenin két nappal korábbi ünneplése valahol érthető. 1957. április 22-én ugyanis – Lenin születésnapja mellett – hűsvétő is volt abban az évben. Aligha lett volna célszerű erre a napra időzíteni az Erkel Színházban tartott ünnepeket. Gyanítható, hogy ezért is döntött úgy az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. március 26-i ülésén, hogy elfogadja, az MSZMP KB Agitációs

- és Propaganda Osztályának azt a javaslatát, mely szerint: „*Április 20-án este az Erkel színházban a párt és a kormány rendezzen központi ünnepségeket.*”; továbbá – szintén az Agitációs és Propaganda Osztály javaslata nyomán – döntöttek arról is, hogy ezen a napon, április 20-án, a megyei, illetőleg a városi MSZMP bizottságok és a tanácsok is rendezzenek hasonló köszöntőket. Az előbbieknél kapcsán ugyanakkor nem árt megjegyezni, hogy a születésnap köszöntő, illetve köszöntők előrehozásának hátterében valószínűleg nem csupán a húsvéti ünnepet kell keresni. Ugyanis a kommunista korszakban idehaza általános gyakorlat volt, hogy (húsvétől függetlenül is), Lenint már tényleges születésnapja előtt köszöntötték. Példának okáért 1960-ban, az MSZMP Politikai Bizottsága április 21-ére (csütörtökre) szervezte meg, írta elő, hogy a Csepeli Sportsarnokban díszünnepséget rendezzenek Lenin születésének 90. évfordulója tiszteletére. Holott ezt az ünnepséget nyugodtan tarthatták volna másnap április 22-én (pénteken), a tényleges születésnapon is. Húsvéthétfő abban az évben, (nyilvánvalóan) nem volt érintve, sőt még nagypénteket sem zavarta volna egy ilyen ünnepség. Nagypéntek ugyanis 1960-ban április 15-ére esett. A *Népszabadság* idézett gondolatait az Erkel Színházban tartott ünnepségről ld.: a hivatalos pártlap második évfolyamának 94. számában, az első oldalon, az *Emlékünnepség Lenin születésének 87. évfordulóján* címet viselő írásműben. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának Lenin nyolcvanhetedik születésnapjával foglalkozó határozati javaslatát, illetőleg az állampárt Ideiglenes Intéző Bizottságának ezzel kapcsolatos határozatát ld.: MNL OL, M-KS-288f. 5/19 ö. e. Az 1960-as döntés Lenin születésnapja kapcsán ld.: MNL OL, M-KS-288f. 5/164 ö. e. Húsvét (ezzel összefüggésben nagypéntek) időpontjairól pedig az 1957-es, s az 1960-as esztendőre vonatkozóan (is) pontos tájékoztatást kaphatunk: <http://progkor.inf.elte.hu/200405.1/napok.htm>
- 69 Az MSZMP Központi Bizottsága 1957. február 8-án két határozatot is hozott március 15-e és április 4-e ünnepséssel kapcsolatosan. A határozatok szövegét ld.: MNL OL, M-KS-288f.-5/15. ö. e.
- 70 MNL OL, M-KS-288f.-5/15 ö. e. Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának határozata március 15-e és április 4-e ünnepséséről.
- 71 Uo.
- 72 Uo.
- 73 Uo.
- 74 Az idézett mondatot, illetőleg a belügyminiszter-helyettes 5. számú parancsát ld.: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL), 4.2. 8-70/1957 5. doboz.
- 75 Uo.
- 76 Uo.
- 77 Uo.
- 78 Uo.
- 79 Uo.
- 80 Uo.
- 81 Uo.
- 82 Uo.
- 83 Uo.
- 84 Uo.
- 85 Uo.
- 86 Uo.
- 87 Uo.
- 88 Uo.
- 89 ÁBTL, 4.2. 2-173/1957 6. doboz. A Fegyveres Erők és Közbiztonsági Ügyek miniszterének 14. számú parancsa. Bp. 1957. február 28.
- 90 Uo.
- 91 ÁBTL, 4.2. 8-101/1957 5. doboz. A belügyminiszter első helyettesének 9. számú parancsa. Bp. 1957. március 6.
- 92 Uo.
- 93 Az idézett mondatokat, illetőleg az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának – Nógrádi Sándor által géppel aláírt – jelentését ld.: MNL OL, M-KS-288. f.-22. cs. 1. ö. e. *Információ a március 15. ünnepségekről.* 1957. március 20.
- 94 Uo.
- 95 Uo.
- 96 Uo.
- 97 Uo.
- 98 Uo.
- 99 Uo.
- 100 Uo.
- 101 Uo.
- 102 Uo.
- 103 Uo.
- 104 Az idézett gondolatokat, illetve az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának, április 4-ével foglalkozó – Orbán László által géppel aláírt – összegző jelentését ld.: MNL OL, M-KS-288. f.-22. cs. 1. ö. e. *Információ április 4. megünnepléséről.* Érdekességként megemlíteném, hogy Orbán László az *Információ április 4. megünnepléséről.* címet viselő jelentés számos megállapítását szóbeli formában is előadta az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának 1957. április 9-i ülésén. Azt sajnos nehéz megmondani, melyik keletkezett előbb, a szóbeli beszámoló, vagy, a már említett, írásos jelentés. Ugyanis az írásos jelentésnél – valószínűleg gépelési hibaként – egy téves dátum, március 11-e szerepel; holott a jelentés (már csak tartalma alapján is) bizonyosan április 4-e után keletkezett. Orbán László szóbeli beszámolóját ld.: MNL OL, M-KS -288f. 5/21 ö. e.
- 105 NL OL, M-KS-288. f.-22. cs. 1. ö. e. *Információ április 4. megünnepléséről.*
- 106 Uo.
- 107 Uo.
- 108 Uo.

Vallás és társadalom

(Gondolatok a Tomka Miklós emlékére megjelent tanulmánykötet kapcsán)

Ha Dosztojevszkij híres mondásának parafrázisával azt állítanánk, hogy a magyar vallásszociológia diszciplínája Tomka Miklós köpönyegéből bújott elő, akkor bizonyára erős szónoki túlzásra ragadtatnánk magunkat, hiszen a Kádár-rendszerben, amikor a vallás vizsgálata a tiltott dimenzióból átszúszott a türt dolgok közé, az ország több műhelyében, párhuzamosan láttak neki a társadalomtudósok a vallási jelenségek kutatásának. Mindemellett kétséget kizáróan állíthatjuk, hogy Tomka elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy Európa egykori szocialista blokkjában lezajlott társadalmi változások és a vallás összefüggéseiről ismeretekkel rendelkezünk. Munkássága pályatársai számára is inspirálólag hatott, ezt misem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Magyarországon megjelent vallásszociológiai művek hivatkozásai között, szinte kötelezően megtalálható néhány Tomka- tanulmány. A valláskutatással aktívan foglalkozó szakemberek jelentős része vagy egykori Tomka-tanítvány, vagy korábbi pályatárs.

A számos empirikus kutatás mellett több összefoglaló munkában fejtette ki gondolatait, ezek közül az egyik utolsó a Magyar Szociológiai Társaság vallásszociológiai szakosztálya által szervezett műhelytalálkozóján elhangzott „A »keresztény társadalom« vége, és ami utána következik” című előadása volt. Ebben a kereszténység két évezredes történelmét három elkülöníthető nagy egységre bontotta. Az első a milánói ediktum megjelenéséig és a konstantini fordulatig tartott, ezt követte az a hosszú időszak, melyet a „keresztény társadalom” évszázadainak szoktak nevezni. Ennek a kornak a vége nem köthető egy konkrét eseményhez, időpontját nehéz meghatározni. A történészek egy része a XIX. század közepére teszi, mások jóval későbbre. Tomka az 1960-as éveket tartja annak az időszaknak, amikor a társadalom változása működésképtelenné tette a korábbi modellt. Az előadás, és az ehhez megfogalmazott tézisek azt a kérdést vetik fel, hogy vajon miképp lehet egy vallási rendszer életképes egy mobil társadalomban?

Tomka Miklóst 2010-ben tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy adekvát válaszokat fogalmazzon meg az általa feltett kérdésekre, azonban gondolatai így is inspirálóan hatottak pályatársaira. Ezért kézenfekvőnek tűnt a választás, hogy a tiszteletére megjelentetett tanulmánykötet az említett előadás címének rövidített változatát kapja (*Vallás a „keresztény társadalom” után*), sőt az előadás szerkesztett változatát meg is találhatjuk a mellékletben, kiegészítve *Török Péternek* az előadáshoz fűzött észrevételeivel.

A kötethez a két szerkesztőn, *Földvári Mónikán* és *Nagy Gábor Dánielen* kívül *Máté-Tóth András* írt bevezetőt, amely a Tomka-életmű méltatása mellett több információt tartalmaz a könyv keletkezésével kapcsolatban. A kötet három fő részre tagolódik, az első felében Tomka Miklós munkásságáról emlékeznek meg a pályatársak és egykori tanítványok, míg a második részben tematikusan válogatott tanulmányokat olvashatunk, végül a már említett melléklet zárja a könyvet.

Az első tanulmány, amelyet *Máté-Tóth András* jegyez szerzőként, a Tomka-előadás korreferátumának tekinthető, amelyben a Szegedi Egyetem vallástudományi tanszékének

vezetője nemzetközi szakirodalmi források felhasználásával egészíti ki és teszi érthetőbbé az eredeti munka lényegét. Máté Tóth nem vitatja azt a fontos megállapítást, amely Tomka mondanivalójában a legfontosabb, miszerint a „keresztény társadalom” korszaka lezárult, és bár a posztkommunista országokban érezhetően van némi nosztalgia eziránt, már soha nem fog visszatérni. Ezért a felmerülő kérdések megválaszolásához a kreativitás igényével kell hozzáfogni ahelyett, hogy a megvalósíthatatlan helyreállításra törekednénk. A tanulmány kritikai észrevételeket is tartalmaz, amelyek rámutatnak az előadásnak azokra a pontjaira, amelyek pontosításra szorulnak, vagy esetleg markánsabb fogalmi elkülönítést igényelnek.

Szervesen kapcsolódik a korábban leírtakhoz *Kamarás István* tanulmánya, amely szintén a címben felvetett problémával foglalkozik. Ez a munka arra helyezi a hangsúlyt, hogy miként kellene a keresztény/keresztényen felekezeteknek alkalmazkodni a kialakult helyzethez és megtalálni helyüket a megváltozott társadalomban. Tomkával egyetértve merő anakronizmusnak ítéli a „keresztény társadalom” utáni keresztény kurzus-kísérleteket. Mint fogalmaz: „*a politikai hatalmat legitimáló politikai kereszténységgel szemben az egyházak részéről minimum távolságtartásra, és az igazi keresztény értékek védelmére lenne szükség.*” (49. p.) Az egyházaknak az oktatásban való térnyerése Kamarás szerint abban az esetben indokolt, amennyiben a felekezeti iskolák kiemelten foglalkoznak a leszakadó csoportok felzárkóztatásával és a társadalmi különbségek csökkentésével.

Rosta Gergely tanulmányában az életmű egy másik fontos fejezetével foglalkozik, Tomkának a szekularizációval kapcsolatos nézeteit, és azoknak a közel négy évtized alatt bekövetkező változásait ismerteti. A hetvenes évek második felében megjelent publikációiban a szekularizáció még értelmezési keretként, nem pedig cáfolandó elméletként jelenik meg. A kevéssel a halála előtt megvédett, és a Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézete által posztumusz kiadott nagydoktori értekezésében a következőképpen foglalja össze a témával kapcsolatos megállapítását: „*Szekularizáció tehát van, de hatásmechanizmusa nem olyan átfogó, nem olyan vastörvény és nem olyan végleges, mint a szekularizációs »elmélet« képviselői feltételezték. Arra nem alkalmas a szekularizációs elmélet, hogy a vallás eltűnésének menetrendjét kiszámítsák vele. Arra azonban igen, hogy felvázolja, hogy milyen összefüggések közepette alakul a vallás új társadalomszerkezeti formája.*” (60. p.) A kötet egyik szerkesztője, *Földvári Mónika* az életművet egy másik szempontból veszi górcső alá. Tanulmányában a vallásosság intézményesült formájával, az egyházzal foglalkozik. A téma jelentőségét az adja, hogy annak ellenére, hogy a vallásosság dichotóm megközelítését meghaladta ugyan a tudományos diskurzus, sőt Tomka személyesen is sokat foglalkozott az intézményi kontroll nélküli vallásosság vizsgálatával, mégis ez a legjobban dokumentált dimenziója a vallásosság változásának. A szerző jól áttekinthető ábrák segítségével szemlélteti az egyének a szervezethez, a kultúrához és a közösséghez való viszonyát, a második világháború előtti és közvetlenül azt követő időszak, a pártállami évtizedek különböző szakaszainak és a rendszerváltás óta eltelt évek sajátosságainak az összehasonlításával. A tanulmány konklúziójaként azt állapíthatjuk meg, hogy bár az egyházak monopol helyzete megszűnt, ami által az intézmény tekintélye csökkent, mégis az individuum önállóságának a növekedése szuverén döntéssé teszi az egyházhoz tartozás kérdését, ami a szervezet társadalmi jelenlétének alapjává vált.

A kötet első nagy részét *Hegedűs Rita* munkája zárja, amelyben a szerző a vallásosság és a rétegződés kapcsolatát vizsgálja, a témában megjelent, vagy a témát is érintő Tomka publikációk tartalomlemezésének segítségével. Az említett művek között találunk olyanokat is, amelyek leíró jelleggel vizsgálják a vallásos csoportok szociokulturális jellemzőit,

és olyanokat is, amelyek arra keresik a választ, hogy a társadalom különböző rétegeiben miként jelenik meg a vallásosság. A tanulmány végén a felhasznált irodalom annotált bibliográfiája olvasható.

A kötet második fele a Tomka Miklós tiszteletére írt tanulmányokat tartalmazza, tematikusan rendszerezve. Az első rész a „Vallásosság, vallási magatartás, értékek” címet kapta, míg a második, terjedelmileg közel azonos rész a közösségek és az intézmények felől közelít a vallásosság kérdéséhez. *Molnár Attila Károly* tudományelméleti értekezése a vallás és a tudomány emberét állítja szembe egymással, imponálóan gazdag szakirodalmi feldolgozás segítségével.

Gereben Ferenc nem egy hagyományos tartalmú és felépítésű tanulmányt közöl, hanem egy általa irányított egyetemi szeminárium néhány érdekes részletébe avatja be az olvasót. A hallgatónak olyan személyekkel kellett interjúkat készíteniük, akiknek vallási életútja valamilyen szempontból markáns jegyeket hordoz. A skála az elkötelezett vallásosságtól a meggyőződéses ateizmusig terjedt. A feldolgozott interjúkból is kiolvasható a Tomka-vizsgálatokból jól ismert trend, hogy a vallásosság egyre távolabb kerül az intézményektől és individualizálódik. Egy vallásfelekezetbe való „beleszületés” ugyanakkor komoly identifikációs háttérrel adhat, de erősödően vannak a „megfelelő” vallást és vallási közösséget *kereső törekvések* is, amelyek ha elérik (kisegyházi, Európán kívüli stb.) céljukat, megtérési eufóriájukban az új egyház intézményrendszerét is készséggel elfogadják.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem másik oktatója, *Bögre Zsuzsanna* a valláskutatás egyik legfontosabb témájával, a megtéréssel kapcsolatban közli tanulmányát. A megtérés modellek bemutatása után, Krisna tudatú hívőkkel folytatott életút interjúk ismertetését olvashatjuk. A dolgozat az idézett szövegek értelmezésével és következtetések levonásával zárul.

Nagy Gábor Dániel és *Szilágyi Tamás* cikke a *Szavazhat-e a hívő katolikus a Fidesz-KDNP-re 2012-ben?* címet kapta. A felvetés első látásra meglepő, hiszen, a gyakorlati tapasztalataink szerint, a dilemma gyakrabban merül fel úgy a hívők körében, hogy szavazhat-e másra gyakorló katolikus, mint a kereszténységet nevében felvállaló pártra? A szerzők később pontosítanak, úgy teszik fel a kérdést, hogy van-e a politikai mezőnek olyan szereplője, amelyre a katolikus értékek mellett elkötelezett hívő biztonssággal szavazhatna? A tanulmány végkövetkeztetése, hogy a hívő katolikus bármely demokratikus pártra szavazhat, azonban az empirikus kutatás szignifikáns összefüggést mutat a vallásos elköteleződés és a mérsékelt jobboldali pártok preferenciája között.

Bocsi Veronika és *Tornyai Zsuzsa Zsófia* a Debreceni Egyetemen zajló Campus-lét kutatás adatbázisának felhasználásával elemzi a vallásosság típusai és az érték preferenciák közötti összefüggéseket. Ehhez a Rokeach-féle értéktesztet használták fel. A kapott eredmények megerősítették azt a hipotézist, mely szerint a vallásosság hatással van az értékválasztásra, azonban az a feltevés nem volt maradéktalanul igazolható, hogy a felekezethez tartozás is jelentősen befolyásolná azt.

A kötet második felében az egyén helyett a közösségek és az intézmények kerülnek a vizsgálódás homlokterébe. *Rajki Zoltán* tanulmányában a szabadegyházi közösségek ötvenes és hatvanas évekbeli nehézségeiről számol be. Az Állami Egyházügyi Hivatal, a Szabadegyházak Tanácsa és a modus vivendit kereső kisegyházak életéről tudhat meg többet az olvasó.

Az utolsó négy tanulmány a vallás és az oktatás metszetével foglalkozik. Az első munkában *Révay Edit* egy 2007-es, három egyetem hallgatóinak bevonásával készült kutatás eredményeit ismerteti. A vizsgálat arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi az a többlet,

amit egy felekezeti intézmény nyújtani képes a hallgatói számára, illetve mik azok a szempontok, amelyek miatt a hallgatók ezeket az egyetemeket választják? A dolgozat felvillant néhány eredményt, és néhány új kérdés felvetésével kijelöli a további kutatás lehetséges irányát. Más megközelítést alkalmaz *Pusztai Gabriella*, aki a vallási közösségekhez tartozásnak az egyetemi integrációra és az eredményes tanulmányi előmenetelre gyakorolt hatását vizsgálja. Legfontosabb megállapítása, hogy számos korábbi eredménnyel ellentétben, a vallásos elköteleződés és az ennek segítségével kialakult kapcsolati háló elősegíti a hallgatók tanulmányi eredményességét és társas integrációját. *Bacsikai Katinka* az OECD által szervezett PISA-felmérések adatainak felhasználásával vizsgálta az egyházi iskolák eredményességét három közép-európai országban. A szektorközi különbségek megállapíthatóak a vizsgált minta alapján. Elsősorban az figyelhető meg, hogy az egyházi iskolák diákjai karakteresebb olvasási attitűdökkel rendelkeznek, és ez hatással van a teszten elért eredményeikre. A záró tanulmányt *Molnár Eleonóra* jegyzi. Ebben ismét visszatérünk a partiumi régióhoz, a kárpátaljai felekezeti bentlakásos iskolákról szerezhetünk információkat, a tanulók és a tanárok véleményének megismerése által. Azok az erőforrások, amelyek több tanulmányban megjelennek, még markánsabban figyelhetőek meg azokban az intézményekben, amelyek olyan többségi társadalomban működnek, amely mind vallásilag, mind pedig nyelviileg különbözik ezen iskolák diákjaitól.

Összegésként megállapítható, hogy színvonalas kötetet vehet kezébe az olvasó, amely méltó Tomka Miklós emlékéhez. Életművének jelentőségét paradox módon nem is az ezt méltató tanulmányok bizonyítják legjobban, hanem az, hogy a könyvben megjelenő munkák, amelyek változatos nézőpontokból közelítenek a vallás társadalomtudományos vizsgálatához, szinte kivétel nélkül köthetők Tomka munkáihoz. Ennek fényében kijelenthetjük, hogy művei még jó ideig megkerülhetetlenek lesznek mind a tapasztalt kutatók, mind pedig a feltörekvő vallásszociológus generáció számára.

(Földvári Mónika – Nagy Gábor Dániel (szerk.): Vallás a „keresztény társadalom” után. Tanulmányok Tomka Miklós emlékére. Belvedere Meridionale, Szeged, 2012, 327 p.)

Nick Hordern

Ausztrália és az afganisztáni háború

Exit Wounds: One Australian's War on Terror. John Cantwell és Greg Bearup könyvének bemutatása (Melbourne University Press, 2012. 383 oldal)

Ha Ausztráliában járva körülnézünk egy nagyobb könyvesboltban, meglepődve tapasztalhatjuk, hogy mostanában milyen széles a hadtörténettel foglalkozó könyvek választéka. Számptalan, háborúkról írt könyvet találhatunk, s nemcsak az első és második világháborúról vagy a vietnami háborúról akad bőven olvasnivaló, hanem a régebbi korok fegyveres konfliktusairól is. A hadtörténet iránti megnövekedett érdeklődés tükrözi korunk egy másik jelenségét: a katonák iránti köztisztelet megerősödését.

Nem mindig volt ez így. Míg a két világháború hősi halottjait és veteránjait általában tisztelték Ausztráliában, azokról, akik Koreában és Vietnamban szolgáltak, sokszor nem vettek tudomást, sőt olykor ellenséges érzelmekkel is szembe kellett nézniük. Mára azonban a közhangulat óriásit változott, s amit ma tapasztalhatunk az az Ausztrál Védelmi Erő (Australian Defence Force, ADF) iránti feltétlen támogatás, amely mind a mindennapi életben, mind a politikai és közéletben megnyilvánul.

Amikor 2012 augusztusában 24 óra leforgása alatt öt ausztrál katona vesztette életét Afganisztánban – hárman az afgán fegyveres erők egyik tagja által elkövetett merényletben, ketten pedig egy helikopterbalesetben –, Julia Gillard ausztrál miniszterelnök megszakította részvételét a Cook-szigeteken tartott Dél-csendes-óceáni Fórumon (South Pacific Forum). A miniszterelnöknő azzal indokolta döntését, hogy „ez volt a leg súlyosabb ausztrál veszteség

a vietnami háború napjai és a Long Tan-i csata¹ óta”, és vissza kell térnie hazájába, hogy a katonai vezetőkkel egyeztessen a helyzetről. Sokan úgy gondolták azonban, hogy ezzel a lépéssel épp a megelőző diplomácia szerepének jelentőségét hagyta figyelmen kívül. Hisz nem azt mondják állandóan, hogy Ausztrália azért vesz részt ilyen fórumokon, hogy csökkentse a kockázatát annak, hogy katonáinak fegyveres konfliktusokban kelljen harcolniuk?

Ilyen közhangulat mellett már-már szentségtörésnek tűnhet feltenni a kérdést, hogy egészséges dolog-e a hadsereg feltétel nélküli támogatása akár a politika, akár maga a hadsereg számára. John Cantwell vezérőrnagy *Exit Wounds (Kimeneti sebek)* címet viselő memoárja viszont épp ezt a kérdést teszi fel. Ha ugyanis a hadsereg iránti köztisztelet, melyet egyébként a kormányok is táplálnak, már olyan erőteljes, hogy elnyomja a vitát a bevetés kérdéseiről, akkor ez a tisztelet és támogatás valójában rossz szolgálatot tesz a hadsereg katonáinak.

Az *Exit Wounds* két fő részre osztható. Az egyik rész Cantwell tábornok élettörténetét meséli el: 1974-ben, közlegényként kezdte meg katonai pályafutását, 1991-ben szolgált az első Öbölháborúban, 2006-ban részt vett Irak megszállásában, 2010-ben pedig az afganisztáni ausztrál kontingens parancsnoka volt. 2011 elején tért haza Ausztráliába, és sokan úgy gondolták, hogy esélyes a hadsereg főparancsnoki tisztségére, ám ekkor poszttraumatikus stressz szindróma miatt kórházba kellett vonulnia. A tábornok végül 2012 februárjában, 38 évnyi katonai szolgálat után nyugállományba vonult. A könyv másik része azoknak a tanulságoknak a kikristályosodott összefoglalója, melyeket

---

¹ Az 1966. augusztus 18-ai Long Tan-i csatában az ausztrál csapatok döntő győzelmet arattak a nagyjából hússzoros (!) túlerőben levő vietnami alakulatok ellen. Az ütközetben 18 ausztrál katona vesztette életét, 24-en megsebesültek.

Cantwell saját szívszaggatóan fájdalmas tapasztalataiból von le. Egyebek között arra a megállapításra jut, hogy az ausztrál katonai tevékenység Afganisztánban, mely főként Uruzgan tartományra terjedt ki, hiábavaló volt.

Mégis, amikor ő volt az ottani ausztrál csapatok parancsnoka, maga Cantwell is „tiszteletlenségnek, sőt árulásnak” vélte az ausztrál katonai jelenléttel kapcsolatban megnyilvánuló kételemek kifejezését. A „tiszteletlenség” és „árulás” szavak használata beszédes: azt jelenti, hogy az ilyesmi személyes sértés az ausztrál haderő katonáira nézve, illetve szándékos támadás az ausztrál állam tekintélye ellen. Kemény szavak, s mivel egy olyan magas rangú katonától származnak, mint Cantwell, ez épp elég ahhoz, hogy egy otthona biztonságát élvező civil kommentátor kétszer is meggondolja, mielőtt bármiféle kételynek adna hangot. Mert ki is akarná megmondani egy olyan családnak, amelynek egyik tagja katonaként Afganisztánban halt meg, hogy az áldozatok értelmetlen volt?

De mi van akkor, ha ez mégis igaz? Valójában, az egyik legfontosabb oka annak, hogy miért nem volt nagyobb és korábbi ellenállás Ausztráliában és a koalíció többi országában az afganisztáni háborúval szemben, az az attól való félelem volt, hogy „tiszteletlennek” tekintik az illetőt. Ha kevesebb öncenzúra lett volna, talán kevesebb ausztrál és szövetséges állambeli katona halt volna meg. Az pedig egyáltalán nem biztos, hogy a régóta szenvedő afgánoknak rosszabb lett volna a helyzetük, ha a koalíció tagállamainak katonái néhány évvel korábban vonulnak ki az országból, mivel – ahogy arra Cantwell rámutat: „Nemzetünk dicséretre méltó erőfeszítései Uruzgan tartományban csak egy aprócska cseppnyi enyhülést jelentenek a nyomor óceánjában.”

Ami Cantwellt illeti, számára most jött el az a pont, amikor már „nem tudja igazolni egyetlen Afganisztánban elesett ausztrál katona halálát sem.” Az idézet az *Exit Wounds*-ból származik, de a tábornok már korábban, a *The Monthly* című ausztrál folyóirat 2012. októberi számában is kifejtette véleményét, egy olyan cikkben, melynek címe mindenki számára fél-

reérthetetlenül fogalmaz: „Hiába haltak meg – Afganisztánban nem lehet happyend” (*They Died in Vain – There Can Be No Happy Ending in Afghanistan*).

Mindennek eredményeként az olvasó elkerülhetetlenül arra a következtetésre jut, hogy az ausztrál haderő katonái iránti tisztelet (ne értjük félre, nem arról van szó, hogy nem szolgálták volna meg – de ez egy másik kérdés) valójában megkönnyíti, hogy gyalogként használják őket a külpolitika sakkjátszmájában. Ausztráliának „nincs más választása, mint szoros kapcsolatokat ápolni nagy és erős szövetségesével, az Egyesült Államokkal. A szövetségben néha fizetni kell, mégpedig azzal, hogy hadba vonulunk és feláldozzuk néhány ember életét.”

Ez a megfontolás az ausztrál stratégia alapja immár több mint hatvan éve. Cantwell történetének alapja pedig az, hogy hogyan jutott el a tábornok addig, hogy végül elutasítsa ezt az álláspontot. Nagyon valószínű, hogy ő a legmagasabb rangú ausztrál katona, aki valaha is nyilvánosan ilyet tett.

Cantwell könyvének személyes vonatkozása sem kevésbé érdekes az általa levont tanulságnál. Rámutat, hogy a halottakon és sebesülteken túl sokan – köztük ő maga is – nagy árat fizettek azért, hogy gyalogként részt vettek Canberra külpolitikai sakkjátszmájában...

Az *Exit Wounds* szokatlan darabja a hadtörténeti munkáknak, többek között azért is, mert egy pszichiátriai osztályon kezelt beteg – aki nem más, mint Cantwell tábornok – bemutatásával kezdődik. „Az Ausztrál Hadsereg jelenleg is állományban levő vezérőrnagya vagyok – írja Cantwell. – Nem kellene itt lennem.”

A pszichiátriai kezeléshez vezető húszéves út 1991-ben kezdődött. Cantwell (akkor még őrnagyként) cseretisztként szolgált a brit hadsereg egyik páncélosalakulatánál, amely harcolt az első Öbölháborúban. A könyv legérdekesebb részei közé tartozik a tábornok beszámolója a hadjárat eseményeiről, élményeiről; például arról, hogyan vezényelte keresztül ő és két parancsnokhelyettese egységüket a jellegtelen, apokaliptikus sivatagi csatamezőn, kerülgetve az iraki aknamezőket éppúgy, mint a „baráti”

zárótüzeket, s hogyan igyekeztek legutolsó ismert helyzetük, a haladási irány és a megtett távolság segítségével meghatározni a pozíciójukat, amikor a GPS-ük felmondta a szolgálatot.

Aztán... Cantwell egy lövészárók előtt áll, melyben olyan iraki katonák tetemei fekszenek, akiket élve temetett maga alá a homok, amikor az amerikai katonai bulldózerek áttörték az iraki vonalakat. Ahogy ott áll, egy „emberi kéz nyúlik ki a homokból... Rémület lesz úrrá rajtam... A halott kéz életre kel, és satuszerű szorítással megragadja az én kezemet...” Ez csak a kezdete az egyiknek azok közül a rémálmok közül, melyektől Cantwell szenvedett az első Öbölháború alatt, és amelyek azóta is kísértik...

A poszttraumatikus stressz szindróma (PTSD) előfordulása a háborús veteránok körében egyáltalán nem ritka jelenség. Azonban Cantwell öszintesége, mellyel saját helyzetét leírja – tekintettel arra, hogy egy rendkívül magas rangú parancsnokról van szó – talán a legjobb szolgálat, amit katonatársainak tesz. Mi több, minden ausztrálnak szívességet tett. Ennek a remek könyvnek a megírásával Cantwell tábornok egy olyan embertípus hiteles képviselőjének bizonyult, amely már-már eltűnt az ausztrál közéletből: a háborúban való feltétel nélküli részvétel megkérdőjelezőjének. Mi ausztrálok jól tesszük, ha meghallgatjuk Cantwell üzenetét, mielőtt Ausztráliát ismét felkérjük, hogy csatlakozzon egy külföldön bevetésre kerülő katonai koalícióhoz...

(Australian Book Review)

Günther Meier

A fejedelemség és az idegenek:
Liechtenstein bevándorlási politikája

Martina Sochin D'Elia: „Man hat es doch hier mit Menschen zu tun!” (Itt mégiscsak emberekről van szó!) c. könyvének ismertetése (Chronos Verlag, 2012)

Liechtenstein, ez az aprócska fejedelemség már régóta megszorító bevándorlási politikát folytat. Egy nemrégiben megjelent tanulmány vázolja

a fejleményeket és a jelenlegi vitákat – számos svájci párhuzammal tarkítva.

A 20. század elejéig a Rajna völgyében fekvő szegény fejedelemségben a bevándorlás mértéke jelentéktelen volt. Sőt, ellenkezőleg, a szegénység és a nyersanyaghiány miatt sok liechtensteini kényszerült arra, hogy idénymunkásként a szomszédos országokban dolgozzon vagy kivándoroljon az Egyesült Államokba. A helyzetben a második világháború utáni gazdasági fellendüléssel állt be döntő fordulat, amikor előbb az ipar, később pedig a pénzügyi szolgáltatók sem tudták már a hazai munkaerőpiacról fedezni munkaerőigényüket. Az ország aprócska mérete miatt azonban a hatóságok már 1963-ban arra kényszerültek, hogy korlátozzák a külföldiek beköltözését. 1970-ben született döntés a máig is érvényben levő egyharmados határról (Drittelsgrenze), melynek értelmében az országban élő külföldiek száma nem haladhatja meg az összlakosság egyharmadát. Még a Svájcban történő bevándorlást is korlátozták. 1995-ben, az Európai Gazdasági Térséghez való csatlakozáskor pedig Liechtenstein minimálisra tudta korlátozni a munkaerő szabad mozgását, az EU egyik szabadságelvének érvényesítését.

Az állampolgárság elnyerése és elvesztése

Martina Sochin D'Elia tanulmányozta a fejedelemség lakosai és az idegenek kapcsolatát a második világháború óta eltelt időszakban. A szerző három fő típusát különbözteti meg a bevándorlásnak: házassági, munkavállalási és menekültmigrációt. A három típus nem csak a beköltözők motivációi miatt különbözik egymástól, hanem eltérő érzelmi tartalommal is rendelkeznek.

Az első, elutasító eredménnyel zárult szavazás 1971-ben a nők szavazati jogáról olyan fejlődést indított el, amely változásokhoz vezetett a honosítási gyakorlatban és a liechtensteini nőkkel való bánásmódban is. 1974-ig ugyanis automatikusan elvesztették állampolgárságukat azok a liechtensteini nők, akik külföldi állampolgárral kötöttek házasságot. Csak a parlament által a kormány elé terjesztett „a liechtensteini állampolgárság megőrzéséről” szóló

törvényjavaslat („Liechtensteinerin beleiben”) elfogadásával örizhették meg a nők öröklött hovatartozásukat, illetve ezután kaphatták vissza a nők külföldiekkel való házasságkötés miatt elvesztett állampolgárságukat.

A külföldi illetőségű nők, akik liechtensteini férfival házasodnak össze, egy bizonyos türelmi idő letelte után megkapták a liechtensteini állampolgárságot. Egyszerűsített eljárás keretében válhatnak liechtensteinivé azok a külföldiek, akik már régóta a fejedelemségben élnek, illetve azok a gyerekek, akik külföldi állampolgárságú szülők gyermekeként a fejedelemség területén születtek.

Eltérő irányzatok

A könyv felidézi az évekig tartó vitákat a honosítás, illetve az állampolgárság megvonásának gyakorlatáról. A külföldi munkaerővel való bánásmód vizsgálatát kiterjeszti az olasz idénymunkásoktól a munkaerőpiacon keresett szakemberekig, és foglalkozik a menedékjog-kérők különböző hullámaival is, akik Liechtensteinben ideiglenesen vagy véglegesen otthonra találtak. Anélkül, hogy bárkit hibáztatna, Martina Sochin D’Elia tükröt tart a liechtensteini társadalom elé, amikor az olasz vendégmunkásokról ír, különösen az időnként elviselhetetlen munka- és lakáskörülményeikről, vagy az országból enyhe vétségek miatti kiutasításról. Ebből a környezetből ered a könyv címe is, egy olvasói levélből idézett mondat: „Mein Gott, man hat es doch hier mit Menschen zu tun und nicht mit einem Stück Vieh!”, azaz magyarra fordítva: „Istenem, hiszen itt mégiscsak emberekről van szó, nem hasonállatokról!”

Érzelmileg másként viszonyultak és viszonyulnak a liechtensteinek a menekültekhez is. A szerző felvázolja a magyar és csehszlovák menekültek integrációját, akiket meleg szívvel fogadtak Liechtensteinben, miután elmenekültek a kommunizmus elől, míg az indokínai Boat People¹ esetében már voltak bizonyos fenntartások. A menekültek váratlan áradata az egykori Jugoszlávia utódállamaiból komoly kihívás elé állította a hatóságokat és konfliktushoz vezetett a beilleszkedést támogató politika és azon cél között, hogy a háború viharai elől menekülők

számára csak ideiglenesen nyújtsanak menedéket. Eltérő módon reagált a lakosság és a hatóságok a Chiléből és Tibetből érkező menekültekre is, ami arra utal, hogy még számos lépésre van szükség egy mindenre kiterjedő liechtensteini menedékjog-politikához.

A jelenlegi vitához a megszorító bevándorlási rendelkezések gazdasági helyzet által megkövetelt lazításáról kétségtelenül értékes alapul szolgál a második világháború utáni korszak migrációs és menekültügyi politikájának feldolgozása – még ha más nézőpontból is.

(*Neue Zürcher Zeitung*)

---

1 Boat people (a. m.: *csónakban érkezett emberek*): eredetileg a főleg dél-vietnami, ill. laoszi és kambodzsai menekültek, akik bárkákön, csónakokon hagyták el országukat a vietnami háború vége után a kommunisták elől menekülve. Napjainkban a boat people terminust általános értelemben, kiindulási országtól függetlenül használják mindazokra a menekültekre, illegális bevándorlókra stb., akik gyakran túlzásfölt és siralmas állapotban levő hajókon, nyomorúságos lélekvesztőkön próbálnak a tengeren keresztül egy másik országba átjutni.

Hugh Eakin

Lesz-e valaha változás Szaúd-Arábiában?

On Saudi Arabia: Its People, Past, Religion, Fault Lines—and Future by Karen Elliott House. (Knopf, 308 oldal)

Saudi Arabia on the Edge: The Uncertain Future of an American Ally by Thomas W. Lippman. (Potomac, 307 oldal)

Politics and Society in Saudi Arabia: The Crucial Years of Development, 1960–1982 by Sarah Yizraeli. (Columbia University Press, 336 oldal)

„Különös hely ez a Dzsidá. Senki sem tudja még a felét sem annak, mi folyik itt.”

(Hilary Mantel: Nyolc hónap a Ghazzah Streeten¹)

---

1 Hilary Mantel: *Eight Months on Ghazzah Street*.

1.

2011. szeptember 25-én Szaúd-Arábia korosodó uralkodója, Abdullah király figyelemre méltó beszédet tartott az ország formális képviselői szerve, a Konzultatív Tanács (Madzslisz al-Súra) előtt Rijádban. 2013-tól kezdve, ígérte a király, a nőknek is engedélyezik, hogy tisztséget vállaljanak a 150 tagból álló testületben, 2015-től kezdődően pedig szavazhatnak és jelölhetnek magukat a helyhatósági választásokon is.

A legtöbb külső megfigyelő számára alig-alig jelentenek valamit a szaúdi király szavai. 2011-ben felkelések törtek ki és döntöttek meg autokratikus rezsimeket a Közép-Keleten; s még a Szaúd-Arábiához hasonló királyságok, mint pl. Marokkó és Jordánia is módosították vagy megváltoztatták alkotmányaikat, hogy bizonyítsák, a jövőben elszámoltathatóbbak lesznek. A szaúdi király beszéde ellenben nem ruházta fel új jogkörökkel a Madzslisz al-Súrát, egy nem választott tagokból álló testületet, melynek csak korlátozott, tanácskozási jogköre van, a szaúdiak pedig kevés érdeklődést mutattak a nagyrészt formális szerepet játszó helyi tanácsok iránt, melyekbe a tagoknak csak a fele jut be választás útján. Ráadásul Abdullah újításai csak a jövőben lépnének életbe: a 2011-es helyhatósági választásokon, amelyeket néhány nappal a beszéd után tartottak, ahogy korábban is, csak férfiak indulhattak és szavazhattak.

Mégis, egy olyan országban, melynek egyetlen írott statútuma a Koránt jelöli meg alapvető jogforrásként, és amelyben a nőknek nemhogy szavazati joga nincs, hanem szinte teljesen jogfosztottak, a bejelentést sokan forradalmi jelentőségűnek tekintették. Haladó szaúdiak és női aktivisták is „történelminek” nevezték a döntést, s további példáját látták benne annak, hogy közel kilencvenéves uralkodójuk egy „reformer”. A maguk részéről a kormány tagjai sietve igyekeztek biztosítani az ország nagy hatalmú *ulem*áját – a vallási vezetést, ami állhatatosan kitart a Hanbali iszlám nyugaton vahabizmusként ismert puritán ága mellett –, hogy a Súra új női tagjai nem keverednek majd a férfikkal. Mindennek ellenére prominens szaúdi papok megjegyezték, hogy a dekrétum nem

rendelkezik vallási támogatással, két nappal később pedig, mintha csak őket igazolná, Dzsidda városának egyik bírósága tíz korbácsütéssel büntetett egy nőt azért, mert autót vezetett...

A király forradalmi beszéde tehát a status quo megőrzésére irányuló ügyes manőver volt. Egyrészt az uralkodó megbékítette a leginkább jogfosztott csoportok egyikét – a tanult szaúdi nőket – és nyíltan elismerte, hogy az ország politikai intézményeinek fejlődnie kell. Másrészt, a bejelentés után a szaúdi rendszer alig valamivel lett demokratikusabb, mint azelőtt volt, a vallási vezetők haragjának felkeltésével pedig sikeresen kiélezte az ellentéteket a monarchiára legnagyobb veszélyt jelentő két csoport – a liberálisok és az iszlamisták – között. „Valójában semmi sem változott”, mondta Mohammad bin Fahad al-Qahtani, közgazdászprofesszor és emberi jogi aktivista Rijádban 2011 májusában. (Néhány héttel azután, hogy beszéltem vele, al-Qahtanit bíróság elé állították azért, mert engedély nélkül létrehozott egy emberi jogi szervezetet, és öt évig terjedő börtönbüntetéssel fenyegetik.)

Ugyanezt el lehetne mondani a szaúdi külpolitikáról is. A térség országain végigsöprő forradalmi hullámmal kapcsolatban elmondható, hogy a király bizonyos fokú támogatást mutatott a más országokban zajló felkelésekkel kapcsolatban, kezdve a szíriai lázadók felfegyverzésétől az új egyiptomi iszlamista vezetéssel való kibékülésig. Ám az egyetlen közvetlen intervencióra Szaúd-Arábia részéről a szomszédos Bahreinben került sor, ahová 2011 márciusában egy szaúdi vezetésű alakulatot küldtek, hogy elfojtsa egy felkelést és támogassa a bahreini uralkodót. Rijád az Öböl-menti Együttműködési Tanácsban (Gulf Cooperation Council), az autokratikus perzsa-öbölbeli államok szövetségében is latba vetette befolyását, hogy támogatást nyújtsanak Marokkó és Jordánia szorongatott helyzetben levő királyi házái számára. A Fehér Ház minderre semmit sem reagált. Az Egyesült Államok kereskedelme – főleg az olajimportnak és a fegyverexportnak köszönhetően – jelentősebb mértékű Szaúd-Arábiával, mint a Közép-Kelet bármely más államával, beleértve Izraelt

is, a jemeni terrorizmusellenes erőfeszítések tekintetében pedig nagymértékben függ a szaúdiakkal való szoros katonai együttműködéstől.

Valóban kevés jel utal arra, hogy a szaúdi uralkodó akárcsak fontolgatná is a komoly reformokat. A közelmúltban az ország több részébe is volt alkalmam ellátogatni. Beszéltem egyetemi oktatókkal, újságírókkal, a síita kisebbség tagjaival, és fiatal bloggerekkel, illetve papokkal és kormánytisztviselőkkel is, és sokan közülük nyíltan bírálták a kormányt. Egy újságíró például, aki a közszolgálati médiának dolgozott, alig néhány perccel megismerkedésünk után azt mondta: „Alig várom, hogy ez a rendszer összeomljon!” De szinte egyetlen sem akadt közöttük, aki úgy gondolta volna, hogy ez az összeomlás a közelebbi jövőben megtörténhet. Megkérdeztem egy prominens nőjogi aktivistát, hogy miért szorgalmaznak többen egy átfogó, írott alkotmányt – egy olyan, mérsékelt reformot, amely szilárdabb jogi keretet biztosíthatna a további Ál Szaúd-uralomnak, és amiről már egyébként is folytak nyilvános viták a szeptember 11-ei terrortámadások utáni rövid, szabadabb időszak alatt. „Már senki sem beszél erről – válaszolta. – Az alkotmányos monarchia összes támogatója börtönben van.”

Az egyike annak a számos rejtélynek, amely a Szaúd-Arábiát 1953 óta – azóta az év óta, amelyben apjuk, Abdel-Aziz, az ország újraalapítója meghalt – uraló testvérek egyre öregedő csoportjához kötődik az, hogyan kerülik el folyamatosan a változás erőit. Bár Szaúd-Arábia gyakorolja az ellenőrzést a világ legnagyobb kőolaj- és földgáztartalékai fölött, a gyors népességnövekedés évtizedei az egy főre eső bevételt töredékére csökkentették annak, amit jelenleg a kisebb perzsa-öbölbeli szomszédok is felmutatnak. Még Bahrein népe is jómódúbb, pedig országukban alig van olaj és 2011 eleje óta ráadásul komoly zavargásokra is sor került. Az utóbbi húsz év alatt közel kétszeresére, 28 millióra nőtt népesség, melybe beletartozik több mint 8 millió regisztrált külföldi vendégmunkás is (közülük sokan kétkezi munkások vagy háztartási alkalmazottak). További kétféle millió főre tehető az illegális bevándorlók száma,

akik (mekkai zarándoklatra szóló) ún. Hadz-vízumokkal utaznak be az országba, vagy a nem túl szigorúan őrzött jemeni határon keresztül jutnak Szaúd-Arábiába.

Mivel az ország lakosságának háromnegyede 30 évesnél fiatalabb, Szaúd-Arábia is szembesül azokkal a társadalmi problémákkal, amelyekkel Egyiptom és Jemen is küzd. Egyes becslések szerint a 20 és 24 év közötti szaúdiak közel 40%-a munkanélküli, a történelem pedig már bizonyította mennyire nagy a veszélye annak, hogy a céltalan fiatalok a radikalizmus szolgálatába szegődjenek. Az ország lakáshiánytól és tartós inflációtól szenved, Rijád és Dzsidda külvárosaiban pedig a szegénység, a drogok és az utcai erőszakos bűncselekmények okoznak gondokat – ám ezek olyan problémák, amelyek létezését tagadják a Két Szent Mecset Országában.

Mindennek tetejébe úgy tűnik, hogy Szaúd-Arábia többel is rendelkezik azok közül a tulajdonságok közül, amelyek a szomszédos országokban kiterjedt felkelésekhez vezettek. Ott van még a makacs és jól szervezett síita kisebbség Szaúd-Arábia Keleti Tartományában (al-Mintaka as-Sarkijja), akik 2011 eleje óta egy sor utcai demonstrációban részt vettek.² A fiatal férfiak és nők az ország minden részéből kivételesen szoros kapcsolatban állnak egymással az internet jóvoltából: a régióban csak Egyiptomban nagyobb a Facebook-felhasználók száma; a Twitter és a YouTube felhasználóinak aránya pedig ma már nagyobb Szaúd-Arábiában, mint a világ legtöbb más országában. Ez megkönnyítette azt is, hogy leleplezzék a királyi család tagjai állítólagos korruptségét, amint azt a „Mujtahidd”³ nicknevű, nyilvánvalóan belső információforrásokkal rendelkező névtelen Twitter-felhasználó teszi, akinek időközben már 800 ezer követője van a világhálón.

Főleg az ország fiatal népességével összevetve, az Ál Szaúd-dinasztia gyakran túlkoros-

2 A síita felkelés teljes leírása megtalálható Toby Matthiesen könyvében: *Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn't* (Stanford University Press, 2013).

3 A *mudztahid* szó jelentése egyébként iszlám jogtudós, önálló jogi véleményalkotásra jogosult jogértelmező.

nak tűnik. Bár csak hét éve viseli a koronát, Abdulláh király, koronázása előtt huszonhárom évig volt koronaherceg, és közel fél évszázadon át a Nemzeti Gárda parancsnoka. Az uralkodó egészségi állapota az utóbbi időben erősen megromlott; egészségügyi célból tett látogatásai az Egyesült Államokba gyakran ugyanakkora érdeklődést váltanak ki, mint államfőként tett hivatalos utazásai. Mindemellett Szaúd-Arábia sajtóságos trónöröklési rendjének köszönhetően kicsi a valószínűsége annak, hogy a közelebbi jövőben egy karizmatikus fiatal reformer kerül a trónra. A jelenlegi uralkodó fiatalabb testvérei – az alapító király (több mint húsz feleségétől született) 37, még életben levő fia – közül jelöl ki egy utódot, azaz koronaherceget, mielőtt a monarchia irányítása a harmadik nemzedékre szállna, melynek tagjai közül sokan már középkorúak.

2006-ban Abdulláh király a trónutódlási döntések szentesítésére egy királyi tanácsot hozott létre, amelynek tagjai az idősebb hercegek. Ez is olyan lépés volt, amit látszólag szintén a konzervatívizmus megerősítésére szolgált. 2011-ben Abdulláh két egymást követő koronahercege is meghalt; egyikük hetvenes éveinek végén, a másik nyolcvanas éveinek közepén járt. Szalmán herceg – a jelenlegi koronaherceg, Abdulláh féltestvére – viszonylag fiatal a maga 76 évével. Napjainkban egyébként mintegy hétezer herceg van az egyre gyarapodó királyi családban, akiknek mindegyike kap valamekkora részt a lehető legtökéletesebben kezelt nemzeti költségvetésből.

Ilyen kihívásokkal szembesülve vajon túlélhet-e az Egyesült Államok által támogatott rendszer? A kérdésre két most megjelent kötet is választ ad, még hozzá drámaian különböző választ. Mindkét könyv az Arab Tavasz óta eltelt időben íródott, s mindkettő szerzője egykori amerikai újságíró. Karen Elliott House, a *The Wall Street Journal* korábbi vezető szerkesztője egy olyan országot lát, amelynek népe „forrong” az elégedetlenségtől, a vezetése pedig a Szovjetunió utolsó vezetőire emlékezteti. *On Saudi Arabia: Its People, Past, Religion, Fault Lines—and Future* című könyvében lehetségesnek tart egy potenciális „összeomlást”, amikor a korona a harmadik generációra száll.

Bár nagyrészt ugyanazt a területet vizsgálja, Thomas W. Lippman, a *Washington Post* korábbi tudósítója, aki már több mint három évtizede jár rendszeresen Szaúd-Arábia, úgy véli, hogy „alig van rá bizonyíték, hogy a szaúdi népesség jelentős része le akarná váltani a rezsimet.” *Saudi Arabia on the Edge* című könyvben meglepően alkalmazkodóképesnek és készpénzzel kivételesen jól állónak tartja a szaúdi monarchiát. „[...] a külvilág feltételezheti, hogy a Szaúd-ház fennmarad – írja Lippman – feltéve, ha az olajbevételek továbbra is befolyznak a kincstárába.”

2.

Az országról a külvilágban élő sivatagi képpel ellentétben Szaúd-Arábia nagymértékben urbanizálódott ország, ahol az öt nagy városi területen – Rijád az ország közepén, Dzsidda, Mekka és Medina nyugaton, illetve Dammam a Perzsai-öbölnél – él az ország lakosságának kétharmada. Rijád, a szaúdi főváros látképét, irodaházak, bevásárlóközpontok és drága terepjárókkal zsúfolt főútvonalak uralják, s könnyen előfordulhat, hogy nem vesszük észre a Nagy Mecsetet, ha kifejezetten nem keressük azt. A gazdagabb kerületek teli vannak amerikai gyorsétteremláncok üzleteivel, brit nagyáruházakkal és francia hipermarketekkel. Az elhanyagoltabb negyedekre, mint amilyen pl. a Rijád óvárosában található Bathaa, az utcai árusok, elektronikai üzletek és távolsági telefonbeszélgetések lebonyolítására szolgáló call centerek (utóbbiak közül sok a Dél-Ázsiából származó nagyszámú bevándorló népesség igényeit igyekszik kielégíteni) jellemzőek. Az autónk ablakán át nézve kevés olyan dolog van, ami megkülönböztetné Rijádot más országok nagyvárosaitól.

Mégis, ha közelebről megvizsgáljuk, a kép alapjaiban változik. Az autókat férfiak vezetik, sokan közülük külföldiek: a nőknek tilos autót vezetni, így a középosztálybeli háztartások szinte mindegyike alkalmaz egy sofőrt is; többnyire vendégmunkásokat, mivel rossz szemmel nézik, ha a nőket olyan szaúdiak (vagy más arab országokból származó férfiak) fuvarozzák, aki nem a férjük vagy az apjuk. Bár a nők megvásárol-

hatják a legújabb nyugati divat szerinti ruhákat szinte bármelyik szaúdi nagyáruházban, elvárják tőlük, hogy állandóan viseljék a hagyományos fekete *abaját*, ha pedig a hajukból akárcsak egy tincs is előtűnik fátylaik alól, azt számon kérheti rajtuk a Mutavviun (Az Erény Előmozdításának és a Bűn Megelőzésének Bizottsága), az ország vallási rendőrsége. Rijád belvárosában pedig, nem messze a bevásárlónegyedektől, van egy tér, ahol néha a nyilvános lefejezéseket tartják...

Lippman és House mindketten érzékenyek ezekre a zavaró ellentmondásokra. Az ellentmondó következtetések, melyeket levonnak, azt támasztják alá, hogy mennyire nehéznek bizonyulhat fogást találni a szaúdi rezsimen. Lippman például a különböző szaúdi papok által kimondott fatvák elszaporodása alapján (olyan ügyekkel kapcsolatban, mint például a nemek közötti egyenlőség), egy olyan rendszert lát, amelyben „a viselkedés és megjelenés szabályai nem teljesen kiforrottak”, ez pedig lehetővé teszi, hogy az uralkodócsalád igényei szerint arra használja a vallást, hogy szorosabbra fogja vagy lazábbra eresse a gyeplőt. House viszont úgy véli, hogy a monarchia „nagyreszt elvesztette az ellenőrzést az egyre szerteágazóbb és megosztottabb iszlám fölött”.

Ami a szaúdi nőket illeti, House riasztó bizonyítékot talál arra, hogy néhány helyen a feleségek és lányok valóságos rabszolgáskorban élnek, amelyben a férfi családtagok fizikailag, pszichológiailag és szexuálisan is kihasználhatják őket, akik ráadásul élvezik a kizárólag férfiakból álló bűnüldözés és igazságszolgáltatás részrehajlását is.

Mindkét szerző bírálja a vallási vezetés marékában levő szaúdi oktatási rendszert, amely Lippman szavaival élve kitermelte a fiatal szaúdiak „elveszett nemzedékét”. Ám arra is felhívja a figyelmet, hogy a király „oktatási forradalomba” vágott bele, melynek keretében egyebek között közel 4 milliárd amerikai dollárt költenek arra, hogy egy koedukált egyetemeket alapítsanak Dzsiddától északra, illetve több mint 100 ezer fiatal szaúdit küldenek külföldi egyetemekre és főiskolákra tanulni. House fenntartja azt a véleményét, hogy a kormány tekintélyes oktatási

kiadásai kevés eredményre vezettek (a szaúdi fiatalok még mindig a nemzetközi felmérések alján teljesítenek), mert a „vallási-oktatási bürokrácia jórészt továbbra is érzéketlen a reformra”. A két könyv egyetért abban, hogy a szaúdi kormány alig ért el valami előrelépést abban, hogy elszakadjon a kőolajtól. House számára ez azt mutatja, mennyire „terméketlenné”, „diszfunkcionálissá”, „törékennyé” és „megcsontosodottá” vált a gazdaság. Lippman azonban megjegyzi, hogy a kőolajbevételek állandó folyama lehetővé tette nemcsak azt, hogy a rezsim ellenálljon az Arab Tavasznak, hanem azt is, hogy „százmilliárdokat költsön bevételeiből” arra, hogy felkészítse a szaúdiakat a kőolajtartalékok kimerülése utáni jövőre.

S hogy mennyiben érinti ez az Ál Szaúd monarchiát? Vajon, ahogy House nevezi, a „nyolcvanas éveikben járó öregemberek” folytatódó uralma már a közelgő összeomlás tünete? Természetesen Dzsiddában és Rijádban könnyű olyan fiatalokat találni, akik nagyon is tudatában vannak a szabadságnak, amelyet megtagadnak tőlük, House-nak pedig valószínűleg igaza van, amikor egyre súlyosbodó problémákról ír:

Magas születési arány, alacsony színvonalú oktatás, a férfiak kétkezi munka iránti megvetése, a dolgozó nők elleni előítéletek, a külföldi munkaerő által elfogadott alacsony bérek és mély strukturális rugalmatlanság a gazdaságban, tetőzve a mindent átható korrupcióval – mindez az életszínvonal csökkenéséhez vezetett... A fiatalok közül sokan úgy érzik, hogy a jövőjük veszélyben forog.

Eltételezve a Keleti Tartománybeli siitáktól, a fiatal szaúdiak mégis nagyon kevés hajlandóságot mutatnak arra, hogy az utcákra vonuljanak.⁴ Amikor ezzel a paradoxonnal szembesül, House a nemzeti jellemről szóló, nem túl meggyőző leírásra hivatkozik. A szaúdiak, állítja, „túlnyomórészt passzívak”, a „mindent átható társadal-

⁴ Amikor 2011 tavaszán egy „Harag Napja” (Dies irae) tüntetést hirdettek meg Rijád városában, mindössze egyetlen tüntető jelent meg. Lásd: Madawi Al-Rasheed: No Saudi Spring: Anatomy of a Failed Revolution. *Boston Review*, March/April 2012.

mi konformitás” pedig ugyan „sértődötté” – és ezt a szót gyakran használja a könyvében – tette őket, ám képtelenek arra, hogy sérelmeikből csellekvés szülessen.

Aligha van azonban bármi is, amit passzívnak lehetne nevezni az ország bimbózó politikai blogoszférájában, az amerikai főiskolai és egyetemi végzettséggel rendelkező fiatal szakemberek növekvő népességében, akiket féken tartanak a szaúdi hagyományok, vagy akár egyházi vezetőikben, akik közül néhány nem csak kinyilvánítja a rezsim nézeteivel ellentétes véleményeit, de maga is felemeli a szavát a reformok mellett. Salman al-Awdah, a korábbi radikális prédikátor, aki éveket töltött el a börtönben, képtelennek tartja a vezetést arra, hogy kapcsolatba lépjen a fiatalokkal, és a Twitteren keresztül közel két millió követőjéhez beszél a változás szükségességéről.

Dzsiddában fiatal művészekkel és underground-filmesekkel találkoztam, akik magánházakban gyűlnek össze és filmeket vetítenek, szembeszegülve a mozikra vonatkozó általános tilalommal. Még Buraydahban – az ország középső részének egy mélyen vallásos városában, ami House szavaival „annyira konzervatív, hogy a szülők a lányiskolák bevezetése ellen tüntetnek” – is van már egy helyi nőszervezet, amely foglalkozik nőjogi kérdésekkel, mikrohitelekkel és jogi tanácsadással.⁵ Még fontosabb tehát az a kérdés, hogyan volt képes a szaúdi kormány megakadályozni azt, hogy ilyen társadalmi aktivitás maga a rezsim ellen forduljon?

3.

A Szaúd-Arábiával kapcsolatos nyugati vélekedések leginkább még ma is a Rub' al-Khalival, az Üres Negyedel kezdődnek és végződnek. Ez az Arab-félsziget alsó részét magában foglaló kiterjedt pusztaság a világ legnagyobb kiterjedésű homokszavata. Az Üres Negyed peremén tárták fel az első kőolajlelőhelyeket az 1930-as években; a nyugati közönség pedig azokból a beszámolókból ismerhette meg a területet, me-

lyeket olyan huszadik századi felfedezők írtak, mint pl. Wilfred Thesiger.⁶

Ezek az alapokon született meg az a történet, amit máig elfogadottnak gondoltak: a Standard Oil Company of California (John D. Rockefeller Standard Oiljának korábbi leányvállalata) által ösztökélve az amerikai kormány megingathatatlan szövetségre lépett a Szaúd-házzal, egy nagy hatalmú törzsi dinasztiával a Nedzsd-fennsík (Közép-Arábia) szívéből, amelynek hegemoniája a 18. századig vezető vissza. Azzal kezdték, hogy megalapították az amerikai tulajdonú Arabian-American Oil Company-t (Aramco) Dhahranban, a Perzsa-öböl partján fekvő Dammam közelében, amely gondoskodott a világ legnagyobb olajlelőhelyeinek megfelelő kiaknázásáról. (A szaúdi kormány az 1970-es években résztulajdonosa lett az Aramconak, 1980-ban pedig teljesen átvette a cég fölötti ellenőrzést.) És aztán magát az Aramcot használták, hogy szinte csodálatos gyorsasággal fejlett területté változtassák a – House szavait idézve – „elszegényedett és elmaradott” országot. Az amerikaiak adták a szakmai és adminisztratív hátteret; a szaúdi olaj pedig biztosította a készpénzt. Az Ál Szaúdok pedig – akiket támogattak az iszlám reformer Mohamed ibn Abd al-Vahháb (1703–1792) fanatikus követői is – megadták a kulturális és vallási legitimitációt az egész vállalkozásnak.

Valójában azonban a történetnek csak nagyon kicsi része igaz. Az Ál Szaúdok nem szilárdították meg hatalmukat a huszadik század harmincas éveiei; a szaúdi társadalom fontos rétegei pedig ugyancsak fejlettek voltak (és nem szükségszerűen vahabita ellenőrzés alatt) már akkor is, amikor az olajlelőhelyeket feltárták. A Hidzsáz régióban a nyugati partvidéken évszázadokra visszanyúló hagyománya volt a polgári szerveződésnek. A szaúdi hódítás előtt Dzsidda, a kozmopolita kikötőváros a Vörös-tenger partján tekintélyes indiai és európai népességgel

⁵ Lásd: Caroline Montagu: Civil Society and the Voluntary Sector in Saudi Arabia. *The Middle East Journal*, Winter 2010, p. 67.

⁶ Sir Wilfred Patrick Thesiger (1910–2003): brit felfedező és utazó. *Arabian sands* (1959) című könyvében idézi fel az Üres Negyedben 1945 és 1950 között tett utazásainak történetét, és ír a beduinok életmódjáról is.

rendelkezett, akik a nagy hatalmú helyi kereskedőkkel együtt fűszerekkel és más árucikkkel kereskedtek. Az 1920-as és 1930-as években a fent említett, illetve a Hidzsában található más városokban is léteztek politikai pártok, volt választott tagokból álló városi tanács és virágzó sajtó is.

A maga részéről az Aramco közel sem volt a felvilágosult fejlődés üdvös eszköze, ahogy arra a politológus és történész Robert Vitalis is rámutatott.⁷ A helyi lakosság könyörtelen kiszákmányolása az 1940-es és 1950-es években olyan komoly munkámegmozdulásokhoz vezetett, melyek olykor már azzal fenyegettek, hogy megingatják a rendszert. Az olajkorszak korai éveiben még maga a monarchikus államberendezkedés is vita tárgyát képezhette: az 1960-as évek elején Szaúd király, aki 1953-ban követte Abdel-Azizt a trónon, rövid időre kinevezett egy reformkabinetet, amelynek több közrendű is tagja volt és egyfajta képviseleti demokrácia kialakítása mellett döntött.

Annak az okai, hogy miért vált Szaúd-Arábia azzá az autoriter Amerika-barát állammá, amelynek ma ismerjük – ahelyett, hogy egy pluralisztikusabb társadalommá vált volna, melyre ezen előzmények alapján számítani lehetett – a témája Sarah Yizraeli új könyvének. *A Politics and Society in Saudi Arabia: The Crucial Years of Development, 1960–1982* című könyv szerzője arabista, a Tel Aviv-i Egyetemen tudományos főmunkatársa. Yizraeli könyve nem az 1979 óta eltelt évtizedek sokak által kutatott történetére összpontosít, melynek folyamán egy iszlamista ébredés arra készítette a rezsimet, hogy megerősítse vahabita igazolását és átfogó megszorításokat kényszerítsen rá a kulturális életre, hanem az ország történelmének eddig kevésbé kutatott korábbi korszakára.

Az 1960-as és 1970-es évek folyamán minden képzeletet felülmúló olajvagyonának kiaknázása révén Szaúd-Arábia képes volt arra, hogy gyorsan egy technológiailag fejlett és gazdaságilag önellátó jóléti államot építsen ki. Ezt a radikális átalakulást azonban egyáltalán nem

az Egyesült Államok vagy az Aramco vállalat irányította, hanem maga a királyi család (mindenekelőtt Fejszál király, aki egy hatalmi harc után követte Szaúdot 1964-ben), és kifejezetten arra szánták, hogy megerősítse a dinasztia uralmát és semlegesítsen minden politikai reformra irányuló nyomást.

A Yizraeli által „defenzív változásnak” nevezett stratégiának része volt egy kiterjedt központi igazgatás létrehozása, amely ellensúlyozni tudta a társadalom egymással versengő frakcióit, és le tudta bontani a hagyományos törzsi szövetségeket is. Az állam számára kiemelten fontos volt a monarchia iszlám gyökereinek hangsúlyozása, és az ebből eredő igénye, hogy elválassza a gazdasági fejlődést a politikai és vallási intézményektől, továbbá a széleskörű konszenzus eszméje, amely arra szolgált, hogy elszigetelje és szalonképtelenné tegye a radikálisabb reformok szószólóit.

Épp ilyen provokatív Yizraeli részletes elemzése az 1960-as évekkel kezdődő amerikai politikáról is. A Johnson-kormányzat első éveit, írja, a Külügyminisztérium úgy vélte, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés eredményeként végül be kell vezetni a képviseleti kormányzást, és állandó nyomást gyakorolt az Ál Szaúdokra, hogy tegyék nyitottabbá a politikai rendszert. „Olyan állhatatosan hangsúlyozták a Szaúd-Arábiába akkreditált amerikai nagykövetek [...] a politikai és társadalmi reform kérdését – írja Yizraeli –, hogy Fejszál egy találkozón az akkori amerikai nagykövetnek, Hermann Eilts-nek „egyszer így fakadt ki: »Azt akarja az Egyesült Államok, hogy Szaúd-Arábiából egy újabb Berkeley egyetemi campus legyen?«” Mindennek azonban hirtelen vége szakadt az 1960-as évek közepén, amikor a washingtoni vezetés mindenekelőtt arra törekedett, hogy megfékezze a nasszerizmus terjedését és támogassa az amerikai vezetésű iparosítást, amiért Fejszál sikra szállt: „Ne sűrűsse a szaúdiakat a belső reformmal kapcsolatban – tanácsolta Eilts-nek Dean Rusk akkori külügyminiszter –, a király tudja, hogy mi szolgálja legjobban az érdekeit.”

Így Fejszál királyra, az Ál Szaúd abszolutizmus szilárd védelmezőjére, aki az 1970-es

⁷ *America's Kingdom: Mythmaking on the Saudi Oil Frontier* (Stanford University Press, 2007).

évek elejére már politikai foglyok ezreit tartotta fogva a börtöneiben, rövid időn belül úgy tekintettek Washingtonban, mint arra az uralkodóra, aki „modernizálta a királyságot.” Valójában az Egyesült Államok egy olyan államépítési stratégiát támogatott, ami szerződések és befektetések formájában dollármilliárdokat hozott olyan amerikai nagyvállalatoknak, mint a Chevron, a Bechtel és a Lockheed Martin, miközben egyre erősödő befolyást biztosított az uralkodónak és a vallási rendszernek a szaúdi társadalomra. Ez azonban végzetes döntés volt, melynek eredményeként éveken át semmibe vették az emberi jogokat és táptalajt szolgáltatott az erőszakos dzsihadizmusnak.

Amikor 2011 májusában Rijádban találkozott James B. Smith-szel, az Egyesült Államok jelenlegi szaúd-arábiai nagykövetével, nem is fogalmazhatott volna világosabban az amerikai-szaúdi kapcsolatokról. A három pillér – mondta – az olajtermelés biztonsága, a stabilitás és a terrorizmus elleni harc; az emberi jogokkal és a politikai változással kapcsolatos nyomásgyakorlás nem vezetett eredményre. Ehelyett Washington készségesen fogadja a szaúdi fiatalok áradatát, akik – bármennyire is elégedetlenek is a vezetőikkel – most Abdulláh király ambíciózus ösztöndíjprogramjának résztvevőiként az Egyesült Államokban szeretnének tanulni.

Természetesen annak, hogy fiatal szaúdiakat küldenek amerikai felsőoktatási intézményekbe, idővel liberalizáló hatása lehet a szaúdi társadalomra. Ám ez összhangban van egy sor más újjátással is – beleértve a magánkézből levő vöröstengeteri beach clubokat, ahol a szaúdiak nyugati ruhákban járhatnak, egy új utat a szomszédos Bahreinbe, ahol például szabadon fogyaszthatnak alkoholt, vagy akár a zárt lakóparkok elterjedését magában a szaúdi fővárosban, ahol a vallási rendőrség hatókörén kívül élhetnek –, amelyek segítségével a rezsim lekenyerezheti a társadalom leghaladóbb rétegeit.

Ahogy az Asszad Al-Samlan rijádi politológus elmondta, ami nyugati szemmel pusztá képmutatásnak tűnhet, az valójában inkább a szociális feszültségek csökkentésére irányuló szándékos stratégia. Azáltal, hogy biztosítják

a szaúdiaknak a „rendszerből kilépés jogát”, mondta Al-Samlan, a rezsim „gyakorlatilag kifogta a szelet a reformerek vitorlájából”. Nézete szerint azzal, hogy 2011-es beszéde óta nőket is tagjai közé fogad a Madzslisz al-Súra, Abdulláh király egyszerűen csak egy újabb biztonsági szelepet nyitott meg a kialakult rendben.

Talán ennek eredményeként az a kevés elkötelezett ellenzéki, akikkel az ember Dzsiddában és Rijádban találkozik, nem tűnt szélesebb körű mozgalom hívének, hanem inkább kívülállóknak, akik egy mindenre kiterjedő rendszer mellőzöttjei. (Nem véletlen, hogy sokszor kiutazási korlátozásokkal büntetik őket, melyek megfosztják őket az Al-Samlan által leírt „kilépés jogától”.) Valóban, úgy tűnik, sokkal több fiatal szaúdi aggódik a szomszédos országokban zajló erőszakos megmozdulások kapcsán, mint az otthoni elnyomó rendszer miatt. Egy 2012-ben készített, tizenkét országra kiterjedő felmérés szerint a szaúdi fiatalok aránytalanul nagy száma – 55%-uk, azaz többen, mint bármelyik más országban – jelölte meg a „társadalmi elégedetlenséget”, mint a „legnagyobb kihívást, amellyel a régió szembenéz”, és csak 37%-uk gondolta úgy, hogy „a demokrácia hiánya” lenne ez a legfőbb kihívás.⁸

Ha ez a helyzet, akkor a szaúdi rezsim életképessége kevésbé függ majd a jelenlegi uralkodó és közvetlen utódai személyes erősségeitől vagy gyengeségeitől. Sokkal fontosabb lesz az a kérdés, hogy a változtatás védekező módszere – amely mostanra mélyen beágyazódott a szaúdi társadalom minden területén és támogatja már a kiterjedt állami bürokrácia és a vallási szervezet is – a továbbiakban is meg tudja-e tartani a szaúdiak többségét, hogy támogassanak, vagy legalábbis eltűrjenek egy elnyomó kormányt, melynek működésébe szinte semmi beleszólásuk sincs.

A sivatagi királyság évtizedeken át arra az ígéretre alapozva virágzott, hogy a vezetői vízzé tudják változtatni az olajat, és képesek biztosítani a fejlett nyugati társadalom kényelmét anélkül, hogy feladnák az ország rendkívül

⁸ *After the Spring: Arab Youth Survey 2012* (ASDA/A Burson-Marsteller, Dubai).

merev vallási és kulturális hagyományait. Az olajexportból származó állandó bevételek és az USA tartós támogatása mellett még éveken át folytatódhat ez így. Ám amint a szaúdiak elkezdi azt érezni, hogy ezt az ígéretet már nem tartják be – hogy az olajból eredő bevételek, melyek a rendszert működtetik, már nem tudják kielégíteni a hazai igényeket (márpedig ez egyes elemzők szerint már évtizedünk közepe táján bekövetkezhet) – akkor a jövő az ÁI Szaúdok számára valóban bizonytalanává válhat...

A cikk megírásával összefüggő kutatómunkát az International Reporting Project (Washington, D.C.) támogatta.

(The New York Review of Books)

MICHAEL R. GORDON

Háborúban a Fehér Ház és a Pentagon –
egy volt tábornok visszaemlékezései

„My Share of the Task: A Memoir by Stanley A. McChrystal” c. könyv ismertetése (Portfolio / Penguin, 2013)

A Fehér Ház és a Pentagon közötti feszültségek egyértelműen érezhetők voltak már az Obama elnök megválasztása utáni első hónapokban is. Az új elnök hivatalba lépését követően felszínre került az a „sajnálatos bizalomhiány a Fehér Ház és a Védelmi Minisztérium között, amit leginkább az Afganisztánnal kapcsolatos döntéshozatal okozott”, írja *My Share of the Task: A Memoir* című könyvében az időközben nyugalomba vonult Stanley A. McChrystal vezérezredes, az afganisztáni szövetséges erők korábbi amerikai főparancsnoka.

A könyv szerint a feszültségek gyökerei a McChrystal tábornok parancsnoksága előtti időszakra nyúlnak vissza. A tábornok elődje, David D. McKiernan vezérezredes még George W. Bush elnökségének végén kérte, hogy további 30 000 amerikai katonát küldjenek Afganisztánba. A kérről már az új elnök, Barack Obama dön-

tött, aki 2009 februárjában végül 17 000 katonával Afganisztánba vezénylését hagyta jóvá – ezzel 50%-kal megnövelve az országban állomásozó amerikai csapatok létszámát –, s hozzátette, hogy a jövőbeni csapaterősítésekre vonatkozó döntésekhez további elemzések szükségesek.

A Fehér Ház szempontjából, írja McChrystal tábornok, „ez a döntés logikus volt”. Bár Obama elnök az afganisztáni háborút a Richard N. Haass-tól származó terminológiával élve „szükséges háborúként” azonosította, elnökjelöltként óvatosan fogalmazott az országban való tartós amerikai jelenléttel kapcsolatban.

A Pentagon a fentiekén kívül azonban további 4000 katonával Afganisztánba küldését sürgette, attól tartva, hogy a rendelkezésre álló csapatoknak túl kevés ideje marad arra, hogy visszaszorítsák a tálibokat az augusztusi afganisztáni választások előtt.

A Fehér Ház később jóváhagyta a 4000 katonát, ám az erősítés körül kialakult vita rámutatott egy mélyebb konfliktusra a katonai vezetés és a Fehér Ház között, amely megmaradt azután is, hogy McChrystal tábornok 2009 júniusában átvette a parancsnokságot. Egy hónappal azelőtt McChrystal tábornok részt vett egy „rövid, de barátságos” megbeszélésen Barack Obamával, amelyen azonban az elnök nem szolgált különösebb iránymutatással az afganisztáni amerikai jelenléttel kapcsolatban.

Nem sokkal később McChrystal tábornok meglepődött, amikor James L. Jones, Obama elnök akkori nemzetbiztonsági tanácsadója közölte vele, hogy az Obama-kormányzat nem gondolkodik további csapatok Afganisztánba küldésén, amíg az addig jóváhagyott csapaterősítések eredményességét teljes mértékben ki nem értékelik. Ez ellentmondott annak a tájékoztatásnak, amit McChrystal tábornok korábban Robert M. Gates védelmi minisztertől kapott, miszerint augusztusban be kellett volna nyújtania egy elemzést arról, hogy mennyi katonát kell még várhatóan Afganisztánba küldeni.

Egy 2009 októberében tartott videokonferencián, amelyen McChrystal és Obama elnök Nemzetbiztonsági Tanácsának tagjai vettek részt, újra felszínre kerültek a nézeteltérések. McChrystal tábornok a következőképp foglalta

össze afganisztáni céljait: „Legyőzni a tálibokat. Gondoskodni a lakosság biztonságáról.” Erre az egyik washingtoni tisztségviselő, akinek nevét McChrystal tábornok nem említi, félig-meddig gúnyosan megjegyezte, hogy a tálibok legyőzése túlságosan becsvágyó célnak tűnik, s a tábornoknak e helyett inkább arra kellene összpontosítania, hogy „fokozatosan gyengítse” őket. A következő videokonferencián McChrystal tábornok bemutatott egy prezentációt, melyből egyértelműen kiderült, hogy a tálibok legyőzésének célja Obama elnök beszédeiből és a Fehér Ház stratégiai szemléletéből származik.

McChrystal tábornok úgy vélte, hogy legalább további 40 000 katonára van szükség ahhoz, hogy meggátolják a katonai helyzet további romlását Afganisztánban. 2009 novemberében Obama elnök 30 000 amerikai katona Afganisztánba vezénylését hagyta jóvá, s hozzátette, hogy megkéri a szövetséges nemzetek kormányait, hogy biztossítsák a fennmaradó 10 ezer katonát. Emellett azt is bejelentette, hogy 2011-ben megkezdődik az amerikai csapatok kivonása Afganisztánból.

McChrystal tábornok elismeri, tartott attól, hogy a kivonulás tervezett időpontjának bejelentése felbátoríthatja a tálibokat. Azt is megjegyzi azonban, hogy nem kérdőjelezte meg a döntést. „Ha úgy éreztem volna, hogy a döntés végzetes lehet a küldetésünk sikere szempontjából, jeleztem volna”, írja könyvében a tábornok.

Aztán jött az az ominózus újságcikk, ami nemcsak parancsnokságának, de katonai pályafutásának is véget vetett... A Rolling Stone magazin 2010. júliusi számában megjelent egy cikk, amely

McChrystal tábornokra és stábjának tagjaira hivatkozva több magas rangú amerikai politikust is kritikus, sőt gúnyos megjegyzésekkel illetett. A cikk által kavart botrány miatt McChrystal felajánlotta lemondását. A könyvből nem derül ki, hogy családott volt-e a tábornok, amikor 2010 júniusának végén, egy rövid (mindössze 20 perces) Fehér Házbeli találkozó után Obama elnök elfogadta a lemondását. Amikor visszatért otthoni állomáshelyére, a Washington állambeli Fort McNairbe, így közölte a hírt a feleségével: „Elmondtam Annie-nek, hogy ezzel vége a hadsereg kötelékében végzett munkámnak.”

Valószínűleg csalódni fognak azok az olvasók, akik a Fehér Ház és a Pentagon közötti belharc részletes krónikáját várják McChrystal könyvétől, azonban a tábornok memoárja így is nagyon érdekes részleteket árul el a katonai tervezéssel kapcsolatos sűrlődásokról, ráadásul épp akkor kerül a könyvesboltok polcaira, amikor az elnök mérlegeli, s talán felülbírálni készül azokat a csapatkiegészítésre vonatkozó igényeket, melyeket a jelenlegi afganisztáni katonai parancsnok, John R. Allen vezérezredes terjesztett be.

Stanley McChrystal, aki a parancsnokságról való lemondását követően nem sokkal nyugállományba vonult, továbbra is nagy tiszteletnek örvend katonai körökben. A nyugállományú tábornok jelenleg a Yale Egyetem tanára; a személyes vezetésről tart előadásorozatot. A kurzus iránti érdeklődést jelzi, hogy 2011-es első meghirdetések a hús szeminárium helyre 250 hallgató jelentkezett...

(The New York Times)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Kóré András tanár, politológus,
Zalaegerszeg
Vahid Yousefi (PhD) mérnök, Budapest
Kóbori Judit közgazdász, Budapest
Hagymási Tamás történész, Budapest
Bartha Ákos (PhD) történész, Debrecen

N. Szabó József egyetemi tanár, Nyíregyháza
Kapronczay Károly történész, Budapest
Palkó László András postai alkalmazott,
Budapest
Bálicity Csaba PhD-hallgató, Semmelweis
Egyetem, Mentálhigiéné Intézet

TARTALOMJEGYZÉK

Kóré András: Az újrakezdő konzervativizmusok országa. 1

SZÁZADOK

Vahid Yousefi – Kóbori Judit: A Kaszpi-tengeri olaj hatása Azerbajdzsán
politikai és gazdasági fejlődésére. 13

Hagymási Tamás: Korszakváltások 38

Bartha Ákos: Falukutatás a kiépülő diktatúra árnyékában.
A sárospataki faluszeminárium 1945 és 1951 között. 51

N. Szabó József: A Magyar Kommunista Párt koncepciója a Szovjetunióval
kialakítandó kultúrdiplomáciai kapcsolatokról a „fordulat” után,
1946 őszétől 1948-ig 70

Kapronczay Károly: Budapesti hidak. Gondolatok a Margit híd 140 éves
történetéhez 78

MŰHELY

Palkó László András: *Sírva vigadtunk. Ünnepek és ünneplési szokások*
Magyarországon az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését
követően (1. rész). 90

NAPLÓ ÉS KRITIKA

Bálint Csaba: *Vallás és társadalom. (Gondolatok a Tomka Miklós emlékére*
megjelent tanulmánykötet kapcsán). 112

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Nick Hordern: Ausztrália és az afganisztáni háború (116) *Günther Meier*: A fejede-
lemség és az idegenek: Liechtenstein bevándorlási politikája (118) *Hugh Eakin*:
Lesz-e valaha változás Szaúd-Arábiában? (119) *Michael R. Gordon*: Háborúban a
Fehér Ház és a Pentagon – egy volt tábornok visszaemlékezései (127)

KÉPEK

Károlyi András grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megtevéstünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2013. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 25440 Ft helyett 18000 Ft

Fél évre: 12720 Ft helyett 9000 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 18480 Ft helyett 14000 Ft

Fél évre: 9240 Ft helyett 7000 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 18960 Ft helyett 14000 Ft

Fél évre: 9480 Ft helyett 7000 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 13440 Ft helyett 9000 Ft

Fél évre: 6720 Ft helyett 4500 Ft

Akciónk a 2013. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
  - zöldszámon: 06-80-444-444
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
  - faxon: 06-1-303-3440
- levélben: MP Zrt. Hírlap Üzletág, Budapest 1008.

